

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر

د افغانستان اسلامي جمهوریت

د جمهوري ریاست او ولایتي شوراگانو ټولټاکنې چې د ۲۰۰۹ کال د اگست په ۲۰ مه سرته رسیدلي وي

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا O.S.CE\ODIHR ټولټاکنو سره د همکاري ټیم

وروستی راپور

وارسا، د دېسمبر اتم، ۲۰۰۹

د درج شوو موضوعاتو فهرست

صفحي

۴ ۱. د مطالبو لنډيز
۵ الف - د ۲۰۱۰ کال د ټاکنو لپاره لنډی وړاندیزونه
۷ ب - د ټولټاکنو اوږدمهاله اصلاحات
۸ ۲. د ټولټاکنو د حمايوى دلى (EST) په اړه ځغلنده نظر
۸ الف - دندې او د هغې په اړه لنډ نظر
۸ ب - عملياتي او امنيتي موضوعات
۹ ج - د کار میتود یا کرنلاره
۱۰ د - مننه او تشکري
۱۰ ۳. سياسي او امنيتي پس منظر
۱۰ الف - سياسي وضعيت او حکومتي سيستم
۱۱ ب - امنيتي چاپيريال
۱۱ ۴. د ټولټاکنو اړوند قانونونه او قانون جوړونه
۱۴ ۵. ټاکنيز سيستم
۱۴ ۶. سياسي گوندونه
۱۶ ۷. د ټولټاکنو خپلواک کميسيون
۱۹ ۸. د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون
۲۲ ۹. د رایه ورکونکو ثبتول او د سرحدونو ټاکل
۲۲ الف - د رایه ورکونکو ثبت او راجستر کول
۲۵ ب - د ولسواليو د حدودو ټاکنه
۲۵ ۱۰. د کانديدانو نوم ثبتونه
۲۶ الف - د کانديدانو د نوم ثبتونې په اړه چلینجونه
۲۷ ۱۱. ټولټاکنيز کمپاين او له ټولټاکنو څخه وړاندي چاپيريال
۲۷ الف - ټولټاکنيزو کمپاينونو ته يوه کتنه
۲۹ ب - د ټاکنو د کمپاين په موده کې ټولټاکنيزی سر غړونی
۳۰ ۱۲. رسنی او ټولټاکنې

۳۱ ۱۳. د بنځو او اقلیتونو گډون
۳۱ الف - د بنځو گډون
۳۳ ب - په ټاکنو کې د اقلیتونو او د ځانگړو اړتیاو لرونکو(معیوبینو او معلولینو) گډون
۳۴ ۱۴. د مدني ټولني او نورو اړوندو نهادونو گډون
۳۴ الف - د مدني ټولني گډون
۳۵ ب - داخلي نظارت
۳۶ ج - د سياسي گوندونو او د کانديدانو د استازو گډون
۳۷ ۱۵. د رایه ورکونکو او خلکو پوهاوی
۳۸ ۱۶. د ټاکنو ورځ
۳۹ ۱۷. د رایو شمېرنه او اولنی پایلي پروسه
۴۱ ۱۸. له ټولټاکنو وروسته ورځ او نهايي پایلي
۴۲ الف - د تقلب نښې نښانې
۴۳ ب - د تفتیش پروسه
۴۴ ج - د رایه اچونې، سرورکونې، او د پایلو دشمیرنې په اړه د ټاکنو د شکایتونو د اوریدنې د کمیسیون پریکړه
۴۵ د - د ټاکنو خپلواک کمیسیون او د ټاکنو د لومړي پړاو نهايي پایلي
۴۷ ر - د ولسمشرۍ د دوهم پړاو د ټولټاکنې مهال وېش
۴۸ س - د ولایتي شوراگانو د ټاکنو پایلي
۴۸ ص - له ټاکنو وروسته فعالیتونه
۴۹ ۱۹. د ظرفیتونو لوړول او دپروسي ددوام مسئله
۵۰ الف - د ټاکنو د ترسره کول لپاره نړیواله معیارونو ته پاملرنه کول
۵۱ ب - د ټاکنو د دوران د پړاونو دیاگرام
۵۴ ج - د ټولټاکنو زمانې مهال ویش
۵۴ د - نړیوال مرستی
۵۶ ر - د ټاکنو د کن شمیر څانگو او عناصرو سره په متوازنه توگه مرسته کول
۵۷ ۲۰. ضمیمې
۵۷ لومړۍ شمیره ضمیمه: د رایه ورکونکو نوم ثبتونه
۶۰ دوهمه شمیره ضمیمه: داخلي نظارت کول
۶۴ په دغه راپور کې د گټه اخیستل شوو اختصاراتو لست
۶۹ د اروپا د امنیت او همکارۍ د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر یا O.S.CE\ODIHR د حقونو د دفتر

د افغانستان اسلامي جمهوریت

د جمهوري ریاست او ولایتي شوراګانو ټولټاکنو

د 2009 کال د اګست 20

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا O.S.CE\ODIHR د ټولټاکنو سره د مرستندویه ډلې وروستی رپوټ.

I. د مطالبو لنډیز

د افغانستان دولت د یوې بلنې پر اساس، د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دایمی شورا د دیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو دفتر یا (OSCE/ODIHR) ته وظیفه ورکړ ترڅو د 2009 کال د جمهوري ریاست او ولایتي شوراګانو د ټولټاکنو لپاره د ټولټاکنو یوه حمایوي ډله وګماري "ترڅو له دولت او نړیواله هڅو سره مرسته وکړي" او د 2010 کال او له هغې وروسته ټولټاکنو "د بهیر په اړه رپوټ چمتو کړي او اړین وړاندیزونه وړاندې کړي"¹.

له 2001 کال راپدېخوا د اګست میاشتې د 20 نېټې د جمهوري ریاست او ولایتي شوراګانو ټولټاکنو، په افغانستان کې دریمه ټولټاکنه شمیرل کيږي چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان دولت لخوا ترسره شوه. دا ټولټاکنې په ډیرو ګواښوونکو حالاتو کې ترسره شوې دي چې له ناوړه او له خطر ډک امنیتي شرایطو سره مل وې او د رڼو او معتبرو ټولټاکنو ترسره کیدنه یې ترپوښتنې لاندې راوسته. د ټولټاکنو په ورځ د بې نظمې او پراخه تقلب د مخنیوي لپاره د اغیزمنو اقداماتو نشتوالي او له غیرقانوني کړنو سره د چلند په برخه کې د افغانستان د ټولټاکنو د خپلواکه کمیسیون پاتې راتلل هغه لاملونه وو چې د ټولټاکنو په بهیر باندې یې د خلکو د اعتماد او باور کچه ډیره راټیټه کړه.

د 2004 او 2005 کال له ټولټاکنو وروسته د ټولټاکنو لپاره د اوږد مهاله او دوامداره مرستو له ژمنو سره سره، په راتلونکو کلونو کې دې مهمې پېښې ته ډیره کمه پاملرنه وشوه چې په پایله کې د راپې ورکونکو لپاره د نوم لیکنې فرصتونه، د ټولټاکنو د خپلواکه کمیسیون د تقنیني ریفورم او اصلاح، او د ظرفیتونو د پیاوړي کولو وړتیا ترډیر حده راټیټه شوه. سره لدې چې نړیوالې ټولني هم مادي او هم د مشورتي ماهرینو د ګمارلو له لارې خپلې تخنیکي مرستې جاري وساتلې، مګر د دې مرستو په چمتو کولو کې یو څه ځنډ رامنځته شو کوم چې و بې نشو کولای خپلې بشپړې اغیزې پراخې پریرېږي. سربرېره پردې، د ټولټاکنو خپلواکه کمیسیون هم د دغه ټولټاکنو پر مهال، ونه توانید خپلې دندې په ناپیلي او خپلواکه توګه ترسره کړي. د دغه کمیسیون ځینو کړنو او پریکړو د هغه ناپیلتوب او خپلواکي ترپوښتنې لاندې راوستله.

ټولو دغه نیمګړتیاوو، او د ټولټاکنو لوړو لګښتونو، په ګوښوونکو حالاتو کې د 2009 کال د اګست میاشتې د ټولټاکنو د ترسره کولو د اغیزمنتیا او وروالي په اړه کلکې پوښتنې راولاړې کړې دي. چې له همدې امله د راتلونکو پارلماني او ولسوالیو د ټولټاکنو په اړه کلکې سیاسي اندیښنې رامنځته شوي، چې کیدای شي د یادو شوو نیمګړتیاوو د شتون له کبله یادي شوي ټولټاکنې د اړینو شرایطو د چمتوکیدو ترمهاله وځنډول شي.

د ټولټاکنو زیات شمیر مرستندویه ټولني اړ دي ترڅو په افغانستان کې پر دیموکراتیک بهیر باندې د خلکو د اعتماد او باور ساتلو لپاره بېرته او کلک تدابیر ترلاس لاندې ونیسي. د یادولو وړ ده چې د 2010 کال له ټولټاکنو د مخه د ریفورم او اصلاح په برخه کې فرصتونه محدود وو، د بیلګې په توګه د ټولټاکنو له ترسره کولو نه یو کال وړاندې، د ټولټاکنو په قانون کې د تعدیل راوستلو محدودیتونه او له تخنیکي پلوه د ولسوالیو د شوراګانو له ټولټاکنو د مخه په اساسي قانون کې د تعدیل رامنځته کولو لپاره د لویې جرګې رابلل. اړینه ده، دا "قانوني ستونزه" په لوړه سیاسي کچه د راتلونکو ټولټاکنو له سرته رسولو مخکې، د پام وړ او اړینو اصلاحاتو د رامنځته کولو په موخه رامنځته شي.

¹ د دایمی شورا (۸۹۱) پریکړه په لاندې انټرنیټي سایټ کې د کتلو وړ ده:
http://www.osce.org/documents/pc/2009/04/37105_en.pdf

د تغلب د مخنيوي او د ټولټاکنو د مرکزونو د څارنې لپاره د يوې اغيزمنې او جامع کړنلارې رامنځته کول، اړين بلل کيږي، چې پدې لار کې بايد د تېرو ټولټاکنو تجربې په پام کې ونيول شي ترڅو د پخواني تېروتنې له تکرار نه مخنيوی وشي. له ټولو هغو ټاکنيزو مرکزونو څخه چې شکمنې پايلې لري او هم د ټولټاکنو په پروسه کې له بيلابيلو مرکزونو څخه بايد څيرنه ترسره شي. نه يوازې له هغو ټاکنيزو مرکزونو څخه کوم چې له حده زياتې راپې پکښې اچولې شوي دي او يا هم د تغلب نښې پکې ليدل شوي وي څيرنه ترسره شي، بلکې له ډيرې مرکزونو څخه د کلکې کتنې او څارنې سپارښتنه کيږي.

د دې رپوټ موخه دا ده ترڅو د ټولټاکنو د پروسې د سمون په برخه کې يو لړ عملي او ټاکلي وړانديزونه وړاندې کړي، ترڅو افغانستان وکولای شي د ټولټاکنو په هکله خپلې نړيوالې ژمنې ترسره او افغان رايه ورکونکي د ټولټاکنو په پروسې اعتماد او باور ترلاسه او له خپلو ديموکراتيکو حقونو څخه برخمن شي.

الف. د 2010 کال د ټولټاکنو لپاره لنډې وړانديزونه

د 2010 کال د ټولټاکنو لپاره د يو شميرکړنو ترسره کول اړين بريښي ترڅو د 2009 کال د پام وړ ستونزو څخه مخنيوی وشي.

1. د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون ريفورم او اصلاح

د ټولټاکنو د درستي ادارې د خپلواکۍ، نا پيلتوب، شفافيت، ځواب ويني او اعتبار تقويه کول، په تيره بيا د ټولټاکنو خپلواک کميسيون ته په دې اړه بايد لومړيتوب ورکړل شي.

• خپلواکي

د ټولټاکنو د يو خپلواک کميسيون د رامنځته کولو لپاره ترټولو غوره ميتود په کميسيون کې د زيات شميرکميشنرانو گمارل دي کوم چې په يوه سياسي کړۍ يا ډلې پورې تړاو ونلري او خلک او د ټولټاکنو مرستندويه ټولنو ته د منلو وړ وي. همداشان د راتلونکو ټولټاکنو له ترسره کېدو د مخه بايد د نوموړي کميسيون د کميشنرانو گمارلو ته زياته پاملرنه وشي، ترڅو د کميسيون خپلواکي او استازيتوب ډاډمن او د ټولټاکنو په پروسې باندې اعتماد ترلاسه شي. د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون د کميشنرانو گمارل بايد يوازې او يوازې د جمهور رئيس صلاحيت نوي بلکې د ټولو اړوندو خواو مسؤليت وگنل شي. چې کيدای شي د رئيس لخوا د وړانديز شوو نوماند کميشنرانو په اړه د پارلمان نظر او تاييد هم واخيستل شي.

• شفافيت

د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون په چارو کې د کافي شفافيت نشتوالی ته بايد کلکه پاملرنه وشي. د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون ناستې بايد د سياسي ډلو د استازو او ناظرينو پرمخ خلاصې وي ترڅو بشپړه عامه څارنه ډاډمنه کړي. د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون ټولې پريکړې او مقررات بايد د کميسيون د انټرنټ پاڼې له لارې خپرې شي. د راپې ورکولو او راپې شميرلو په برخه کې د ټولټاکنو خپلواک کميسيون بايد د رايو پايلې د راپې ورکولو په مرکزونو کې بايد اعلان کړي. د پايلو په اعلان کې بايد يو شميرکړه ارقام لکه د رايو مجموعي شمير او د باطلو رايو شمير اعلان شي. د ټولټاکنو خپلواک کميسيون بايد د رايو د وروستيو پايلو بشپړې پايلې او د ټولټاکنو د شکايتونو د کميسيون د پريکړو د تطبيق په اړه معلومات وړاندې کړي. همداشان اړينه ده عامه خلکو، سياسي ډلو، نوماندانو، استازو او ناظرينو ته د د ټولټاکنو د هر پړاو د کړنلارو په اړه له مخکې نه معلومات ورکړل شي.

• ځواب وینه

د ټولټاکنو خپلواک کميسيون بالاخره د يوې مسؤلي ادارې په توگه د ټولټاکنو د سرته رسولو، او له قانون سره د ټولټاکنو د ټولې پروسې د سمون او ډاډمنولو دنده پر غاړه لري. د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون د خلکو په منځ کې خپل اعتبار له لاسه ورکړی حال داچې اړينه ده د ټولټاکنو هره اداره بايد له کافي اعتبار نه برخمنه وي. د کميسيون غړي يا کميشنران بايد د خپلو پريکړو او هغه درغليو کومې چې د دغه ټولټاکنو په لړ کې ترسره شوي دي، بشپړ مسؤليت پر غاړه واخلي او اړينې پايلې کميسيون ته وړاندې کړي. په کلکه وړانديز کيږي ترڅو د راتلونکو ټولټاکنو له ترسره کېدو مخکې د کميسيون غړي د يوې اغيزمنې پروسې له لارې بيا وگمارل شي ترڅو د کميسيون پر کار، بې طرفی او خپلواکي اعتماد ترلاسه شي. سربيره

پردي، لکه څنگه چې په قانون کې څرگنده شوي، د ټولټاکنو خپلواک کميسيون بايد په کلکه د قانون احکام پلي کړي، د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون پرېکړې او کړنې په هکله شکاياتو بايد د ټولټاکنو د شکايتونو کميسيون ته وړاندې شي.

• اعتبار

د ټولټاکنو د خپلواک کميسيون د کړنو څارنه او د ټولټاکنو په درست بهير کې د تقلب ضد اقدامات، بايد د دغه کميسيون د اعتبار د زياتوالي او له مجازاتو څخه د معافيت د فرهنگ د له منځه وړلو لپاره کوم چې اوس شتون لري، بايد په کلکه په پام کې ونیول شي، د بيلگې په توگه د کارکوونکو د څارنې او مديريت يو پياوړی سيستم بايد رامنځته شي. د ټولټاکنو خپلواک کميسيون بايد هغه کارکوونکي چې په تقلب کې لاس لري بايد له کاره گوښه کړي او داراز پيښې بايد څارنوالی ته وروپيژني. د ټولټاکنو خپلواک کميسيون او د دولت امنيتي ادارې بايد په کلکه په پام کې ولري چې د دوی کارکوونکي په هيڅ ډول د څارونکو او سياسي ډلو د استازو په وړاندې خنډ نشي. د ټولټاکنو خپلواک کميسيون اړ دی چې د تقلب يا درغلی د نښو او د لغوی شوی پایلو د صحت په اړه څيړنه ترسره کړي. د ټولټاکنو خپلواک کميسيون بايد په راتلونکو ټولټاکنو کې د ممکنه درغلیو د اغيزمنې څيړنې لپاره زياته مالي زيرمه په پام کې ونيسي.

په ځانگړې توگه هغه څه چې ډير اهميت لري، هغه د ټولټاکنو معيارونه دي کوم چې د بشري حقونو په نړيوال لارښود کې څرگند شوي او د افغانستان دولت هغه په رسمي توگه منلي دي.² د دغه اصولو رعايت د نړيواله مالي او تخنيکي مرستو د ترلاسه کولو لپاره يو بنسټ شميرل کيږي.

2. د ټولټاکنو په پروسه کې د څيړنو او تعادل رامنځته کولو تقويه کول

د ټولټاکنو په پروسه کې څيړنې او تعادل ساتنه په تيره بيا د ټولټاکنو د شکايتونو د کميسيون او همدا راز د څارونکو، نوماندانو او د هغوی د استازو د دندې او رول په پياوړي کولو سره بايد په کلکه ځواکمنه شي.

• د ټولټاکنو د شکايتونو کميسيون

له قانون سره سم، د ټولټاکنو د شکايتونو کميسيون بايد د 2009 کال له ټولټاکنو وروسته له منځه لاړ شي، پداسې حال کې چې د اروپا د امنيت او همکارۍ د سازمان د دموکراتيکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر يا OSCE/ODIHR د دغه ادارې د بيا رامنځته کيدو او د هغه د دايمي شتون وړانديز کوي. د دې ادارې تشکيلاتي جوړښت او افغاني کارکوونکي بايد پرځای وي او د نوموړو کارکوونکو ادارې وړتياوې او مهارتونه بايد پياوړي شي. د افغانستان په اوسني قضايي سيستم کې ضعف پدې معنا ده چې د ټولټاکنو د شکايتونو د کميسيون خپلواکه او له قانون سره سم فعاليت، حياتي اهميت لري ترڅو لدې لارې د رڼو ټولټاکنو ترسره کيدل، په ټولټاکنو باندې اعتبار او ډاډ او د ټولټاکنو په اداره کې هر راز ستونزه او ضعف له منځه يوړل شي. پدې برخه هغه څه چې زيات اهميت لري دادې چې د درغلیو په اړه څيړنې وشي او د مجازاتو د بښنې دود له منځه يوړل شي. د ټولټاکنو د شکايتونو د اوریدنی کميسيون په افغانستان کې د رڼو ټولټاکنو د سرته رسولو لپاره د ښو قضايي تجارو د مودل په چمتو کولو کې هم د پام وړ اهميت لري.

د ټولټاکنو د شکايتونو کميسيون د ټولټاکنو ترمنځ فرصتونو کې هم يو شمير دندې لري چې بايد د دې کميسيون ظرفيتونه او مالي زيرمې بايد له 2010 کال څخه مخکې وټاکل شي. د ټولټاکنو ترمنځ دندې کيدای شي په لاندې ډول وي:

- د ټولټاکنو د ټولو فعاليتونو څيړنه لکه د رابې ورکونکو، د نوم ليکنې يا راجسټريشن، د کميسيون د پرېکړو او فعاليتونو څيړنه.
- د ټولټاکنو د سيستم د ريفورم او اصلاحاتو سره مرسته کول.
- د شکايتونو د پروسې په اړه د همکاره ټولنو د پوهې او معلوماتو د کچې لوړول.
- د کميسيون د دندو په اړه د همکاره ټولنو د پوهې د کچې لوړاوی او،
- له ټولټاکنو وروسته د کميسيون د کړنو تحليل او شننه.

• کورنی څارنه

کورنی څارنه د ډيموکراتيکو ټولټاکنو لپاره يوه حياتي برخه شميرل کيږي، چې د تقلب او نواقصو د مخنيوي او کشف په برخه کې د پام وړ اهميت لري. همداشان دا څارنه خلکو ته زمينه برابروي ترڅو د ډيموکراتيکو ټولنو په اړه معلومات ترلاسه کړي او په فعاله توگه په ډيموکراتيکه پروسه کې برخه واخلي. په تيره بيا کورنی څارنه په اوسني وخت کې چې د

² لکه د مدني او سياسي حقوقو په اړه نړيواله معاهده، چې په 1983 کال کې د افغانستان لخوا منل شوي ده. (۱۹ فصل وگورئ)

ټولټاکنو درغلي په افغانستان کې رامنځته شوی او په ډیموکراتیکو ټولټاکنو باندې یې د خلکو د اعتماد کچه یې راټیټه کړې ده، ډیره د اهمیت وړ شمیرل کېږي. له بله پلوه څرنگه چې په افغانستان کې د امنیتي ستونزو له کبله نړیواله څارونکو ته د فعالیت کمه زمینه مساعده ده نو لدې کبله د کورني څارني اغیزه ډیره د پام وړ شمیرل کېږي.

دوامداره تخنیکي مرستې باید په لومړي گام کې د کورنيو څارونکو ډلو د اداري ظرفیتونو پیاوړتیا او په مسلکي او اغیزمنه توگه د ټولټاکنو د بهیر د څارني او رپوټ ورکولو د میتودولوژي تقويې ته پام واړوي. همداشان د نوماندانو د استازو د روزني په برخه کې هم باید د پام وړ مرسته او پاملرنه وشي.

3. په لندن کې د افغانستان د کنفرانس په اجندا کې د ټولټاکنو د ریفورم او اصلاحاتو لومړیتوب

د سیاسي ژمنو د پرخای کولو، د ریفورم د تطبیق او د ریفورم له اساساتو او لومړیتوبونو سره د موافقي لپاره، وړاندیز کېږي ترڅو د دغه مهمو مسئلو او همداشان د اوږد مهاله انتخاباتي ریفورم په اړه د لندن په نړیوال کنفرانس کې چې د افغانستان په اړه د 2010 کال دجنورۍ په میاشت ترسره کېږي، د همکاره ټولنو ترمنځ په یوې لوړې کچې مشورې ترسره شي.

ب. د ټولټاکنو اوږدمهاله اصلاحات

د ټولټاکنو اوږدمهاله اصلاحات هم باید هرڅه زر پیل شي. او د یوې اغیزمنې اصلاح راوستلو لپاره یوې تل پاتې ژمنې ته اړتیا لیدل کېږي. لنډمهاله اصلاحات نشي کولای د افغانستان په ټولټاکنو کې موندل شوي ستونزې حل کړي. د اوږدمهاله اصلاحاتو لپاره لومړیتوب لرونکي وړاندیزونه دا دي:

• قانوني اصلاحات

ډیرې قانوني اصلاحات د اساسي قانون تعدیل ته اړتیا لري، همداشان پدې برخه کې اړینه ده ترڅو د ټولټاکنو جنټري هم د معقولو دلایلو له مخې چمتو شي څرنگه چې هرکال د ټولټاکنو وړاند وینه کېږي مگر باید په پام کې وي چې د 2009 او 2027 کلونو ترمنځ یوازې درې ټولټاکنې په پام کې ونیول شي. نور قانوني تعدیلات باید د ټولټاکنو په سیستم کې ترسره شي. یعنې داچې باید په پام کې ونیول شي چې آیا د انفرادي، د یوې نه لیردېدونکې رایې ورکولو سیستم د پارلماني، ولایتي او د ولسوالیو د شوراگانو لپاره مناسب دی او که د ټولټاکنو کوم بل سیستم کولای شي د سیاسي ډلو او خپلواکه نوماندانو حقونه ښه وساتي او بالاخره د ډیموکراسۍ په ټینګښت کې ښه رول ولوبوي.

• د رایې ورکونکو نوم لیکنه یا راجسټریشن

د رایې ورکونکي مؤثق، بشپړ او دقیق راجسټرکول یو خورا مهم عمل دی ترڅو په ټولټاکنو کې د خلکو عمومي او مساوي برخه اخیستنه او د درغلی مخنیوی ډاډمن شي. د رایې ورکونکو جامع نوم لیکنه یا راجسټریشن کوم چې د خلکو اعتماد پکې نغښتی دی یوه اړینه کړنه شمیرل کېږي، چې پدې برخه کې باید د ښځو په گډون د ټولو رایې ورکونکو شهرت او د هغوی تصویر واخیستل شي. نو دې کړنې ته باید د ټولټاکنو د سیستم د اصلاحاتو په اجندا کې ترټولو زیات لومړیتوب ورکړل شي. د رایې ورکونکي راجسټریشن او د ټولټاکنو د حوزو محدودول د ملکي خلکو د سرشمیرني او د هغوی د هستوګنې په جغرافیایي ویش پورې تړلی دی. د دغه کړنو متقابل تړاو له یو شمیر سیاسي او تخنیکي ستونزو سره مخ دی چې باید د درغلی د مخنیوي او عامه مشارکت د هڅونې لپاره دا ستونزې باید له مخې پورته شي.

په اوږدمهاله کې، د رایې ورکونکو د راجسټریشن لپاره دوه لویې لارې شتون لري. لومړۍ، د رایې ورکونکو لست باید د ملکي راجسټریشن له سیستم څخه واخیستل شي. دوهم د خپلواک رایې ورکونکي راجسټریشن باید د ټولټاکنو د خپلواک کمیسیون لخوا ترسره او وساتل شي. د دغه دوه لارو د اغیزمنتیا او مناسب والي په اړه زیاتو مشورو ته اړتیا لیدل کېږي ترڅو راتلونکي تگلاره په بشپړه توگه روښانه او معلومه وي. دا دواړه طریقې یا لارې د پام وړ وخت، مالي زیرمو او یوې ښې پلان شوي پروسې ته اړتیا لري ترڅو د ټولټاکنو ترمنځ وخت کې پلي شي. د ټولټاکنو اصلاحات او سمون یوه بیرنیزه موضوع ده چې چټکې سیاسي او تخنیکي پاملرنې ته اړتیا لري. د 2009 کال د ټولټاکنو د نیمګړتیاوو او د ټولټاکنو د سیستم د کمځواکي په له منځه وړلو کې پاتې راتلل کولای شي افغانستان له لا نورو ستونزو سره مخ کړي.

۲. د ټولټاکنو د حمایوي ډلې (EST) په اړه ځنډنه نظر

الف. دندې او دهغې په اړه لنډ نظر

د هغې ګڼې مکتوب پرېنست چې د 2009 کال د فبروري میاشتې په 22 نېټې د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا OSCE/ODIHR رئیسې میرمن دورا باکویانیس او د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر بناغلي ډاکټر رنگین دادفر سپینتا لخوا استول شوی وو، د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان نه غوښتنه شوي ده د افغانستان د ریاست جمهوري او ولایتي شوراګانو راتلونکي ټولټاکنې حمایه او اړینه مرسته ورسره وکړي. په ځواب کې د اروپا د امنیت او همکاری سازمان دایمي مجلس 891 شمیره پریکړه صادره کړه³، چې د دې پریکړې پراساس د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو ادارې (ODIHR) ته دنده وسپارل شوه ترڅو د ټولټاکنو یوه حمایوي ډله افغانستان ته ولیري " ترڅو له دولت او نړیوالې ټولنې سره د جمهوري ریاست او ولایتي شوراګانو د ټولټاکنې په برخه کې مرسته وکړي " افغانستان د مرستو په برخه کې د OSCE ادارې یو همکار هیواد دی. د 2009 کال د ټولټاکنو حمایوي ډله د 2004 کال د جمهوري ریاست او د 2005 کال د پارلماني ټولټاکنو د حمایوي ډلو په تعقیب د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا OSCE/ODIHR له خوا) په افغانستان کې ګمارل شوي دي.

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د ادارې حمایوي ډله د شلو غړو لرونکې وه چې د یولسو هیوادونو تابعیت لري او د بناغلي تورال نورډبو تر مشرتابه لاندې ېې کار کاوه. د یوې کوچنۍ ډلې له راتګ نه وروسته ډیرې ماهرین هیواد ته د جولای په 26 راغلل او د سپټمبر په 20 بیرته ستانه شول. د ټولټاکنو د اوږدې پروسې له امله د د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د ادارې حمایوي ډلې په لږ شمیر ماهرینو سره د نومبر تر 4 نېټې په افغانستان کې خدمت وکړ.

که څه هم د کابل له شاره بهر د دې ډلې کومې دایمي ادارې شتون ندرلود، مګر بیا هم له سیمو څخه د مساعدو امنیتي شرایطو پر مهال په منظمه توګه لیدنه ترسره کیده او له سیمیزو او نړیوالو کتنکو سره خبرې اترې ترسره کیدې.

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د ادارې د حمایوي ډلې جوړښت داسې په پام کې نیول شوی وو ترڅو د لومړنیو تخنیکي مرستو لپاره لازيات مهارتونه وړاندې او د راتلونکو ټولټاکنو لپاره ځینې اړین وړاندیزونه پرخای پریږدي. کوم وړاندیزونه چې پدې رپوټ کې ځایول شوي دي د 2010 کال پارلماني ټاکنو او نورو راتلونکو ټولټاکنو ته په کتو سره چمتو شوي دي. د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د ادارې حمایوي ډله د ټولټاکنو ټولو ممکنه اړخونو ته نظر اچولی دی چې پدې کې څلور برخې د زیاتي پاملرنې وړ دي لکه: د رابې ورکونکي نوم لیکنه یا راجسټریشن، کورنی څارنه یا نظارت، قانوني جوړښت او د وړتیاو پیاوړي کول. د رابې ورکونکي د راجسټریشن او کورنی څارني تفصیل د دې رپوټ په ضمیمه کې وړاندې شوی دی، او د قانوني جوړښت او د وړتیاوو د پیاوړي کولو اړوند مسائل د دغه سند په بیلابیلو برخو کې وړاندې شوي دي.

ب. عملیاتي او امنیتي موضوعات:

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د ادارې حمایوي ډلې د ۸۹۱ نمبر فیصلې د تطبیق لپاره د د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان OSCE د دایمي شورا له خوا ګمارل شوي دي او د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان OSCE د سکرټر جنرال له خوا یې په امنیتي چارو کې ملاتړ کیږي. د دغه حمایوي ډلې دلیرلو دپاره دتیارۍ کار لومړنی پړاو د اروپایي اتحادیې د لومړنۍ پلټونکې پلاوی په مأموریت (د اپریل 14-27) کېنې د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان د ډیموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د ادارې یا OSCE/ODIHR د استازي په ګډون پیل شوی. د اروپا د امنیت او همکاری سازمان یا OSCE د امنیتي ادارې مشر په یو تعقیبي کتنه کېنې د جون له ۸-۱۳ پورې ګډون وکړ. د پلټنې د مأموریت څخه وروسته د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان OSCE د دایمي شورا مشر د یوې پروژې پېشنهاد (پروپوزل) خپور کړ چه په هغه کېنې د اروپا د امنیت او همکاری د

^۳ د مکمل متن دکتلو دپاره دغه انټرنټي نښې ته مراجعه وکړی. http://www.osce.org/documents/pc/2009/04/37105_en.pdf

سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی OSCE/ODIHR EST جوړښت، هدف، دوام، ترکیب او امنیتی انتظام بنودل شوی وو.

د افغانستان د دولت او د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان OSCE د سکرتر جنرال تر منځ د جولای په ۱۵ یوه تفاهم نامه لاسلیک شوه چه په هغه کښی ددغه دلی د کار څرنگوالی، سمون، شرایط د امنیت ځای په ځای شویدی. د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان او د ناټو د سکرتر جنرال تر منځ یو شمیر لیکونه تبادلې شویدی چه په هغه کښی د ۲۰۰۴ او ۲۰۰۵ د همکاریو په څیر په سختو شرایطو کښی متقابل ملاتړ څرگند شویدی. سربیره پردی یو شمیر لیکونه په افغانستان کښی د ملگرو ملتونو د خاص استازی سره رد او بدل شویدی چه په هغه کښی د د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی(OSCE/ODIHR EST) او د ملگرو ملتونو د حفاظت او امنیت د دپارتمنت (UN DSS) تر منځ د اړیکو په گډون په امنیتی چارو کښی د ملگرو ملتو د ملاتړ یادونه شویده.

ج. دکار میتود یا کر نلاره:

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی (OSCE/ODIHR EST) د ټاکنو له اداري چارواکو، نوماندانو (کاندیدانو)، سیاسی گوندونو، کورنیو څارونکو (ناظرینو)، د مدنی ټولنی سازمانونو، امنیتی مامورینو، د وزارتخانو له چارواکو او رسنیو سره په منظمه توگه غونډی وکړی. د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی (OSCE/ODIHR EST) همدارنگه د ټاکنیزو چارو د مرستی د نړیوالی اداري^۴، د ملگرو ملتونو د سر منشی خاص استازی (UN SRSG)، سیاسی ټولنی او د بین المللی څارونکو د سازمانونو^۵ په گډون له یو شمیر بین المللی ادارو سره هم لیدنه کتنه وکړه. سربیره پردی دغه دلی د روزنیزو دورو، رأی اچونی او شمیرنی^۶ نښه کولو او باز رسی پروسو په گډون انتخاباتی پښی و څارلی. دغی دلی په خبری غونډو (کنفرانسونو) او د اړونده ادارو په مجالسو کښی گډون کړی دی.

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی (OSCE/ODIHR EST) څلور ساحوی کتنی شمال (فاریاب)، جنوب (هلمند)، غرب (هرات) او ختیځ (لوگر) ته ترسره کړی دی. سربیره پردی دغه دلی ساحوی معلومات له (FEFA)^۷، د بین المللی څارونکو ډلو، تیلیفونی او تلویزیونی کنفرانسونو او په ساحه کښی د موجودو همکارانو سره د اړیکو نیولو له لاری، لاسته راوړی. سربیره پردی له ۴۰ ښځو سره په پنځه ولایتونو کښی دټاکنو په اړوند له ټاکنو څخه وروسته مرکی ترسره کړی دی^۸.

د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی (OSCE/ODIHR EST) یو لړ اسناد تولید کړیدی چه په هغه کښی د پاملرنی وړ ټکی نښانی او اړین سپارښتونه وړاندی شویدی^۹. دغه اسناد د ټاکنو د مستقل کمیسیون (IEC) او دملگرو ملتونو د انکشافی پروگرام دنولټاکنو د پروژی^{۱۰} (UNDP ELECT) سره ددوی د نظر او پاملرنی لپاره شریک شول. د هغه کاپی گانی د ټاکنو نورو مهمو همکارانو ته هم واستول

^۴ د ملگرو ملتونوپراختیایی پروگرام (UNDP)، د ټاکنو لپاره نړیوال بنیاد (IFES)، آسیایی بنیاد (TAF) او ملی دموکراتیک انستیتوت (NDI) په گډون.

^۵ د نړیوالو څارونکو په هیأت کښی: اروپایی اتحادیه EU، ملی دموکراتیک انستیتوت (NDI)، د جمهوری خواهانو نړیوال انستیتوت (IRI)، دموکراسی انترنشنل (DI) او د آزادو ټاکنو لپاره آسیایی شبکه (ANFREL) گډون درلود.

^۶ د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دموکراتیکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايو دلی (OSCE/ODIHR EST) د انتخاباتو په ورځ له (۴۰) نه زیاتره درایی اچونی د مرکزونو څخه لیدنه کړی دی چی په ترڅ کی د رایې اچونی د بهیر او د رایو دشمیرنی د بهیر نه څارنه وکړ. سربیره پردی دغه تیم د انتخابات نه یوه روځ وروسته د ولایتی شوراگانو د رای شمیرنی د بهیر څارنه وکړ.

^۷ د افغانستان د د آزادو او عادلانه ټاکنو بنیاد، د ټاکنو د څار ترټولو مهمه کورنی اداره ده.

^۸ له کاندیدانو، د NGO له کارکوونکو، د ټاکنو له نماینده گانو او د ښځو چارو وزارت له ولایتی مشرانو سره مصاحبی وشوی.

^۹ دغه اسناد او وړاندیزونه یو شمیر موضوعاتو ته شامل دی لکه د کاندیدانو د رسمی په شا کیدلو مسئله، د نتایجو په بهیر کښی شفافیت، د دویم دور د احتمالی ټاکنو د واقع کیدو امکان په پام کی نیول، بازرسی او دوباره شمیرنه د رایونو، د نتایجو تحلیل او تجزیه، د ټاکنو د خپلواک کمیسیون لخوا د د شکایتونو د اوریدنی د کمیسیون پرکړی تطبیقول I او د نتایجو رویتیا.

شوی. علاوټا (FEFA) په منظمو همکاريو او فيډبکونو سره بدرگه شويدي. OSCE/ODIHR EST د اوردمهالو تخنيکي مرستو برابرولو سره اوږه په اوږه کار کړيدی. دی اداري کوم خبري کنفرانس او يا مطبوعاتي مصاحبه د پروسې په هکله نه ده تر سره کړی.

د. مننه او تشکری

OSCE/ODIHR EST د افغانستان له دولت، په ځانگړي توگه د بهرنيو او کورنيو چارو له وزارتونو څخه ددوی د مرستو او همکاريو له امله مننه کوی. دغه ډله همدا شان د ټاکنو د خپلواک کميسيون (IEC)، د ټاکنو د شکايتونو له کميسيون (ECC) او نور افغاني چارواکو څخه په ټولو کوچو کښي ددوی د ملاتړ او همکاري په وجه مننه کوی. د UNDP ELECT او نورو بين المللي تطبیق کونکو ادارو مرستې ډير د ستاينې وړ دي. همدا راز OSCE/ODIHR EST د UNAMA، ISAF او د ولايتي بيا رغونې د تيمونو (PRTs) چه د ساحوي کتنو په اړه يی مرسته کړيده منندوی دی. د اروپا د امنيت او همکاري د سازمان ددموکراتيکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايوي دلی OSCE/ODIHR EST د اروپايي کميسيون، د اروپايي اتحاديې د ټاکنو د څارني د پلاوي د ملاتړ او همدارنگه د نورو بين المللي ناظرينو او څارونکو د پلاوو د همکاريو هرکلی کړيدی. په پای د اروپا د امنيت او همکاري د سازمان ددموکراتيکو ټولنو او بشري حقونو د اداري حمايوي دلی کښي OSCE/ODIHR غواړی د د اروپا د امنيت او همکاري د سازمان OSCE د برخه اخيستونکو څانگو څخه ددوی د سخاوتمندانه مالي مرستې نه مننه وکړی.

۳. سياسي او امنيتي پس منظر

الف. سياسي وضعيت او حکومتی سیستم

د افغانستان جمهوري اسلامي دولت رياستي سیستم لری چه جمهور رئيس د پنځه کلني دوری لپاره ټاکل کيږی او د دوه دورو کانديدې حق لری. د اجرائيوي برخي د مشري تر څنگ ولسمشر د وسله والو قواوو د اعلي سر قومانداني دنده هم پر غاړه لری.

د دوو مقننه څانگو درلودونکی پارلمان (ملی شورا) له دوه جرگو څخه ترکیب شويدي (مشرانو جرگه)¹¹ چه له ۱۰۲ غړو څخه جوړه شويده او (ولسي جرگه) چه له ۲۴۹ غړو څخه چه په مستقیمه توگه د پنځه کلني دوری لپاره د ۳۴ ولاياتو څخه ټاکل کيږی، جوړه شويده. د ولايتي شورا غړي د څلور کلني دوری لپاره ټاکل کيږی. د ۲۰۰۹ کال د ولسمشري او ولايتي شوراگانو ټاکنی د بن د تړون¹² څخه را پدی خوا دريمي ټاکنی دی، لکن دا اولنی ټاکنی دی چه په خپله د افغانانو په واسطه رهبري شويدي.

د ولسمشري ټاکنی بايد هر پنځه کاله پس، ۶۰-۳۰ ورځي مخکي د ولسمشري د دوری د پای ته رسيدو نه تر سره شي.¹³ اما د ۲۰۰۹ کال د جنوري په ۲۹ د انتخاباتو خپلواک کميسيون IEC اعلان وکړ چه ټاکنی د امنيتي وضع، فصلی آب او هوا او لازمو تياريو د نشتوالی په گډون د يو شمير عواملو په وجه په هغه ټاکلی وخت چه په اساسی قانون¹⁴ کښي بنودل شويدي نشی ترسره کيدای. د انتخاباتو خپلواک کميسيون IEC د اگست ۲۰ نيټه د ولسمشري او ولايتي شوراگانو د ټاکنو لپاره و ټاکله. ددغه نوی تاريخ په اړه د يو شمير مباحثو او مناقشو څخه وروسته د ولسمشر دنده و غځول شوه تر څو هغه تشه چه د ټاکنو د ځنډيدو په وجه رامینځته شويده ډکه کړی. سترى محکمى د ولسمشري د دوری دغه غځيدنه د اساسی قانون سره سمه و بلله.

¹⁰ د دملگرو ملتونو د انکشافی پروگرام د سبا (آينده) لپاره د حقوقی او ټاکنيز ظرفيتونو د لوړولو پروژه. (UNDP ELECT)

¹¹ د مشرانو جرگی غړی د ولسمشر او ولايتي شورا گانو له خوا ټاکل کيږی. د ولسواليو د شورا گانو غړي تراوسه د مشرانو جرگی سره نه دی يوځای شوی، د ولسواليو د شوراگانو ټاکنی په راتلونکی کښي کيدونکی دی.

¹² په رسمی توگه د افغانستان د موقت انتظام توافق په نوم ياديری چی د دايمي دولتی مؤساتو د ايجاد تر وخته پوری صلاحيت لری.

¹³ د اساسی قانون ۶۱ ماده

¹⁴ د قانون اساسی پر بنسټ د ولسمشر د کار موده بايد د می په ۲۲ نيټه پای ته و رسيږی.

ب امنیتي چاپيريال:

د ټاکنو بهير د طالبانو او د دولت د نورو مخالفينو لخوا د تشدد او خشونت د يو شديد بهير په لاره اچولو په نتيجه کې گډ وې شو. تاوتریخوالی او گواښونو په ټاکنو کې د خلکو د پراخ گډون مخه و نيوله او د ټاکنو د بهير د څارلو د لږوالی لامل شول نو له دې امله په ټاکنو کې د درغليو لپاره لاره هواره او د درغليو د مخنيوی يا کمولو د اقداماتو مؤثريت کم شو.

د ټاکنو روځ په تيرو اوو کلونو کې تر هرې بلې روځې زياته د تاوتریخوالی د پېښو شاهده وه¹⁵. د ټاکنو د خپلواک کميسيون (IEC) لږ تر لږه ۱۱ تنه مامورين د دندې د تر سره کولو پر محال د ټاکنو په روځ ووژل شول او د يو شمير تيريو په ترڅ کې کانديدان او د هغوی پلويان هم په نېنه شول¹⁶. د اگست د ۲۰ نېټې د ټاکنو په ترڅ کې د افغان او بهرنيو ځواکونو له خوا هڅه وشوه ترڅو د امکان تر حده د ټاکنو د ډيرو سيمو امنیت د ټاکنو د روځې له پاره ټينگ کړي. دا او په ټوله کې د امنیتي اوضاع خرابيدل ددی لامل شول تر څو بهرني ځواکونه د ۲۰۰۱ کال را په دې خوا تر ټولو کلونو ډير تلفات ورکړي، همداشان د افغان امنیتي ځواکونو تلفات هم زيات وو. عملی نېټې د ملک په سهيلي او ختيځو برخو کې پېښې شوی او دوام لري. سربيره پردی د ملک په شمال او لويديځ کې ډيری سيمي چه معمولاً له امنیت څخه برخه منی وی ډيری ترهگریزی (ترورستی) پېښی و گاللی. په پلازمینه کې هم امنیت خراب شوی، د افغان او نړيوالو ځواکونو د ځانگړو هڅو سره سره کابل ښار د ټاکنو د روځ نه دوه ورځې مخکې د دوو وژونکو بريدونو شاهد وو¹⁷. د امنیتي پېښو سربيره، گواښونه او ډار اچونی په بيلابيلو ښو او د بيلابيلو تکتیکونو لکه د ښنامو او پروپاگاندا د خپرولو نه واخله بيا د نوماندانو (کانديدانو) او د ټاکنو د کارکونکو د تېښتوني او وژلو پوری وليدل شوی.

افغان ملی امنیتي ځواکونهد نړيوالو پوځي ځواکونو په ملاتړ د ټاکنو د امنیت د ساتلو چاره په غاړه درلوده. اولنی امنیتي کمربند د افغان ملی پوليسو له خوا سنبال شوی وو چه د افغان ملی پوځ په واسطه د دوهم کمربند په اچولو سره د هغوی ملاتړ کيدو. د ملی امنیت رياست هم د امنیت په تا مین کېښی مهم رول درلود. په ځينو مواردو کې د محلی مليشې څخه هم د کورنيو چارو وزارت له خوا د امنیت د لار زيات ټينگښت په موخه په کار اچول شوی وی. سره له دې چه ددغه مليشو اداره، کنترول، قوماندو او بيطرفی تر سوال لاندی ده. د ټاکنو خپلواک کميسيون (IEC) پریکړه کړی وه چه دوی به صرف هغه وخت خپلی چاری سنبال کړی چه افغان امنیتي ځواکونه موجود وی او محلی مليشې د امنیت د تا مین لپاره کافی نه دی.

د ټاکنو د پلان شوی دوهم دور څخه وړاندی امنیتي وضعيت لاپسی خراب شو، په تيره بيا د اکتوبر په ۲۸ چه دريو بلوا گرو په کابل کې په يوه ميلستون خان مرگی بريد تر سره کړ د کوم په نتيجه کېښی چه د ملگرو ملتونو د پنځه بين المللی کارکونکو په گډون اته کسان ووژل شول. طالبانو ددی بريد پره په خپله غاړه واخيسته او څرگنده ئی کړه چه ددوی موخه د ټاکنو بين المللی کارکونکی وو.¹⁸

۴. د ټاکنو اړوند قانونه او قانون جوړونه

افغانستان د ټاکنو اړوند يو شمير نړيوال قوانين د ۱۹۶۶ کال د مدنی او سياسی حقوقو نړيواله معاهده يا (ICCPR)، د ۱۹۷۹ کال دښځو په وړاندی د هر ډول تبعيض له مينځه وړلو بين المللی پیمان يا (CEDAW) او د ۱۹۶۶ کال د هر ډول نژادی توپير د له مينځه وړلو بين المللی پیمان يا (CERD) په گډون منلی دی.

¹⁵ د ايساف د رپورت پر بنسټ د اگست په شلمه تر (۴۰۰) نه زياته امنیتي پېښی واقع شوه.

¹⁶ يوه اونۍ مخکې د ټاکنو د ورځې نه راپور ورکړل شو چی د داکتر عبد الله د کمپاين څلور کسان د بادغيس په ولايت کی وټښتول شو. د اسلامي جمعيت مشر برهان الدين ربانی باندی د کنډز به ولايت کی بريد وشو او يو تن دولایتي شورا کاندید په جوزجان کی ووژل شو.

¹⁷ د شنبی په روځ د اگست په ۱۵ نيټه د ايساف ISAF د مرکز مخی ته په هغه امنیتي ساحه کېښی چه د رياست جمهوری قصر، د امریکا سفارت او زيات شمير دولتی دفاتر پکښی موقعيت لری يوه حمله وشوه، اوه کسان ووژل او د ايساف ISAF د پوځيانو په گډون يو شمير نور ټپيان شول. د اگست په ۱۸ يو بل خان مرگی بريد کونکی د نړيوالو ځواکونو په کاروان د جلال آباد په مزدحم سړک په کابل کې بريد وکړ چه د يو ايساف سرتيري او د ملگرو ملتونو د دوه افغان کارکونکو په گډون د لسو ملکيانو او نظاميانو د وژل کيدو او د ۵۰ تنو د ټپی کيدو لامل وگرځيد. له دې نه د مخه په همدی ورځ يو راکت د جمهوری رياست په انگر کېښی ولگيد.

¹⁸ د همدی روځې په سهار يوه راکت دجمهوری رياست ماڼی ته څيرمه اويو په سرينا هوټل ولگيد. د دغه بريدونو موخه په واضح توگه څرگنده نده اما د طالبانو څخه په راغلی يو بيان کېښی ادعا شوی چی د سرينا هوټل څکه په نېنه شوی چه په هغه کېښی د ټاکنو نړيوال کارکونکی ژوند کوی.

قانونی چوکات د آزادو او دیموکراتیکو ټاکنو لپاره ډیر ضروری شرطونه ځان سره لری. د سوله ایزو جرگو، غونډو، د بیان او حرکت بنیادی آزادی د ۲۰۰۴ کال په قانون کښی تضمین شویده، په همدی ترتیب د بالغو او واجد شرایطو اشخاصو لپاره د انتخابیدو او رانی ورکونی حق. د ټاکنو د ترسره کولو چوکات، د ۲۰۰۵ د ټاکنو قانون، د ۲۰۰۴ د سیاسی گوندونو قانون، د ۲۰۰۲ کال د غونډو او تظاهراتو قانون او د ۲۰۰۴ کال د رسنیو قانون نه جوړ شوی دی. سربیره پردی اسنادو، ټاکنی د ولسمشر د یو شمیر فرامینو او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون (IEC) د مقرراتو په واسطه هم تنظیم کیږی.

سره له دی هم، په دی قانونی چوکات کښی د پام وړ نیمگرتیاوی موجودی دی. د ټاکنو اړوند قانون محدود پاتی شوی او یو شمیر موادو ته په قانون کښی ځای ندی ورکړ شوی¹⁹ او د اداری چارواکو له خوا په وړاندی شوو مقرراتوله حده زیاد اعتماد او تکیه شویده. اوسنی قانونی چوکات د ولسمشر د فرامینو په مټ چه د انتقالی دوری په موده کښی د مقننه قوی د منځ ته راتلو نه مخکښی وړاندی شویدی چه بیا وروسته په ۲۰۰۵ کال کښی پارلمانی ټاکنی تر سره شوی، جوړه شوی ده.

که څه هم چه دا فرامین او همدا شان د ټاکنو اړوند قوانینو مسودی په پارلمان کښی مطرح شویدی، د پارلمان او ولسمشر د دفتر ترمینځ د قانون د موادو د تعبیر په سر ناندیری د قانونی اصلاحاتو د بهیر د پڅوالی لامل شویدی.

یوڅه حقوقی ابهام له دی امله هم موجود دی چه په قانون کښی دا نده واضح چه دقانون نفسیر او تعبیر کولو صلاحیت له چا سره دی، سره له دی چه مجریه او قضائیه څانگی دا د ستره محکمی صلاحیت گڼی، پارلمان او یو زیات شمیر حقوق دانان دا ډول صلاحیتونه د قانون په تطبیق باندی د نظارت د کمیسیون پوری اړوند بولی²⁰ د حقوقی چوکات د تقویه کولو کار د نوی ټاکنیز قانون او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون (IEC) د تشکیلاتو د قانون د مسودو په تیارولو پیل شو. له دی سره سره، د پارلمان او ولسمشر د دفتر ترمینځ د قانون د موادو د تعبیر په سر ناندیری د قانونی اصلاحاتو د بهیر د پڅوالی لامل شویدی²¹. د مثال په توگه، د ټاکنو د خپلواک کمیسیون (IEC) د تشکیل نوی پیشنهاد شوی قانون د پارلمان څخه پاس شو، مگر د ولسمشر له خوا بیرته پارلمان ته واستول شو ترڅو د هغه مادی ماهیت روښانه کړی چه ولسمشر ته د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د لوړپوړو چارواکو د انتصابی گومارلو صلاحیت ورکوی.

د اساسی قانون په ۱۰۹ ماده کښی راغلی دی چه «د مقننه قوی د دوری په آخر کال کښی د ټاکنو د قانون د تصحیح پیشنهاد د شورا په کاری اجندا کښی شاملیدای نشی.» د «وروستی کال²²» په اړه د یو لړ اختلاف نظرونو څخه وروسته داسی ښکاری چه په دی موافقه شوی وی چه د ټاکنو قانون د ۲۰۱۰ کال د پارلمانی ټاکنو څخه د مخه نشی بدلیدای. همدا رنگه دا چه آیا دا ماده د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د تشکیل د تغیرولو په اړه هم عملی ده او که نه د نظر ډیر اختلاف موجود دی. سربیره پردی، دقانون تغیرول د لوی جریگی دایرولو ته اړتیا لری²³. گرچه دا د تخنیکی نظره په اوس وخت کښی ناشونی ښکاری، ځکه د ولسوالیو د شورا گانو غری ښائی د مجلس اعضا وی حال دا چه د ولسوالیو استازی لا تر اوسه نه دی ټاکل شوی.

وړاندیزونه:

¹⁹ ځینی ساحی لکه د نتاجو د روښتیا، د ټاکنیزو مبارزو مالی اړتیاوی او د ټاکنیزو مبارزو د ترسره کولو لپاره به د ور قانونی معیارونو څخه گټه واخیستل شی او دا به د یو مشروع قانون په جوړښت کښی په کار واچول شی.
²⁰ د قانون په تطبیق د نظارت کمیسیون د اساسی قانون په ۱۵۷ ماده کښی په نظر کښی نیول شویدی چی ښایی جوړه شی د دی کمیسیون غری به د ولسمشر له خوا و ټاکل شی او د پارلمان له خوا به تائید شی. اړوند قانون چمتو او په رسمی جریده کښی د نشر کیدو انتظار باسی.

²¹ د کومو قانونی مسودو کار چه وروسته پاتی دی عبارت دی د ټاکنو قانون، د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د تشکیل قانون، د سیاسی گوندونو قانون، د محلی حکومتونو قانون او د رسنیو قانون.

²² د ولسی جریگی د ویاند او نورو له خوا دا استدلال وشو چه موجوده پارلمان د خپل دوران په څلورم کال کښی قرار لری ځکه چه په ۲۰۰۶ کښی ئی په کار پیل کړی دی.
²³ د اساسی قانون (۶۱) ماده.

۱. عاجل قانونی او حقوقی اصلاحات اړین دی ترڅو راتلونکی ټاکنی په ښه ډول تر سره شی. د قانونی تشی یا د له منځه وړلو لپاره چه د ذکر شوو اصلاحاتو د مخنیوی لامل گرځی باید په سیاسی ډول هڅی وشی، دمثال په توگه د ولسوالیو د شورا د نماینده گانو نه پرته په قانون کښی د تغیر راوستلو ناشونتیا او دټاکنو د مهال ویش په یو کال موده کښی د اصلاحاتو د راوستلو په لار کښی قانونی خنډ.

۲. د ټاکنو په سیستم کي د اصلاحاتو د رامنځ ته کولو په موخه باید د راتلونکو ټاکنو د سرته رسولو په ځنډولو کي جدي پاملرنه وشي.

۳. اساسي قانون باید د نړیوالو معیارونو په پام کي نیولو، او هغه درسونه چي د ۲۰۰۹ کال له ټاکنو څخه ترلاسه شوی دي، د ټاکنو د ځانگي د متخصصینو او د نظارت پلاوی د وړاندیزونو په پام کي نیولو سره، تر بیا کتنې او اصلاح لاندې راوستل شي. له دې سره په تړاو به د نړیوالې تخنیکي همکارۍ غوښتنه وشي او هغه موضوعگانو ته به پاملرنه وشي چي د ټاکنو په مسایلو کي لومړی توب لري: لکه د ټاکنو د زماني مهال وپش منطقي گرځول، او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون لپاره د لازياتو کمیشنرانو د استخدام په اړه د داسي اصلاحاتو راورل چي په سمو معیارونو ولاړ وي او یو ښه میکانیزم پکی په کار واچول شي.

۴. د ټاکنو د قانون په نوي مسوده باید د ټاکنو په اړه د نړیوالو معیارونو، هغه درسونه چي د ۲۰۰۹ کال له ټاکنو ترلاسه شوي او د ټاکنو په اړه د متخصصینو او د نظارت د پلاوي د وړاندیزونو په پام کي نیولو سره بیا کره کتنه وشي او په دې اړه نړیوالې تخنیکي مرستې په پراخه توگه رامنځ ته شي.

هغه موضوعگانې چي باید د قوانینو د اصلاح لپاره په پام کي ونیول شي لاندې ټکي رانغاړي:

- د ټاکنو سیستم.
- د ټاکنو د کمیسیون د کمیشنرانو د گمارني میکانیزم.
- د پروسې د شفافیت غوښتنې لکه د رایه اچونې له مرکزونو څخه د راټولو شویو معلوماتو خپرول (د اچول شوي باطلو رایې پانو په گډون).
- د ټاکنو د خپلواک کمیسیون او د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون د رول او مسؤلیتونو په اړه دې ښکاره او واضح احکام په قوانینو کي ځای په ځای شي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون او د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون دواړو ته دې د اچول شوو رایو او د هغوی د څرنګوالي په اړه د لغوي او څېړنې واک ورکړل شي.
- د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون د فعالیتونو په اړه دې احکام په اړوندو قوانینو کي شامل کړل شي.
- د هغو موضوعگانو په اړه دې له سره غور وشي چي همدا اوس د موجوده قوانینو پر بنسټ د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په نظر پوری تړلي دي د بیلګې په ډول د کاندیدانو د استعفا لپاره د وروستی نېټې ټاکل.
- د رایه اچوونکو د نوم ثبتونې د پروسې اړتیاووته دې پاملرنه وشي.

۵. د ټاکنو نوی قانون باید هغه مسئلې هم راوغاړي چي تر اوسه د ولسمشر فرمانونو، مقرر او پریکړو ته پاتې دي ترڅو د هغه نامناسبو نظرونو مخه ونیول شي چي تر اوسه پلي شوي دي او د ټاکنو په اړه یوه جامع او واحد قانوني سند رامنځ ته شي.

۶. باید په دې اړه چې بالآخره د اساسي قانون د تفسیر او تشریح په اړه کوم ارگان نهایی تصمیم نیولای شي وضاحت رامنځ ته شي. د ټاکنو په مسئلو کي د سترې محکمې د رول او مداخلې په اړه د ځانګړو شرایطو په پام کي نیولو سره دې د ټاکنو په قانون کي په څرګنده توگه یادونه وشي.

۷. هغه قوانین باید ژر تر ژره تصویب شي چي له مخې یې ولایتي شوراګانو او د ولسوالیو شوراګانو ته اړینې منابع او قانوني واکونه ورکول کيږي.

۸. هغه اصلاحات چي په اساسي قانون او نورو قوانینو کي منځ ته راځي باید د ټاکنو له خپلواک کمیسیون، مدني ټولنو، سیاسي ګوندونو او نړیوالې ټولني سره په مشوره رامنځ ته شي ترڅو په راتلونکي کي د ټاکنو په پروسه باندې د ډاډ لامل وګرځي.

۹. د تقنيني پرمختگ لپاره بايد د ميكانيزم غوره والي ته پاملرنه وشي. دا بايد د هغه حقوقپوهانو سره په گډه تر سره شي چې په اساسي افغاني ارگانونو كې حضور لري او په پريكړو اغيزه لري او يا په حقوقي ساحو كې د پريكړو رول لري لكه د پارلمان غړي، د پارلمان د دارالانشأ استازي، د ولسمشر پارلماني دفتر، د عدلي وزارت او د سترې محكمې استازي.

۱۰. له پارلمان سره بايد اړينه همكاري وشي ترڅو د يوه اغيزمن ارگان په توگه خپلو كارونو ته دوام وركړي، په ځانگړي توگه د ټاكنو د نظام د اصلاحاتو او د ټاكنو په اړه د قانون جوړولو په برخه كې.

۵. ټاكنيز سيستم

د ولسمشرۍ د څوكۍ لپاره ټولټاكني په داسې توگه سرته رسول كېږي چې گواكي ټول هيواد يوه ملي انتخاباتي حوزه ده او كه د ولسمشرۍ له كانديدانو څخه يو يې هم ونشي كړاى چې له پنځوس فيصده څخه زياتې رايې ترلاسه كړي نو ټولټاكني دويم پړاو ته غځول كېږي.²⁴ د ولسي جرگې، ولايتي شوراگانو او د ولسواليو شوراگانو په گډون د نورو ټاكنو لپاره د يوې ناقابل انتقال راي له لارې د گڼ شمېر غړي لرونكي ارگانونو استازي ټاكل د ټاكنو په قانون كې ځاى په ځاى شوي دي. د يوې او ناقابل انتقال رايې د سيستم له لارې ټاكنو رايه وركوونكى يوه كانديد ته رايه وركوي او هغه كانديدان چې ډېرې رايې ترلاسه كړي (په يوې حوزه كې د منل شوي راي وركونكو د شمېر له مخې)، ټاكل كېږي.

په داسې حال كې چې دغه سيستم د رايه وركوونكو لپاره ساده گڼل كېږي، دغه سيستم له ځان سره ستونزې او نيمگړتياوې هم لري. دغه سيستم په لوړه كچه د سياسي گوندونو پرمختگ راتېټوي او له همدې كبله د ټاكنيزو ارگانونو د فعاليت اغيزمن توب هم راتېټوي. همدارنگه دغه سيستم د زيات شمېر رايو د ضايع كېدو لامل هم كېږي.²⁵ دا چې په ټاكنو كې يوه كانديد ته رايه وركوونكي د يو څو عضوي ارگان د جوړولو لپاره رايه وركوي د سياسي گوندونو لپاره ستونزې رامنځ ته كوي هغه دا چې گوندنو د خپلې بالفعل رايې په خپلو گڼ شمېر كانديدانو وپېشي ترڅو په ډېرو لوړو رايو سره د يوه كانديد د ټاكلو او د نورو كانديدانو د نه بريالي كېدو څنگه مخه ونيول شي او په همدې توگه په دغه سيستم كې تر گوند اړوند رايې د هماغه گوند د گڼ شمېر كانديدانو تر منځ په داسې توگه كېدای شي وپېشل شي چې يو كانديد يې هم بريالی نشي.

د انتقال نه وړ د يوې رايې سيستم د خپلو بنسټيزو نيمگړتياو سره كېدای شي راتلونكې كې هم ترينه استفاده وشي. كه څه هم چې د سياسي گوندونو په مقابل كې تاريخي بدبيني شتون لري چې د ټاكنو كې د انتقال نه وړ يوه رايه سيستم اساسي دليل هم دی. د هغه مشورې په تعقيب چې په ۲۰۰۷ كال كې سرته ورسېده د ټاكنو د يو نوي سيستم په اړه په پارلمان كې بحثونه سرته ورسول شول چې په هغې كې پېشنهاد وشو چې اوسنى سيستم په يو مختلط تناسبې سيستم باندې تبديل شي خو په دې اړه موافقي ته سره ونه رسېدل او د انتقال نه وړ يوې رايې سيستم هم د ټاكنو د قانون په مسوده كې چې د اوس لپاره تر غور لاندې دی، باقي پاته شو.

وړاندیزونه:

۱۱. اړونده اړخونه بايد فكر وكړي چې آیا د انتقال نه وړ يوې رايې سيستم د پارلماني ټولټاكنو، ولايتي او د ولسواليو د شوراگانو د ټاكنو لپاره مناسب ټولټاكنيز سيستم دی او كه نه. كېدای شي اوس د دې وخت وي چې په دې اړه چې آیا د ټاكنو يو بديل سيستم، چې د گوندونو تاسيس هڅوي او په عين زمان كې د آزادو كانديدانو حقونه هم خوندي ساتي د يوې پايدارې دموكراسي د انكشاف لپاره، گټور دی او كه نه.

²⁴ - د اساسي قانون (۶۱) ماده او د ټاكنو دقانون (۱۸) ماده دوهم پرگراف..

²⁵ - ضايع شوي رايې هغه رايې دي چې د ټاكنو په پايله كومه مستقيمه اغيزه نه اچوي. د يوې واحدې او د انتقال نه وړ رايې په سيستم سره د ټاكنو سرته رسول په يوه ټولټاكنه كې د مثال په توگه په كابل كې له ۵۲۰ كسانو څخه زيات د ولايتي شورا لپاره كانديد شوي و او دغه شورا يوازې (۳۴) څوكۍ په ولايتي شورا كې لرلې، هغه رايې چې (۴۴۸) كانديدانو لپاره چې ټاكل شوي نه و او همدارنگه هغه رايې چې د گټونكو كانديدانو لپاره چې د بريالي كېدو له اندازې څخه زيات و، ضايع گڼل كېږي .

٦. سياسي گوندونه

په داسې حال کې چې گوندونه په نورو ولسواکيو کې (دموکراسيوکي) د پام وړ رول لوبوي، په افغانستان کې سياسي گوندونه په شخړو کې بشکيل و او له نژادي/نظامي ډلو سره يې اړيکې لرلې، نو د دې لپاره په يوه څنډه کې يې ځای نيولی دی. لکه وړاندي چې يادونه وشوه چې د يوې ناقابل انتقال رايې په نظام کې سياسي گوندونه بايد يو تدبيری پلان او ستراتيژي د دې لپاره خپله کړي ترڅو د کانديدانو مناسب شمېر د ټاکنيزو حوزو د څوکيو د ترلاسه کولو لپاره په پام کې ونيسي او خپلو پلويانو ته توصيه وکړي ترڅو خپلې رايې د کانديدانو په منځ کې ووېشي. د يوې ناقابل انتقال رايې سيستم د دې په ځای چې د گوندونو پرمختگ ځواکمن کړي د يوې وېشل شوې او ټوټه ټوټه شورا رامنځ ته کولو لپاره زمينه برابروي. دغه کار زياترو ډيربطو اړخونو ته داسې څرگندېږي چې د پارلمان د اغيزمن کار لپاره يو مانع رامنځ ته کيږي او په پايله کې د قدرت د وېشلو پروسه چې د يوې فعالې ولسواکۍ لپاره ضروري ده، تخریب کوي. د سياسي گوندونو د جوړښت حق د اساسي قانون په (٣٥) ماده کې د دې ټکي په پام کې له نيولو سره چې د اسلام له دين او د اساسي قانون له اصولو سره به مغايرت ونلري، تضمين شوی دی. گوندونه بايد د نظامي او يا شبه نظامي بنو له لارې چې له بهر، بهرنيو سياسي گوندونو، قبيلوي معيارونو او ډله پالو سره اړيکه ولري، تشکیل نشي. گوندونه بايد روڼي او شفافه مالي سرچينې ولري. د گوندونو اوسنی قانون په سياسي گوندونو کې د امنيتي پرسونل او د حقوقي برخو²⁶ د مخصوصو کارکوونکو د عضوه کيدو مانع کېږي.²⁷ د پارلمان له لارې د گوندونو د قانون يوه نوې مسوده تصويب شوې ده او د ولسمشر د توشیح په انتظار ده.

د ٢٠٠٩ کال²⁸ له ټاکنو وړاندي د يو سلو اتيا په شاوخوا کې سياسي گوندونه د عدليې په وزارت کې ثبت شول خو له څلورپنځو څخه کمو گوندونو د ولسمشرۍ د کانديدانو حمايت وکړ.²⁹ د ولايتي شوراگانو په ټاکنو کې له اتيا فيصده څخه زياتو (٣١٩٧) کانديدانو د خپلواکو کانديدانو په توگه نوم ليکنه کړې وه.³⁰ د ولسمشرۍ د کانديدانو د رايه اچونې په پانو کې يوازې اووه کانديدانو د خپل نوم په وړاندي د گوند نوم هم ليکلی و.

يو شمېر کانديدانو د آزادې کانديداتورۍ د زيانونو په اړه په ځانگړې توگه د ټاکنو د لگښتونو د برابرولو، د پلويانو د خوځښت، په ټاکنيزو حوزو کې د استازو د گمارنه او خلکو ته د لاس رسۍ په برخو کې شکايتونه لرل. کانديدان اوس هم نه غواړي له سياسي گوندونو پورې تړل شوي وي. د ملي ولسواکۍ انستيتوت (NDI) د ٢٠٠٩ کال د جولای په مياشت کې دا ډول راپور³¹ ورکړ:

زياتره گوندونه په سيمه بيزه، قومي او ديني کچه محدود پاته شوي دي او په يوه او يا دوه ځواکمنو شخصيتونو متکي دي. يوازې يو شمېر گوندونو وکړای شول چې د منلو وړ يوه پاليسي طرحه کړي او د خپل کرنلاری ته انکشاف ورکړي. ځيني گوندونه منظم تشکیل لري خو قانوني مالي منابع نلري په داسې حال کې چې نور گوندونه لږ پيسې لري او د خپلو فعاليتونو لپاره د مالونو په راټولولو کې له زياتو ستونزو سره مخ دي. د گوندونو داخلي تنظيم او تشکیل، د منابعو د نه شتون، د غړو له لورې د محدودې مرستې چې شمېره يې زياته هم ده، د تنظيم او جوړښت او يوې څرگندې ستراتيژي او د تجربې نه لرلو له کبله، ډېر کمزوري دي. د گوندونو او د هغوی د هغه غړو ترمنځ کمزورې اړيکې چې ولسي جرگې او ولايتي شوراگانو ته ټاکل شوي دي هم يوه بله ستونزه ده. د گوندونو لور پورې او تيب پورې غړي د گوندونو پر تگلاری او فعاليت باندي لږ اغيز لري.

²⁶ - د اساسي قانون د (١٣) مادې د (٣) پرگراف مطابق، قاضيان او څارنوالان بايد په دولت کې د خپل خدمت په موده کې د سياسي گوندونو غړيتوب ونلري.

²⁷ - د سياسي گوندونو د قانون (١٣) ماده چې په ٢٠٠٤ کال کې توشیح شوې ده او د عمومي (٢٥) شمارې د توضیح (٢٥) پرگراف کې د ملگرو ملتونو د بشر د حقونو کمېټه د څرگندونه کوي: "د تجمعاتو او تشکلاتو د آزادي حق په سياسي او د خلکو په برخه کې په ارگانونو او انجمنونو کې د گډون حق او جوړولو کار کوي، يو حقوقي اساسي برخه ده چې د (٢٥) شمېرې د حکم په اساس ساتل شوی دی.

²⁸ - دا د سياسي گوندونو په شمېره کې د زياتوالي نښه ده چې د ٢٠٠٥ کال له پارلماني ټاکنو وړاندي ٨٦ گوندونو ته شمېره رسېدله.

²⁹ - يو گوند يا يو ائتلاف کولای شي يو کانديد معرفي کړي که څه هم چې د جمهوري رياست کانديدان بايد (١٠٠٠٠) لاسليکونه ترلاسه کړي.

³⁰ - په افغانستان کې د سياسي گوندونو تر عنوان لاندې د ملي دموکراسي انستيتوت (NDI) راپور، (١١) مخ چې د ٢٠٠٩ د جولای په مياشت کې خپور شوی.

³¹ - هماغه مرجع.

وراندیزونه:

۱۲. د گوندونو نوی قانون باید د حقوقي او نورو برخو د کارکونکو په څیر کارکونکو باندې په سیاسي گوندونو کې د غړیتوب د لرلو له کبله ډېر محدودیتونه ونه لگوي. او د اتباعو لپاره له یوه گوند څخه په زیاتو گوندونو کې د غړیتوب لرلو مانع باید نشي.

۱۳. دا شونې ده چې د حکومت له لوري سیاسي گوندونو ته د هغوی د غړو د فیصدي او یا یې د ترلاسه شوو رایو د فیصدي په اساس د یوې تشویقي بودیجې په ورکولو پاملرنه وشي. د دغه حکومتي بودیجې کچه باید لوړه وي ترڅو د هغوی د فعالیتونو لگښت تر یوې اندازې پورې تامین کړي او د سیاسي گوندونو د پراختیا په برخه کې مثبتې پایله ولري. له دې سره به کاندیدان وڅیړي ترڅو د سیاسي گوندونو له لارې خپل فعالیتونه پر مخ بوځي.

۱۴. رسنۍ کولای شي گوندونو ته مراجعه وکړي ترڅو د هغوی نظریاتو ته انعکاس ورکړي او د گوندونو د پروگرامو په اړه څېړنې په لاره واچوي او هغه د صوتي او تصویری رسنیو له لارې په ژوندۍ او مستقیمه توگه خپري کړي.

۱۵. په لاندې برخو کې د سیاسي گوندونو د پراختیا قوې حمایت کېدلای شي: د گوند جوړښت، د مرانمې برابرول، خلکو ته د لاسرسي طریقي، د نظارت ستراتیژي، د شکایتونو درج کول او نور، د روزنو او نورو کارونو د سرته رسولو له لارې د ظرفیت پورته ورل.

۱۶. د هغه گوندونو مشخص حمایت کول چې له گڼ شمېر قومیتونو څخه جوړ شوي وي او یا په نوموړي گوند کې قومي سرحدونه وجود ونلري او ښځې او ځوانان په هغې کې د غړیتوب اخیستلو لپاره باید وهڅول شي.

۷. د ټاکنو خپلواک کمیسیون

د ۲۰۰۴ او ۲۰۰۵ کلونو ټولټاکنې، د ټاکنو د سمون د گډې ادارې (JEMB) له لارې اداره او سرته ورسېدلې چې د ملگرو ملتونو له سازمان او افغاني استازو څخه جوړ و خو په اساسي توگه د نړیوالو کارپوهانو له لارې ترسره شوي. برخلاف د ۲۰۰۹ کال ټولټاکنو د افغانانو له لارې ترسره شوي خو د نړیوالو سلاکارانو پراخې همکارۍ هم ورسره وي.

په ۲۰۰۶ کال کې د افغانستان ولسمشر اوه تنه افغانان د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د کمشنرانو په توگه د پنځو کلونو لپاره وټاکل ترڅو د انتقال د پروسې یوه برخه وي چې دغه مسئولیت د ټاکنو د سمون د گډې ادارې (JEMB) څخه د ټاکنو خپلواک کمیسیون ته انتقال کړي. د ټاکنو قانون د ټاکنو د سرته رسوونکي پلاوي (د ټاکنو خپلواک کمیسیون) لپاره هیڅ ډول پارلماني مشوره یا تایید په پام کې نه و نیولی. د ټاکنو په سرته رسولو کې د پراخې مشورې نه شتون د دې لامل شو چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د ولسمشر د کاندیداتورۍ په پلویتوب تورن شو. پارلمان د ټاکنو د قانون یوه مسوده تصویب کړه چې که پلي شوې وای د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په جوړښت کې به د گمارنې د پروسې د پراختیا لامل شوې وای.³² د ټاکنو د خپلواک کمیسیون کمشنرانو خپلې جلسې په محرمانه توگه او د عامه و له پام څخه لېرې سرته رسولې. د عدم شفافیت مسئله د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په سایټ کې د دغه کمیسیون د کمشنرانو د پریکړو او جلسو د کافي معلوماتو نه خپرېدلو له مسئلې سره، ځواکمنه شوه.³³ د ټاکنو په خپلواک کمیسیون کې د استخدام میکانیزم او د دغه کمیسیون په کار کې عدم شفافیت د دې لامل شو چې د ټاکنو په اداره باور له منځه ولاړ او د ولسمشرکرزي د پلوي توب تور هم ورباندې ولگېد.

د ټاکنو د خپلواک کمیسیون دارالانشاء له نهو څانگو څخه جوړه شوې ده چې د ټاکنو په اړه د نظارت گڼ شمېر اداري فعالیتونه سرته رسوي خو د دغه فعالیتونو ځینې کارونه چې د ټاکنیزو ادارو یوې برخې دي یا له سره شتون نلري او یا هم کمزوري تر سترگو کېږي. د مثال په توگه د ټاکنو خپلواک کمیسیون د خپلو اداري پریکړو او اقداماتو په اړه د شکایتونو د

³² - ولسمشر د دې مدعي و چې د ټاکنو د کمیسیون د کمشنرانو استخدام باید یوازي د ولسمشر په واسطه سرته ورسول شي او پارلمان ټینګار کاوه چې استخدام شوي کمشنران باید له ولسي جرگې څخه د باور رایه ترلاسه کړي.

³³ - د مثال په توگه د اګست په ۱۸ نیټه د ټاکنو خپلواک کمیسیون مطبوعاتي اعلامیه صادره کړه چې په هغې کې لیکل شوي و چې د کاندیداتورۍ د پرېښودلو لپاره وروستی نیټه د نوموړي اعلامي د خپرېدو د ورځې د سهار اوه بجې دي. تر اوسه پورې په دې اړه نه اعلامیه او نه تصمیم د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په ویبسایټ کې د نوموړي کمیسیون د کمشنرانو له لوري تر سترگو کېږي.

ترلاسه کولو او ځوابونې لپاره هیڅ جوړښت نه دی منځته راوړی چې د دغې مسئلې لپاره د مناسبې او معقولې چارې د رامنځ ته کولو مانع وگرځېد.

د ټاکنو دخپلواک کمیسیون دارالانشاء د هغه کمیسیون د مامورینو د رئیس له خوا اداره کېږي چې نوموړی رئیس د ولسمشر له لوري ټاکل کېږي او همدغه کار پخپله دا په نښه کوي چې ولسمشر د ټاکنو په اجراء کې په کلیدي کارکونکو باندې کنترول لري. د دارالانشاء لور پورې مامورین د اداري اصلاحاتو د کمیسیون له لارې ټاکل کېږي په داسې حال کې چې ټول ټیټ پورې مامورین په مستقیمه توګه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې ټاکل کېږي. په دارالانشاء کې په دائمې توګه ۴۰۰ کارکوونکي دي چې معاشونه یې د ملي بودیجې له خوا ورکول کېږي. په دغه ټاکنو کې د دایمي کارکوونکو زیاته برخه د هیواد په ۳۴ ولایتونو کې ګمارل شوي و خو هغوی د دفترونو لپاره د دائمې آسانتیاو د نه شتون او د اړیکو د تامین لپاره د کافي منابعو د نه شتون په هکله شکایت درلود.

د ټولټاکنو له خپلواک کمیسیون سره کمکونه او حمایت د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام د ټولټاکنیزې پروژې (UNDP/ELECT) له خوا د ۱۹۰ سلاکارو کارکوونکو د معرفي کولو، د موسساتو له لارې لکه د آسیا بنیاد (TAF) او د ټاکنیزو سیستمونو د نړیوال بنیاد (IFES) له لارې، سرته رسېدل. په هغه وخت کې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د ظرفیتونو ځواکمنېدل ترڅو ټولټاکنې په خپل وخت او زمان سرته ورسېږي، د لومړي ټوبونو له کتار څخه ګڼل کېده. په همدې اساس د “دکارونو دسرته رسولو” او “نظارت” ترمنځ د توپیر په اړه ځینو نړیوالو سلاکارانو ښه پوه نشو. په هماغه وخت کې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د دارالانشاء د مسلکي څانګو تر منځ د کارې وړتیا کچې په څرګنده توپیر درلود. او د نوموړي کمیسیون ځینې کلیدي څانګو په بشپړ ډول په نړیوالو سلاکارانو تکیه درلوده په ځانګړې توګه د تخنیکي همکاريو په برخه کې.

وړاندیزونه:

۱۷. د ټاکنو د نوي قانون په جوړښت کې د ټاکنو دخپلواک کمیسیون دکمشنرانو د ټاکلو د میکانیزم د بدلون په اړه باید جدي پاملرنه وشي ترڅو د پراخو مشورو اخیستل یقیني، د ټاکنو د کمیسیون خپلواکي او استازیتوب او په ټاکنو باور رامنځ ته شي. په دې کې د پارلمان مشورې، کره کتنې او یا د هغو کانديدانو تایید هم شاملیدلای شي چې د ولسمشر له پلوه وړاندې کېږي.

۱۸. د ټاکنو د کمیسیون عمومي رئیس باید یوازې د ولسمشر له خوا ونه ټاکل شي بلکې د ټولو اړوندو همګټو د نظرونو په پام کې له نیولو سره باید سرته ورسېږي چې د کمشنرانو په هکله د تطبیق وړ دي.

۱۹. د ټاکنو د سرته رسولو په اداره باندې د باور د فضا د رامنځ ته کولو په موخه باید د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د نویو کمشنرانو ټاکنې د ۲۰۱۰ کال له ټاکنو وړاندې د پراخې مشورې د میکانیزم په اساس په فوري توګه سرته ورسېږي.

۲۰. د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د عدم شفافیت مساله باید سملاسي حل کړل شي. د ټاکنو د خپلواک کمیسیون جلسې باید د سیاسي ګوندونو، نظارت کوونکو او معتبرو ژورنالستانو په حضور کې په ښکاره توګه سرته ورسېږي. د ټاکنو د خپلواک کمیسیون پریکړې باید سملاسي خپرې شي.

۲۱. رسمي کړنلاره باید رامنځ ته شي ترڅو ډاډ ورکړل شي چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون ټول اجرائي او شکلي اسناد په رسمي توګه تشخیص او رسماً د تایید وړ ګرځېدلي. د دغو اسنادو د پلي کېدو تاریخ په څرګنده توګه یادداشت شي او په فوري توګه د عامو خلکو په واک کې ورکړل شي. قواعد او اجرائت، د مقررو “موده او زمانه” او همدارنګه د هغه پروسې موده او زمانه چې پر بنسټ یې کېدای شي هماغه مقرري تعدیل او یا لغوه شي، وټاکل شي.

۲۲. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید له ټاکنو د وروسته مودې راپور تیار کړي چې د ترلاسه شوو درسونو او فعالیتونو د بهبود لپاره وړاندیزونو پکښې شامل وي. په دغه راپور کې د ۲۰۰۹ د ټاکنو په اړه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون مقرري او

پریکړې بیا وکتل شي ترڅو د حذف موارد پکې حذف او متناقض او مبهم موارد پکې تشخیص شي او له راتلونکو ټاکنو وړاندي تصحیح رامنځ ته شي. دغه بیا کتنه باید دا واضح کړي چې هغه پریکړې چې د سیاسي تعصبونو په اساس رامنځ ته شوي دي، له مقرر او قوانینو سره سمې سرته رسېدلي او که نه. دغه بیاکتنه کیدای شي د ټاکنو د قانون په مسوده کې د بحث د یوې برخې په حیث شامله شي.

۲۳. د کرنلارو د هر اړخیزې توضیح په اړه دې د عامو خلکو، گوندونو، کاندیدانو، استازو او ناظرینو د ډاډ رامنځ ته کولو ته پراخه پاملرنه وشي چې د ټاکنو د پروسې په هره پړاو کې د پلي کېدو وړ دي. د رایې شمېرنې، د پایلو د اعلان او د اړتیا وړ څېړنو په موخه دې د پلان په اړه خاص ټینګار وشي.

۲۴. د اداري اصلاحاتو د کمیسیون پالیسي گانې او داخلي گمارنې لپاره دې باید داسې احکام وړاندي شي چې په وخت او زمان سره تادیبي تدابیر پلي کړي او دغه تادیبي تدبیرونه له مخې باید هغه کارکوونکي چې په هره کچه هم وي په فوري توګه له دندې گوښه کړل شي چې په ټاکنیزو درغلیو کې ښکیل وي او یا نورو کسانو ته په قصدي توګه اجازه ورکوي ترڅو په ټاکنیزو سرغړونو کې لاس ولري. د ټاکنو هغه کارکوونکي چې په ټاکنیزو سرغړونو کې د لاس لرلو له کبله په تور لست کې راځي باید وپېژندل شي او تر ممکنې اندازې څارنوالی ته معرفي شي. دا ډول اقدامات او کرنلارې باید عامو خلکو ته، د معافیت د فرهنگ د نه غالب کېدو په موخه، ورسول شي.

۲۵. د ولایتي ټاکنو افسران او ساحوي کارکوونکي باید تر دقیقې سرپرستې او نظارت لاندې راوستل شي او په امانتداري او بی لوري توب او د ټاکنو د کارکوونکو په توګه د هغوی د تخصص په اړه په ارزونه ټینګار وشي. هڅه دې وشي ترڅو د مرکزي دفتر د مسولینو او د ټاکنو د ولایتي ټاکنیزو افسرانو ترمنځ په دوامداره توګه اړیکې قوي شي. په ولایتي کچه دې په دایمي توګه د لوژیستیکي افسرانو استخدام ته پاملرنه وشي.

۲۶. په راتلونکي کې دې د لومړیتوبونو د تشخیص، د تشکیلاتي نوي جوړښت او د منابعو د اړتیاو لپاره یو ستراتیژیک پلان تیار کړل شي. د ټولټاکنی دکمیسیون په دارالانشاء کې ځینې موجوده څانګې باید پراختیا ومومي ترڅو ډېر مهم مسولیتونه په غاړه واخلي. سیاسي څانګه باید ډېر اساسي رول ولوبوي دغه رول باید د کاندیدانو په ثبت او ارزونې او همدارنګه د کمپاینونو د مالي مسائلو په نظارت ولاري وي. باید د رایه ورکوونکو د ثبت او راجستر څانګه ډېره پراخه وي. حقوقي څانګه باید ځواکمنه شي ترڅو وکولای شي چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون ته د راغلو شکایتونو په اړه د رایه ورکوونکو، رایه اچونې، شمېرنې او جدول بندي په ثبت او راجستر کې د تقلب د ادعاګانو په اړه له حقوقي لاري رسېدګي وشي.

۲۷. د یوه چارچوب په محدوده کې دې د نهادي او ارګانونو پراختیا، د کارکوونکو د برخو د ستراتیژیک پلان برابرول، د هغوی د دندو د لایحې برابرول ترسره شي ترڅو توظیف کول، د توانونو او مهارتونو تشخیصول او له هغې څخه په مناسبو ځایونو کې ګټه اخیستنه رامنځ ته شي. د کارکوونکو لپاره دې د زده کړې کچه له پنځه کاله تجربې سره په پام کې ونیول شي ترڅو تجربه لرونکي کارکوونکي په اړوند ارګان کې وګمارل شي. ترفیع او گمارنې باید په استعداد او لیاقت پورې تړلي وي. د ټولو داخلي کارکوونکو لپاره باید د پروژې د مدیریت، پروګرام جوړونې، لوژیستیک او تدارک په برخو کې رسمي زده کړې او مسلکي تصدیقنامې ورکړل شي. د قوانینو د تسوید او د اداري مقرر د تصنیف بندي په اړه باید نوي روزنې په پام کې ونیول شي.

۲۸. د کمپیوټرونو د نرمو وسائلو او سختو وسائلو د پروګرامونو په اړه باید یوه ارزونه ترسره شي. دغه ارزونه باید له ځان سره اوسني امکانات او چانسونه هم راوڅاري ترڅو هغې ته مسېر ورکړل شي او مدلل شي او په راتلونکي کې اړتیاو ته ځواب ووايي. د پروژې د مدیریت او مالي مسائلو ته باید ځانګړې پاملرنه وشي ترڅو د ملګرو ملتونو دانکشافی پروګرام (UNDP) له سیستم سره مطابقت رامنځ ته شي چې افغانان ورته اوس مهال لاس رسې نلري.

۲۹. په هغه صورت کې چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لوري بشپړه همکاري او د مشورو د منلو په برخه کې ليوالتيا شتون ولري، نړيوال سلاکاران بايد د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له دارالانشاء سره په موجوده سطحه کې لږ تر لږه د ۲۰۱۰ کال تر پایه پوري (کېدای شي له هغې وروسته هم) خپلو همکاريو ته دوام ورکړي، خو په دې شرط چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون له نړيوالو معيارونو سره سم اصلاحات راولي.

۸. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون

د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون یو موقت اداري نهاد³⁴ دی چې د ټاکنیزو سرغړونو، شکایتونو او له هغې سره اړونده ستونزو ته د رسیدګۍ مسولیت په غاړه لري. د دغه کمیسیون په مجازاتي صلاحیتونه کې له سرغړونو سره تعامل، جریمه کول، نوې شمېرنه، نوې رایه ورکونه، د کاندید د نوم حذف کول، د رایه اچونې د پاڼو باطلول او د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې په کمیسیون کې د سر غړونکو د کار کولو منع کول شامل دي.³⁵

د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د پریکړو په اړه د استیناف غوښتنې ځانګړی حکم په قضایي ادارو کې نشته لکه څنګه چې په بین المللي اسنادو کې چې شتون لري.³⁶ د ټاکنو د قانون ۶ فقره، ۵۲ ماده داسې څرګندونه کوي چې: "د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون فیصلي نهایي دي." د افغانستان په قضایي جوړښت کې شته نیمګړتیاوې په دې معنی دي چې د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون دې په ځانګړې او خپلواکه توګه کار وکړي چې د قضایي پرنسیپونو پر اساس په دغه وضع کې په اغیزمنه توګه لاندې حل کړي او هم دا ډاډ ورکړي چې د پریکړو په اجراء کې به نیمګړتیاوې ته ځواب ووايي. البته په ټاکنو او د معافیت په فرهنگ کې د شته تقلبونو په پام کې له نیولو سره چې د ودې په حال کې دي، دغه کار ډېر د پام وړ دی. همدارنګه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون په افغانستان کې د یوه قضایي موډل په بنولو کې د ټاکنو له پروسې وروسته هم ډېر د پام وړ دی.

د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون له ۵ کمیشنرانو څخه جوړ دی چې درې کسان یې نړيوال کمیشنران دي چې د ملګرو ملتونو د خاص استازي (SRSG) له لارې ټاکل شوي دي او دوه کمیشنران یې داخلي دي چې د سترې محکمې او د افغانستان د بشر د حقوقو د خپلواک کمیسیون له لارې ټاکل کېږي.³⁷ د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون نور ټول کارکوونکي تقریباً افغانان و.³⁸ داسې راپورونه خپاره شول چې په هماغه وخت کې کارکوونکي او په احتمالي توګه کمیشنران تر فشارونو او تهدید لاندې ونيول شول.

په دې هکله چې ټول کمیشنران دې افغانان اوسي د نیدخلو لوریو تر منځ د نظرونو توپیر دی. اگرچه په پای کې به همدا ډول وشي خو وړاندې له دې باید لاندې ټکي په پام کې ونيول شي:

- آیا په هغه صورت کې چې ټول کمیشنران افغانان وي نیدخل لوري به پر هغوی پوره باور ولري؟
- آیا امکان شته چې د تعیناتو داسې میکانیزم رامنځ ته شي چې وکولای شي له ټولو لوریو ښه نمایندګي وکړي. دا کېدای شي دومره سم نه وي چې د ولسمشر له لوري تعینات رامنځ ته شي لکه څنګه چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د کمیشنرانو د تعین په هکله تر سره کیده ځکه چې دا په څرګنده توګه د نیربطو لوریو نظریاتو نه رانغاړي چې د عدم باور او استقلالیت لامل کېږي. د دې برسېره چې په اوسني وخت کې ستره محکمه او د بشر د حقونو خپلواک کمیسیون د ټاکلو مسولیت په غاړه لري نور نهادونه هم لکه پارلمان کولای شي دخپل واوسي.
- آیا داسې قانون شتون لري چې د اجرائو شفافیت او پریکړې په څرګنده توګه (له منطقي استدلال سره) د خلکو په واک کې ورکړي.

³⁴ - د ټاکنو د قانون د ۵۲ مادې ۷ فقره څرګندونه کوي چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون دنده د پایلو له تصدیق ۳۰ ورځې وروسته پای ته رسېږي.

³⁵ - د ټاکنو قانون لومړۍ فقره ۵۴ ماده.

³⁶ - دریم پرګراف، (ب) د ICCPR ۲ ماده څرګندونه کوي: "د هغه اشخاصو د ډاډ لپاره چې دا شان شکایتونو ته د رسېدګۍ غوښتنه لري باید حق ولري ترڅو صلاحیت لرونکو قضایي مراجعو، تقنیني یا اداري مقاماتو ته او یا کوم باصلاحیته بله مرجع چې د یوه هیواد په حقوقي سیستم کې شتون ولري د قضایي چارې سرته رسولو په منظور مراجعه وکړي."

³⁷ - د ټاکنو د قانون ۱ فقره ۵۲ ماده.

³⁸ - په یو وخت کې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون له ۲۰ زیات بین المللي مشاورین نلرل.

- آيا داسي کېدای شي چې د مرحله بندي نظريه مطرح کړي چې په هغې کې د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون د فعاليتونو يوه يا څو مرحلې له نړيوالو کمشنرانو څخه د هغوی د صلاحيتونو په پام کې له نيولو سره ترلاسه شي (د مثال په توگه، په مساوي يا زياته توگه).

- د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې له کميسيون سره د همکاري په موخه د نړيوالو د موجوده حمايت اندازه د هغوی د بشپړو اختياراتو د تطبيق له لورې معيارونو سره بايد څنگه واوسي.

- کوم ډول ميکانيزمونه بايد رامنځ ته شي تر څو د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون کمشنران او کارکوونکي له فشارونو او تهديدونو څخه وژغورل شي. د مثال په توگه، د نړيوالو همکارانو د موجوديت په شمول د شفافيت د رامنځ ته کولو لپاره ځواکمن تدابير ضروري دي. د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون د کمشنرانو د ساتنې لپاره بايد هر اړخيز تدابير په پام کې ونیول شي.

د ۲۰۰۹ کال په ټاکنو کې د کمشنرانو، د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون ادارې او ساحوي جوړښت ډېر ناوخته تعين او رامنځ ته شو. د کمشنرانو ډېر ناوخته تعين د دې لامل شو چې د هغوی لومړۍ جلسه د اپريل په ۲۶ مه نېټه دايږه شوه. د پوره وخت د نه شتون له کبله د کړنلارو د رامنځ ته کېدو کار، د ماهرو کارکوونکو استخدام او په ځانگړې توگه د ولايتي جوړښت رامنځ ته کېدل له ستونزو سره مخ شول. د محاکماتي شکلياتو مطابق د تحقيق د امورو او د حل د لارو د ښوونې په موخه د کار کوونکو د ظرفيتونو د لوړولو د کار لپاره لږ چانس شتون درلود. همدارنگه دغه زماني محدوديت د تبليغاتي کمپاين کار، چې د ټاکنو د شکايتونو کميسيون کولای شول د زیدخلو لورېو اطلاع ته د شکايتونو د پروسې په اړه او د منازعاتو د حل په موخه سره همکاري ولري، له ستونزې سره مخ کړل. د دې برسېره د کانديدانو د نوم ثبتونې په وخت دغه کميسيون په ولايتونو کې شتون نه درلود، په همدې اساس د کانديد کېدو په هکله شکايتونه د ټاکنو د خپلواک کميسيون د دفترينو له خوا د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون ته استول کېدل.

د ټاکنو د خپلواک کميسيون او د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون صلاحيتونو او توانونو له ټاکنو وروسته له گڼ شمېر تفسيرونو او سوالونو سره مخ شول (له ټاکنو وروسته او د نهايي پايلو، برخې ته مراجعه وکړئ) د ټاکنو خپلواک کميسيون د ټاکنو قانون په داسې توگه تفسير کړ چې گواکې دغه کميسيون د رايو د باطلېدو صلاحيت نلري، په دې اساس يې په دې اړه د تصميم نيونې صلاحيت د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون ته پرېښود. دا په دې معنا چې د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون په لومړي او نهايي پړاو کې د رايو باطلېدل تر رسېدکې لاندې راوستل چې د استيناف غوښتنې لارې يې ترلې وې.

وراندیزونه:

۳۰. د ۲۰۱۰ کال ټاکنو ته په پام سره د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون د ۲۰۰۹ د ټاکنو د کار له پای ته رسېدو سره بايد د دوهم ځل لپاره بيا راوگرځول شي. د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو اساسي جوړښت او داخلي کارکوونکي بايد په خپل ځای پاته شي او په دې موده کې لاندنيو برخو ته جدي پاملرنه وشي:

الف- د هغوی د فردي ظرفيتونو لوړول: دغه اقدام په افغانستان کې په حقوقي برخه کې د اوسنۍ کمزورتيا، په حقوقي برخه کې د لږې پوهې او د هيواد دننه د محدودو تجربو له کبله، ډېر د پام وړ دی. د ټاکنو په اړه او د لانجو په حل کې له بين المللي معيارونو سره سمه روزنه برابره شي. د دغه مسئلو پوره حمايت بايد وشي او په پام کې ونیول شي: د قضايو د مديریت، د عدالت د اجرا، د قانون د تطبيق کوونکو ادارو لپاره د کشف د تخنيکونو، د محاکماتي شکلياتو په پام کې نيولو او د اغيزمنو چارو رامنځ ته کولو په هکله، فکر کول. د دې برسېره د ټاکنو د شکايتونو کميسيون بايد له قضايي نهادونو او د قانون له پلي کوونکو سره اړيکي رامنځ ته کړي.

ب- د شکايتونو په پروسه کې د پوهاوی زياتوالی. دغه کار بايد د زیدخلو لورېو لپاره او د شکايتونو د پروسې د آسانتيا او تر ممکنې اندازې د هغې د اغيزمن توب لپاره د شکايتونو د رول د توضيح او د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون په موخه د مختلفو ميتودونو نمونه يي ازموينو او څيړنې راوغاړي.

ج- نظارت. د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون د يوه نظارتي نهاد په توگه بايد په دوامداره توگه د ټولو ټاکنيزو فعاليتونو په اړه لکه د رايه ورکوونکو نوم ليکنه، د ټاکنو د خپلواک کميسيون پريکړې او هغه فعاليتونه چې له مخې يې د

ډېرو ستونزو د راپورته کېدو مخه نیول کېږي، نظارت وکړي.³⁹ هروخت چې ټولټاکنې سرته رسېږي باید نظارت هم سرته ورسېږي.

د- په ټاکنیزو اصلاحاتو کې برخه اخیستنه. دا کېدای شي ډېر ګټور وي که د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ټاکنو په پروسه کې د یوه نظارت کوونکي په توګه شتون ولري او د ټاکنو اصلاحاتي پروګرامونه لکه د ټاکنو په سیستم کې د نظارت او کنټرول په اړه، برخه ولري او د دغه کار لپاره په اغیزمنه توګه له مالي او جوړښتي منابعو څخه برخمن هم وي.

ر- د عدلی تعقیب لپاره اړوندو مراجعته ارجاع. د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ټولټاکنو د کمیسیون هغه کارکونکي چې د نوم ثبتونې، رای ورکونې او رای شمیرنې په وخت کې په انتخاباتي سرغړونې کې لاس لرل د عدلی تعقیب لپاره اړوندو عدلی او قضایي ادارې ته ور وپېژني دا په داسې حال کې چې د ټولټاکنې خپلواک کمیسیون دغه کار سرته رسولی نه وي.

س- له ټاکنو وروسته تحلیل او تجزیې. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون باید د ټاکنو د اړوندو مسائلو د تحلیل او تجزیې پروسه له ټاکنو وروسته – په هغه صورت کې چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون دغه کار په پوره توګه سرته نه وي رسولی- په غاړه واخلي. د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو په اړه تجزیه او تحلیل کېدای شي د تقلب (د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې، د رایه اچونې جریان او د رایو شمېرنې په اړه) د انواعو شاملې تجزیې او مفصل تحلیل شامل وي.

۳۱. د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون باید پوره منابع او ظرفیتونه ولري ترڅو په هغه صورت کې چې آدرس ته یې زیات شمېر شکایتونه ورشي خپلو فعالیتونو ته پراختیا ورکړي او د هغو مسائلو په اړه چې ورسره مخ کېږي رسېدګي وکړي. دغه کار په راتلونکي کې تقلبونو ته د رسېدګي په موخه او د ټاکنو په پروسه باندې د اعتماد د رامنځ ته کولو په موخه ډېر د پام وړ دی. مناسب استخدامونه، معاشونه او د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون کارکونکو ته روزنې ورکول باید په پام کې ونیول شي ترڅو خپلې سپارل شوي دندې په ښه توګه پرمخ بوځي.

۳۲. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون باید له ټاکنو وروسته د اجرائتو، تصمیمونو، ترلاسه شوو درسونو او د وړاندیزونو په اړه د پراخو معلوماتو یو راپور په راتلونکي کې د بهبود په موخه، خپور کړي. دغه راپور دې هغه مواردو ته اشاره وکړي چې د زماني محدودیتونو او کافي منابعو د نه شتون له کبله رسېدګي نه ده ورته شوي. دغه کار د راتلونکي لپاره په پروسه کې نیمګړتیاوي او کاري تګلاري ته په پاملرنه کې ګټور دی.

۳۳. په دې اړه چې باید د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون دې په یو دایمي کمیسیون بدل شي تر څو د ټاکنو د پروسې دایمي نظارت وکړي، جدي پاملرنه وشي. دغه کار د دغه کمیسیون د پوهې په لوړونه، نهادي ظرفیتونو او حقوقي معلوماتو کې له کمیسیون سره مرسته کوي. د ټاکنو تر منځ په وقفو کې کمیسیون کولای شي خپل تشکيلات محدود کړي خو د خپلو ظرفیتونو په لوړولو، د تبلیغاتي کمپاین په زیاتولو، د ټاکنو په نورو فعالیتونو نظارت او د ټاکنو د سیستم په اصلاحاتو کې، باید فعال وي. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون باید خپلې نظارتي دندې د ټاکنو په وخت په ټولو پړاونو کې په دې موخه په غاړه واخلي چې مخې ته راتلونکي ستونزې په لومړیو پړاونو کې حل کړي د دې په ځای چې د رایه اچونې او رایو د شمېرنې په جریان کې یې حل کوي.

۳۴. د پورتنیو ټکو په پام کې نیولو سره باید د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون په یو بشپړ ملي نهاد بدلولو ته پاملرنه وشي او همدارنګه د سمو، بیطرفه او مسلکي ټاکنو میکانیزم دې هم په پام کې ونیول شي. د دغه ټولټاکنیز نهاد د پراختیا او نظارت په موخه باید نړیوالې همکاريو ته ادامه ورکړل شي. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون مسولیتونه دې په پای کې هغه وخت قضایي څانګې ته وسپارل شي کله چې د محکمو د وړتیا په اړه د عامو خلکو باور راشي.

۳۵. قانون باید د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون مکلف کړي ترڅو په هر اړخیزه توګه په اجرائتو، پریکړو او استدلالونو کې شفافیت مراعات کړي. همدارنګه د شکایت کوونکو او شاهدانو ساتنه هم پیشبیني کړي.

۳۶. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون باید تاسیساتو، کارکوونکو، اسنادو، د پایلو ډاټابیس، په کمپیوټر کې یادداښتونو، د رایه اچونې ریکارډونه او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون نورو مواردو ته لاسرسی ولري.

³⁹ - دا بالفعل په اوسني وخت کې د ټاکنو د قانون د ۵۳ مادې تر پوښښ لاندې دي چې د ټاکنو تر سرغړونو پورې اړه لري. دغه ماده څرګندونه کوي چې: “د دغه قانون احکام یا نور قانوني وسائل چې د ټاکنو پروسه اداره کوي”.

۳۷. د ټاکنو د شکایتونو د اوربڼې کمیسیون کولای شي د معاشونو د څرنګوالي، ترینګونو، معلوماتو، کنترول او د نظارت د کنترول په شمول، د فساد په ضد اقدامات سرته ورسوي. همدارنګه د ټاکنو د شکایتونو د اوربڼې د کمیسیون هر اړخیز جوړښت ته دې هم پاملرنه وشي. دغه کار اجرائوي رئیس، حقوقي مشاور، د ثبت یو مامور، د دفتر رئیس او د نورو وظایفو برسېره د یادابښتنو لپاره یو سکرتر هم رانغاړي.

۹. د رایه ورکوونکو ثبتول او د سرحدونو ټاکل

الف. د رایه ورکوونکو ثبت او راجستر کول

د بن پریکړې په ۲۰۰۱ کال کې له “ملګرو ملتونو څخه وغوښتل ترڅو په ګړندی توګه د عمومي ټاکنو له سرته رسېدو وړاندي د رایه ورکوونکو د ثبت او راجستر د پروګرام په کار پیل وکړي.”⁴⁰ د ۲۰۰۴ کال د ټاکنو لپاره ۱۰،۹۴۲،۹۸۹ رایه ورکوونکي ثبت او راجستر شول. د ۲۰۰۵ کال له ټاکنو وړاندي د ټاکنو د سمون ګډې ادارې (JEMB) د رایه ورکوونکو د نوي نوم لیکنې او راجستر پروګرام په کار واچاوه، چې په ۲۰۰۵ کال کې د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې ۱۲،۴۶۹،۲۳۸ کارتونه صادر شول. (په سلوکی ۵۵،۶، ۵۵،۶ نارینه و لپاره او ۴۴،۴ د بنځینه و لپاره). دغه کار د ۲۰۰۵ کال د بنځینه و د لورې او غیرعادي فیصدي په هکله پوښتنې مطرح کړي په ځانګړې توګه په ډېرو محافظه کارو سیمو کې چې جنوبي، شرقي او د جنوب شرق منطقي دي. او ورپسې یې په بالقوه توګه د تقلب زمینه برابره کړه.

د ثبت او راجستر دوه مرحلو نیمګړتیاوې لرلې ځکه په هغې کې احتمالي تکراري نوم ثبتونه مشخص شوي نه وه او رایه ورکوونکي د رایې اچونې په ګڼ شمېر مرکزونو باندې نه و ویشل شوي. دغه دوه موضوعګانې په ځانګړې توګه په ۲۰۰۶ کال کې د نفوس او رایه ورکوونکو د یوې مشترکې نوم لیکنې لپاره په پام کې ونیول شوي.⁴¹ د ټاکنو د خپلواک کمیسیون او د کورنیو چارو د وزارت له لارې د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام (UNDP)، او د ټاکنیزو سیستمونو د نړیوال بنیاد (IFES) په همکاري، یوه نمونه یي پروژه رامنځ ته شو. خو د ۲۰۰۷ کال د جولای په میاشت کې د وزیرانو شورا پریکړه وکړه چې د رایه ورکوونکو د ثبت او راجستر پروګرام د نفوسو د ثبت او راجستر له پروګرام څخه جدا کړي.

د ۲۰۰۸ کال په اګست کې د ټاکنو خپلواک کمیسیون اعلان وکړ چې کېدای شي نوموړی کمیسیون د ۲۰۰۹ کال⁴² د ټاکنو لپاره د نوي ثبت او راجستر پروګرام په کار واچوي په دې موخه چې راتول شوي معلومات د یوه اساس په توګه په راتلونکي ټولټاکنې کې د ګډون کوونکو د نوم ثبتونې د پروسې دپاره ترینه ګټه واخستل شي. دغه عملیه د ټولو پر مخ پرانیستل شوي وه، خو اصلي تمرکز یې په هغه کسانو و چې د ټاکنو په ورځ یې عمرونه ۱۸ کلونو ته رسېدلي و او په هغه کسانو یې تمرکز کولو چې د پخوانی نوم لیکنې کارتونه یې ورک کړي و، یا بېرته راستنېدونکي و⁴³ او یا داخلي بې ځایه شوي خلک و. دغه عملیه د څلورو مرحلو په ترڅ کې چې د ۲۰۰۸ کال د اکتوبر له میاشتې څخه د ۲۰۰۹ کال د فبروري تر میاشتې پورې په زیاتو ولسوالیو کې تر سره شوه او د ګرځنده نوم ثبتونې ټیمونو په واسطه په دوامداره توګه د ۲۰۰۹ کال د جولای تر میاشتې پورې یې دوام وکړ. دغې پروسه د رایه اچونې د (۴۷۲۰۹۰۶) کارتونه صادر کړ. د دغه عملیې په پلي کولو کې نوم لیکونکو ته د لومړي ځل لپاره د رایه اچونې له یوه مرکز سره تړاو ورکړل شو. د رایه اچونې په کارت کې عکسونه اضافه شول (که څه هم چې دغه کار د بنځو په اړه اجباري نه و)، د ګوتو د نښې اخیستلو کار سرته ورسېد او د عکسونو د ځانګړتیاو په ټاکلو کې د ریاضي له بیومتريک تګلارې څخه استفاده وشوه.⁴⁵

40- دریمه ضمیمه، د ۲۰۰۱ کال د دېسمبر ۳مه.

41- د لندن په کنفرانس کې (د جنوري له ۳۱ څخه د فبروري تر ۱ پورې، کال ۲۰۰۶) چې هلته د افغانستان حکومت او مدني ټولني توافق کړی و چې مشترک اهداف ترلاسه کړي دا “د راجستر او نفوسو د دایمي ثبت د یوه سیستم او د ملي هویت د یوه کارت لرلو” د موضوع په شمول. د ۲۰۰۸ کال د ستمبر ۲۰مه.

42- د ټاکنو د خپلواک کمیسیون مطبوعاتي کنفرانس، ۲۰۰۸ کال د ستمبر ۲۰ نېټه.

43- له دغه نوم ثبتونکو څخه غوښتنه شوي چې د اعتبار وړ سندونه وښيي. په هغه صورت کې چې دوی به د د اشان سند ښوولو وسه ونلرله نو د نوم ثبتونې د مرکز رئیس به د هغوی هویت ثابتاوه او یا به یې له هغوی څخه غوښتنه کوله چې د اړوند کلي له ملک څخه سند ترلاسه کړي.

44- د ټاکنو د خپلواک کمیسیون مطبوعاتي اعلامیه، د ۲۰۰۹ کال د جولای په ۱۲مه. د هغو کسانو په ګډون چې د مسلسلې او سیارې پروسې په واسطه د ۲۰۰۹ کال د جولای تر ۱۱ پورې ثبت شوي و.

45- بیو متریک د انساني فزیکي ځانګړتیاو لکه د ګوتو نښې څخه عبارت دی، دې این ای چې په واسطه یې د افرادو هویت تشخیص کېږي او هغوی ورباندې پیژندل کېږي. د دغه میکانیزم څخه د ټولټاکنیزو سرغړونو په اړه ګټه اخیستل کېږي.

د ریاضي په تگلاري (بیومتریکی) د انسانی ځانګړتیاو د ټاکلو له میکانیزم څخه ګټه اخیستل کېده ترڅو هغه کسان مشخص شي چې پخوا یې د رایه اچونې کار تونه تر لاسه کړي و. خو په هر حال د تشکيلاتي دلایلو، استخدام او له معلوماتو او ډاټا د یو له بل سره د مقایسه کولو د تخنیکي ستونزو له کبله چې د جعل مخه نیول شوی وای، د نوي نوم ثبتونې پروسه ځنډنې شوه. دغه ریکارډونو ته د ۲۰۰۴/۲۰۰۵ کلونو له ریکارډونو سره سر ورنه کړل شو او دې امکان هم نه درلود چې هغه کسان په نښه شي چې پخوا یې د رایې کارت درلود چې دوهم ځل یې نوم ثبت کړی او که نه. په پایله کې دا چې د معلوماتو ثبت او د ۲۰۰۹ یا ۲۰۰۸ کلونو ډاټا، د رایه ورکونکو معلومات او د ریاضي پر تگلاره د انسانی ځانګړتیاو د عناصرو د تعیین کیفیت تر اوسه معلوم نه دي. په همدې اساس دي ته ډاډه کېدل چې دغه شته معلومات او ډاټا په راتلونکي کې د یوې هر اړخیزې او جامعي نوم ثبتونې د اساس په توګه تر څومره اندازې د باور وړ دي، دا داسې یو کار دی چې په اړه یې باید تصمیم ونیول شي.

همدا شان لیدل کېږي چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون کارکونکي تر فشار لاندې و ترڅو په نامناسبه توګه کار تونه صادر کړي. له ۲۰۰۴ کال څخه تر اوسه پورې په هیواد کې د کار تونو مجموعي شمېره د ۱۷ ملیونه په شاوخوا کې ده. دغه شمېره له هغه نظريې څخه چې ویل به یې چې د رای اچونې د شرایطو لرونکي کسان ۱۵ ملیونه دي زیاته ده. هغه کسانو ته چې دا ډول کړنې یې تر سره کولې سزا نه ورکول کېده چې په پایله کې یې د معافیت فرهنگ ځواکمن کړ او د ټاکنو په ورځ د ټاکنو د خپلواک کمیسیون ځینو کارکونکو دغه شان بې نظمیو ته دوام ورکړ.

داخلي نظارت کوونکو⁴⁶ د ځینو ستونزو په هکله، لکه په تکراري توګه د نوم ثبتونه، د بنځو په استازیتوب نوم ثبتول (چې دغه پروسې د بنځینه کارکونکو له لارې د عکس اخیستل په پام کې نه نیولوسره تر سره شوه)، د هغه کسانو نوم ثبتونه چې د رایه اچونې عمر یې نه و پوره کړی او د ټولټاکنانو د یو شمېر کارکونکو له تعصب څخه ډک چلند، د دغه ستونزو په هکله راپور ورکړی و، چې د شان ستونزې لا تر اوسه پورې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې حل شوي نه دي.

د نفوس د شمیرې په اړه د دقیقه سر شمېرنه د نه شتون په نتیجه کې په څرګنده توګه د نوم ثبتونکو شمیره د فردي پلوي توبونو او یا قومي وزن پر اساس سرته رسېدلې وه. د ګډون کوونکو د نوم ثبتونې کار تونه د یوې قبیلې او یا قوم لپاره د یوې داسې لوبې په شان و چې د هغې دپاره د ځان بنوونې په برخه کې د رایه اچونې د یوه بانک او یا ځواکمني مرجع په توګه حساب شي. د دې برسېره د ملي هویت د بنوونې د سند د نه لرلو له کبله د رایه اچونې کار تونه د هویت د ثابتولو لپاره هم اغیزمن تمامېدل. د نفوس د ثابتولو او د اداري واحدونو د ټاکلو په موخه سر شمېرنه په افغانستان کې یوه بېرني اړتیا ده.

د بنځو نوم ثبتونه چې هغوی د عکس اخیستنې اجازه نه درلوده د رایه اچونې د کارت د صادرولو لپاره یوه ځانګړې د غور مساله ده. د ځینو ولایتونو په ځینو ډیرو نا امنو، محافظه کارو او دودیزو سیمو کې د بنځو د نوم ثبتونې ستونزه په لوړه کچه وه. د مثال په توګه د لوګر په ولایت کې په زیاته توګه د بنځو لپاره د صادر شوو کار تونو شمیره د نارینه و په پرتله دوه چنده وه (تخمیناً ۳۶۰۰۰ بنځینه او ۱۴۰۰۰ نارینه). په همدې ترتیب سره په نورستان کې (۳۱۰۰۰ بنځینه او ۱۲۰۰۰ نارینه).

د هغه رایه ورکونکي چې نوي ثبت شوي ول او د رایه اچونې مرکزونو ته معرفي کېدل د ټاکنو په ورځ یې یو لست چاپ شوی نه و چې استفاده ترېنه شوې وای. د هغې په بدل کې رایه ورکونکي مکلف و چې د رایه اچونې کارت وښيي چې د نوموړي کارت شمېره د رایه اچونې په هر مرکز کې د رایه ورکونکو په لست کې ثبت کېده.⁴⁷

له پخوا څخه د رایه ورکونکو د لستونو د نه تیارېدو له کبله د رایه اچونې په هر مرکز کې د رایه ورکونکو د شمیرې په تناسب د رایه اچونې د پانو د تیارولو پلان جوړونه هم څرګنده نه وه، دغه کار په ټاکنو کې د جعل لپاره بڼه زمينه برابرو لای شوه او له بل لوري یې د ټاکنو له سرته رسېدو وروسته د جعل د مشخص کولو زمينه هم ستونزمنه کړه.⁴⁸

⁴⁶ - د افغانستان آزادي او عادلانه ټولټاکنې (FEFA) د می میاشت کال ۲۰۰۹.

⁴⁷ - هر رایه ورکونکي کولای شول چې د هغه ولایت د رایه اچونې په مرکز کې چې نوم یې پکې ثبت کړی رایه ورکړي.

⁴⁸ - د رایه ورکونکو د داسې یوه لست برابرو ل چې دا په نښه کړي چې کوم رایه ورکونکی باید په کوم ځای کې رایه وکاروي. دا کار د رایه اچونې د پانو شمېره د رایه اچونې په مرکز کې مشخصوي. او په ستونزمنه توګه د رایه اچونې مرکزونو ته د اضافي پانو استولو ته پای ورکوي او همدارنګه د رایه اچونې له ځواکونو څخه د ګټې اخیستنې مخه نیسي.

له ثبت شوو معلوماتو نه کېدای شي له ټاکنو څخه په وروسته عملیو کې او د ټاکنو په سرغړونو کې ګټه واخیستل شي. د مثال په توګه د رایه ورکونکو هغه معلومات چې د رایه اچونې په یوه مرکز کې نوي ترلاسه کېږي کېدای شي له پخوانیو ثبت شویو معلوماتو سره په دې موخه پرتله شي چې د رایه اچونې مرکزونو د انتخاباتي فعالیتونو په اړه ډاډ رامنځ ته شي که څه هم چې تر اوسه پورې داسان کار سرته نه دی رسېدلی.

وراندیزونه:

۳۸. د رایه اچونې او د نوم ثبتونې په پروسه کې د باور رامنځ ته کول، ترڅو د نوم ثبتونې په پروسه کې د جعل کوونکو لپاره د معافیت د فر هنگ د له منځه تللو په اړه ډاډ رامنځ ته شي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د هغه پېښو په اړه څېړنې وکړي چې د جعل کولو له کبله رامنځ ته شوي او دهغه کارکوونکو او اتباعو په هکله اقدامات وکړي چې د ټاکنو په سرغړونو کې یې لاس درلود.

۳۹. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید په بیره سره د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې په اړه دقیقه پلټنه پیل کړي. همدا شان یو نړیوال متخصص ټیم باید د نوم ثبتونې د تگلارې او پروسې لپاره یو ستراتیژیک لارښود تیار کړي.

د پلټنې او بیا کتنې په پروسه کې باید لاندني شیان شامل وي:

الف - د معلوماتو او د ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلونو لاس ته راوړل شوي معلومات باید تجزیه شي او د ۲۰۰۴ او ۲۰۰۵ کلونو د نوم ثبتونو له لاسته راوړل شوو معلوماتو سره پرتله شي ترڅو د رایه ورکونکو د تکراري نوم ثبتونې مخنیوی وشي. په هغه صورت کې چې دا تشخیص شي چې د ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلونو معلومات تر یوې اندازې دقیق دي نو له دغه معلوماتو څخه به په راتلونکي کې د نوم ثبتونې د پروسې لپاره د یوه اساس په توګه ګټه واخیستل شي.

ب - د بیومتریک له لارې د نوم ثبتونې کیفیت هم باید ارزول شي ترڅو په راتلونکي کې د رایه ورکونکو په نوم ثبتونه کې له دغه میکانیزم څخه په هر اړخیزه او دقیقه توګه ګټه واخیستل شي.

۴۰. له ستراتیژیک لارښود څخه د تر لاسه شوو پایلو په اساس باید تصمیم ونیول شي چې:

الف - یوه مدني عمومي نوم ثبتونه رامنځ ته شي تر څو د هغې په اساس د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې لست واخیستل شي او د رایه اچونې په ځایونو کې د نوم ثبتونې د کارتونو پر ځای د ملي هویت له کارتونو څخه ګټه واخیستل شي.

ب - او دا چې د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې له سیستم څخه په انفرادي توګه ګټه واخیستل شي.

۴۱. که په ۲۰۱۰ کال کې ټولټاکنې ترسره شي نو د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید له پخوا څخه لاندني ټاکل شوي شیان په پام کې ونیسي.

الف - د ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلونو په شان د رایه ورکونکو د لست د تکمیل په موخه باید د ثبت ترتیب او تنظیم رامنځ ته شي ترڅو د دې لارې څخه رایه ورکونکي د رایه ورکولو مشخصو مرکزونو ته معرفي شي. په دغه صورت کې باید دغه کار د پخواني عملیې په شان ترسره شي او هغه معلومات او ترلاسه شوي شیان چې ترلاسه کېږي باید د ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلونو له معلوماتو او ترلاسه شوو معلوماتو سره پرتله شي ترڅو د تکراري نوم ثبتونې مخه ونیول شي.

ب - هغه رایه ورکونکي چې نومونه یې پخوا د رایه اچونې په لست کې ثبت شوي دي د ۲۰۱۰ کال د ټاکنو لپاره او همدارنګه د ۲۰۱۱ کال د کلیو د شوراګانو د احتمالي ټاکنو لپاره باید په نوم لیکنه مکلف نشي. په ۲۰۱۰ کال کې د تکمیلې نوم لیکنې بله ګټه دا ده چې هغه کسان چې خپل کارتونه یې ضایع کړي او یا هغه کسان چې د ۱۸ کلني عمر یې تکمیل کړی کولای شي خپل ځانونه ثبت کړي او د رایه اچونې په ځایونو کې به د جعل د مخنیوي په موخه د رایه ورکونکو د لست د سره ترتیبولو ته اړتیا نه وي. دا چې په یوه ټولټاکنه کې چې په نوي ثبت ولاړه وي په عملي ترتیب کې لږ توپیر شته خو د رایه ورکونکو او یا ټاکنو له نوي ثبت پرته د یوه لست د ترتیبولو لامل نه کېږي. د ثبت هڅې کولای شي د انفرادي ثبت او مدني نوم ثبتونې په برابرولو او ترتیبولو باندې تمرکز وکړي په دې شرط چې په راتلونکي کې یې بشپړول

په پام کې ونیول شي. په هر حال باید داسې پروسه رامنځ ته شي چې د هغه کسانو د نوم ثبتونې مخه ونیسي چې د رایې اچونې عمر یې نه دی پوره کړی.

۴۲. دا باید ټولو رایې ورکونکو ته د نارینه و او ښځینه و ته لازمي ورگړول شي ترڅو خپل عکسونه (د جعل د مخنیوي په موخه) د رایې اچونې په کارتونو باندې د نصبولو لپاره دنوم ثبتونکی ډلې په اختیار کې ورکړي. دا کار کېدای شي دښځو دنوم ثبتونې دپاره د هغو ښځینه کارکونکو له لارې ترسره شي چې د نوم ثبتونې په مرکز کې موجودې دي، همدا شان ښځینه کارکونکی د معلوماتو د لیکلو او ډاټا د راټولولو په موخه وکارول شي او نور میکانیزمونه رامنځ ته شي ترڅو د رایې ورکونکو د رایې اچونې د عمر د نه تکمیلیدو او د ولایتونو او ولسوالیو ترمنځ د سرحدونو د نه ټاکل کېدو مسنلې مشخصې کړي.

ب. د ولسوالیو د حدودو ټاکنه

په داسې حال کې چې د ولسوالي حدودو په بیا کتنه باندې زیات فشارونه شتون لري، په ۳۶۴ ولسوالیو کې (د ۳۴ ولایتو د مرکزونو برسېره) ملي او نړیوال مربوطه نهادونه د دې پلوي دي چې د ولسوالیو ټولټاکنې په ۲۰۱۰ کال کې سرته ورسېږي. د دې ضرب الاجل او تخنیکي تیارې د نشتوالی په پام کې له نیولو سره له ۲۰۱۰ کال وړاندې د ولسوالیو د حدودو ټاکنه شونې نه ده. دا څرگنده نه ده چې په دې اړه کوم تخنیکي عملي اقدام او یا پلان جوړونه سرته رسېدلې او که نه. همدا شان تر اوسه پورې د ځایي ارگانونو خپلواکه ریاست، د بشر د حقونو خپلواک کمیسیون، د کارتو گرافي او ځمکې سنجونې ریاست او د مرکزي احصایې خپلواک ریاست تر منځ وظيفوي مسؤلیتونه مشخص شوي نه دي⁴⁹

وړاندیزونه

۴۳. د ولسوالیو ترمنځ اوسني حدود د تایید وړ وگرځي او د ولسوالیو د شوراگانو ټولټاکنې باید په ۲۰۱۰ کال کې سرته ورسېږي.

۴۴. د کلیو ترمنځ د حدودو ټاکنه باید د مالي سرچینو په پام کې د نیولو له لارې په سمه توگه طرح او پلي شي.

۱۰- د کانديدانو نوم ثبتونه

د کانديد کېدو لپاره د قانوني شرطونو په اړه د اساسي قانون په ۶۲ او ۸۵ مادو کې او د ټاکنو د قانون په ۱۴ او ۱۵ مادو کې څرگندونه شوي ده. د ۶۲ مادي لومړۍ پراگراف ولسمشرۍ ته د کانديدېدو لپاره اسلام شرط گڼلې دی. دغه مادي د ولسمشرۍ دفتر ته د غیر مسلمان د کانديدو مخه نیسي.⁵⁰

څلورڅلوېښت کسانو د ولسمشرۍ لپاره او ۳۳۲۴ کسانو د ولایتي شوراگانو د څوکیو د ترلاسه کولو لپاره ځانونه ثبت کړي و. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د کانديدانو لست د قانوني شرطونو، چې "عملا به دغیر قانوني نظامي ډلو رهبر" او یا "د غیر قانوني تشکیلاتو او غیر قانوني نظامي گوند غړي نه وي، په پام کې له نیولو پرته چاپ کړل.⁵¹ د دغه اساس په پام کې د نیولو پر ځای کمیسیون دغه موضوع د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته محوله کړه.⁵² د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون دغه موضوع ته له رسیدگي وروسته د کانديدانو نهایی لست چې د ولسمشرۍ ۴۱ کانديدانو او د ولایتي شوراگانو ۳۱۹۴ کانديدانو پکې شامل و، خپور کړ. ملي او نړیوالو متخصصینو خپله پربشانتیا په دې اړه څرگنده کړه چې یو شمیر کانديدانو له غیر قانوني وسله والو ډلو سره اړیکه لرله چې دا کار له یوه دموکرات جریان سره په ټکر کې دی او د ټاکنو د پروسې او د ټاکل شوو نهادونو سپکاوی هم دی.

⁴⁹ د افغانستان د کارتوگرافي او ځمکه سنجونې ریاست.

⁵⁰ د مدني او سیاسي حقونو د بین المللي کنوانسیون (ICCPR) ۲۵ ماده، د ملگرو ملتونو د بشر د حقونو د کمیټې د ۲۵ عمومي تبصرې ۱۰ پراگراف د ټاکلو د حق هر شان قیود لکه د عمر لږ اندازه، په مناسبو اهدافو او معیارونو تیار کړي دي. هغه کسان چې د شرطونو لرونکي وي باید د تبعیض رامنځ ته کولو د شرایطو لکه تحصیل، استوگنه، نژاد او یا سیاسي اړیکو له کبله له لست څخه وایستل شي.

⁵¹ د ټاکنو د قانون د ۱۵ مادي ۳ پراگراف.

⁵² د ټاکنو خپلواک کمیسیون تصمیم ونیو چې د هغه کسانو د یوې خوا ته شویو رایو، لکه هغه رایې چې د ټولو کانديدانو لپاره یې یوې خواته کړې نه وي، د رایې اچونې په مرکزونو کې په یوه جدول کې محاسبه کړي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د رایې اچونې په مرکزونو کې د اچول شوو رایو پرمهال دغه رایې هم د "بی اعتباره رایو ځکه چې اړوند کانديدان یې یوې خوا ته شوي و" په توگه اعلان کړي.

که څه هم چې د کمپاین موده هماغه ضرب الاجل و چې په موقتي توګه د کانديدانو په شاتګ او يو خوا ته کېدو په موخه په پام کې نيول شوی و چې وروسته بيا يو شمېر کانديدان د اګست په ۲۰ تاريخ د نورو په ګټه له کانديدۍ څخه په شا شول. په هر حال د ولسمشرۍ له دولسو کانديدانو څخه پنځه کسان د عامو خلکو په محضر کې په شا شول چې پاته اوه کسان يې په تخنيکي توګه د ولسمشرۍ په لست کې پاته شول. د ټاکنو خپلواک کميسيون د ټاکنو له سرته رسيدو څخه تر دوه ورځو وړاندي د کانديدانو د په شاکيدو لپاره د څرګند ضرب الاجل د ټاکنو لپاره کومه لارښوونه صادره کړې نه وه. يو خوا ته کېدل يا په شا کېدل هغه هم په غير رسمي توګه د دې لامل شو چې د ټاکنو په ورځ رايه ورکونکي له لاره ورکېدو سره مخ شي. او دا کار د نهايي او معتبرو رايو د فيصدي په محاسبه کې د عدم وضاحت لامل شو. دا کار د ولسمشرۍ د ټاکنو په لومړي پړاو کې د ۵۰ جمع يو رايو په ګڼلو کې د بريالي کېدو لپاره د يوې اندازې په توګه ډېر د پام وړ دی.

□□□□□□□□ونه:

۴۵. حقوقي چارچوب دې بايد په داسې توګه جوړ شي ترڅو د ټولو افغانانو لپاره چې په هر مذهب او عقیده وي اجازه ورکړي چې له خپلو اساسي حقونو څخه د ولسمشرۍ د منصب په ترلاسه کولو کې ګټه واخلي.

۴۶. د ټاکنو نوی قانون بايد د کانديدانو د په شا کېدو لپاره دقيق کرناړي وضعه کړي او له پخوا څخه د کانديدانو د په شا کېدو لپاره تاريخ وټاکي تر څو د رايه ورکونکو لپاره دا چانس برابر شي چې خپل تصميم ونيسي. البته که دغه موضوع په واقعي توګه په پام کې ونیول شي نو ضرب الاجل بايد د رايه اچونې د پانو له چاپ وړاندي وټاکل شي. نوی قانون بايد دا پېښيښي کړي چې هغه رايې چې د هغه کانديدانو لپاره اچول کېږي چې په رسمي توګه په شا کېږي، د پام وړ رايې وګڼل شي او که نه.

۴۷. د ټاکنو خپلواک کميسيون بايد په عملي او قانوني شرايطو او د رايه اچونې په اثرا تو مفصل معلومات بالفعل يا بالقوه کانديدانو په اختيار کې ورکړي. البته دغه کار د احتمالي لګښتونو، امنيتي ترتيباتو، د نمايندگانو د منظمولو او برابرولو، د په شا کېدو او نورو شیانو په اړه معلومات برابر کړي. همدارنګه بايد د ټاکنيزو شکايتونو د څرنگوالي او د احتمالي عواقبو په اړوند معلومات د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون له لوري د کانديدانو په لاس کې ورکړل شوی وي.

۴۸. د کانديد کېدو د شرطونو او محدوديتونو په اړه د عامې اطلاع په موخه بايد تبليغاتي کمپاينونه په کار اچول شوي وای.

الف. د کانديدانو د نوم ثبتونې په اړه چلنجونه

د ولايتي شوراګانو د کانديدانو د هغه لست په تعقيب چې د ټاکنو د خپلواک کميسيون له خوا خپور شو د ټاکنو خپلواک کميسيون د کانديدانو د قابليت او مناسب توب لپاره موده او زمانه د مې د مياشتې له ۱۶ څخه تر ۲۱ پورې په پام کې ونيوله. په حقيقت کې د ټاکنو خپلواک کميسيون و نه غوښتل، چې د ټاکنو د نامزدیو مناسب توب ته، د ټاکنو له قانون سره په ځانګړې توګه دهغه د ۱۵ مادې له ۳ پرګراف سره سر ورکړي چې په هغه ماده کې راغلي و، هغه کسان چې د غيرقانوني ډلو مسئوليت په غاړه لري او يا د يوې غيرقانوني وسله والې ډلې غړی وي نشي کولای په ټاکنو کې ګډون وکړي. نو پر همدې اساس د کانديدانو د مناسب توب ارزونه په اوتوماتيکه توګه د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون ته انتقال شوه.

د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون په دې اړه د غير قانوني وسله والو ډلو د انحلال پروګرام ته چې د غير مسئولو ډلو او د هغوی د کلیدي اعضاو د تشخيصولو مسئوليت په غاړه لري مراجعه وکړه⁵³ د خلع سلاح او صلحي⁵⁴ کميسيون د ۱۱۶ په حدودو کې کسان تشخيص کړل چې د غير قانوني وسله والو ډلو په لست کې شته و چې په عين وخت کې يې د

⁵³- د غير قانوني مسلحو ډلو د انحلال کميسيون د ولسمشر د لړ تقنيني فرمانونو په ځانګړې توګه د ۲۰۰۴ کال د جولای د مياشتې د ۵۰ شمېرې په اساس جوړ شو او ټولې ډلې او هغه کسان چې د افغانستان امنيتي نهادونو ته جذب شوي نه دي، غير قانوني اعلان شول. په هغې پسي د غير قانوني مسلحو ګروپونو د انحلال د کميسيون د جوړښت او فعاليتونو په اړه د جمهوري رياست د معاونيت حکم صادر شو. د غير قانوني مسلحو ډلو د انحلال کميسيون وروسته بيا په ۲۰۰۶ کال کې د افغانستان په اړه د لندن په کنفرانس کې د يوه تړون په واسطه د تاييد وړ وګرځيد.

⁵⁴- د خلع سلاح او صلحي کميسيون د دفاع د وزارت، کورنيو چارو وزارت، ملي امنيت رياست، ايساف او يوناما له نماينده ګانو څخه جوړ دی.

خپل نامزدی پانې هم تسليم کړې و. دغه معلومات د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته وړاندې شول او دغه کمیسیون پخپل وار سره د دغه ډول کانديدانونه وغوښتل چې په دې اړه ځواب څرگند کړي. د غیرقانوني وسله والو ډلو د انحلال او تشخیص موضوع د ټاکنو په پروسه کې د یوې لانجمنې موضوع په توګه پاته شوه. نو پر همدې بنا د ټاکنو پروسه په پوره توګه غیر شفافه پاته شوه او د متخلفینو د نومونو په حذفولو کې ونه کارول شوه چې دغه کار ټاکل شوی منصب د شک او تردید او له تورو سره یو ځای کړ. بنایي د کانديداتوری په پروسه کې د انتقالي عدالت اړوند جنایتونو ته لکه د کانديد کیدو نه د هغه کسانو منعه کول چې د بشر د حقونو په اړه په جنایتونو تورن دي، ځای ورکړل شي، خو د دغه شان کار د ښه اغیزمن توب لپاره په کار دي چې د جرم تثبیت او محاکماتي شکلیاتو ته جدي پاملرنه وشي.

په مجموع کې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د کانديدانو په اړه ۳۰۲ حالتونه ترلاسه کړل چې ۵۷ کانديدان یې رد کړل، چې ۳ یې د ولسمشرۍ د کانديدانو په اړه و او ۵۴ یې د ولایتي شوراګانو په اړه و. د ولایتي شوراګانو ۵۴ کانديدان له کانديدېدو څخه بې برخې شول چې په غیر مسئولو وسله والو ډلو کې یې غړیتوب درلود.⁵⁵ همدا شان ۹۰ کسانو د بیا کتنې په ترڅ کې له کانديداتوری څخه استعفا ورکړه او دوه نور کسان په عامه دفترونو کې د نوم د نه ثبتونې له کبله له کانديد کېدو څخه بې برخې شول.

ورادیزونه:

۴۹. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د ټاکنو له قانون سره په مطابقت کې د کانديدانو د نامزدې ارزونه په غاړه واخلي.

۵۰. د انتقالي عدالت او د ټاکنو د اړوندو موضوعګانو د تفکیک په اړه د ډاډ ترلاسه کولو لپاره باید هڅې ترسره شي. نه د ټاکنو خپلواک کمیسیون او نه د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د دې موضوع په اړه چې څوک د غیر قانوني ډلو غړي دي د تصمیم نیونې مسئول دي. د هغه غیر قانوني مسلحو ډلو په اړه، چې د نورو نهادونو له لورې مشخص کېږي چې د کانديدانو له لست څخه یې نوم لېږي شي، د ټاکنیزو نهادونو رول دا دی چې په اړه یې یوازې شکلي او اجرائتي کار سرته ورسوي. ټولټاکنیز نهادونه چې د دغه شان افرادو په اړه معلومات ترلاسه کوي باید مسئولو نهادونو ته یې د دې په موخه وړاندې کړي چې آیا نوموړي افراد لاتراوسه پوري له غیر قانوني مسلحو ډلو سره په اړیکه کې دي او که نه.

۵۱. د انتقالي عدالت په اړه باید د محاکماتي شکلیاتو په پام کې له نیولو سره داسې کړنه رامنځ ته شي چې د جرم د ثابتېدو لپاره یوه میکانیزم منځ ته راشي. په هغه صورت کې چې د غیر قانوني مسلحو ډلو د انحلال پروګرام (ډیاګ) د قانوني شرایطو د ارزونې مسئولیت په غاړه واخلي چې له غیر قانوني وسله والې ډلې سره د یوه کانديد په اړیکه نه لرلو بنا دی، نو باید د هغه په اختیار کې لازم منابع ورکړل شي او د هغه د کاري پروسې د شفافیت په اړه ډاډ رامنځ ته شي.

۵۲. د کانديداتوري د غوښتنلیک له تسلیمولو وروسته باید کانديدان د دې امکانات ولری چې پوه شي چې آیا نومونه یې د غیرقانوني مسلحو ډلو په لست کې شته او که نه. د خلع سلاح د پروګرام له شرطونو سره د مطابقت په موخه باید د کانديدانو لپاره یوه اوږده موده په پام کې ونیول شي. همدا شان د ارزونې هر پروګرام باید د غیر مسئولو وسله والو ډلو د انحلال د پروګرام له لارې د یوه مناسب وخت په پام کې له نیولو سره ترسره شي.

۱۱. ټولټاکنیز کمپاین او له ټولټاکنو څخه وړاندې چاپیریال

الف. ټولټاکنیزو کمپاینونو ته یوه کتنه

اساسي قانون د سوله ایزو غونډو په آزادۍ او د ګوندونو او حرکتونو د تاسیس د حق او د بیان د آزادۍ په هکله څرګندونه کړې. دغه اساسي حقونه د ټاکنو د کانديدانو لپاره او سیاسي ګوندونو لپاره د کمپاین د سرته رسولو لاره برابروي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د ټاکنو د کمپاین د سرته رسولو د مودې په هکله او د ټاکنو د اساسي کړنلارو په هکله⁵⁶ یوه مقررې خپره کړه چې په هغه کې دا هم څرګند و چې په کمپاین کې هغه مواد خپرېدل منع دي چې مذهبي یا قومي اختلافاتو ته لمن وهي او د ګډوډۍ فضا رامنځ ته کوي.

⁵⁵ - له ۴۵ کسانو له کتار څخه یو کس د پخواني جنایت له کبله له کانديدېدو څخه بې برخې شو.

⁵⁶ - لکه د ټاکنو په ۱۸ ماده کې چې څرګندونه شوي ده.

د هیواد په زیاترو برخو کې بد امنیې د ټاکنو د کمپاینونو په فعالیتونو باندې اساسي تاثیرات غورځولي دي. په نظامي او ملکي افرادو او په کانديدانو او د کمپاین په تیمونو باندې (په ځانګړې توګه د جنوب او شمال په منطقو کې) بې شمېره حملې او تهدیدونه ثبت شوي دي. په پایله کې د کانديدانو او عامو خلکو لپاره د جمععاتو او خوځښتونو آزادي له خنډونو سره مخ شوه.⁵⁷ له دې سره د ولسمشرۍ د پوست د ترلاسه کولو لپاره څلورو د پام وړ کانديدانو وګړای شول د هیواد په ټولو برخو کې خپل ټاکنیز کمپاینونه په صلح آمیزه توګه پرته د کومې زړه خواشینونکې پېښې سرته ورسوي. په سلهاو کسان او کله هم په زرهاو کسان د خپلې خوښې مشخص کانديد د حمایت کولو لپاره وتلي و.

کانديدانو د خپلو کمپاینونو د حمایت په موخه، د پولیسو دحمایت او د نظامي الوتکو د کارولو ترڅنګ چې هغوی په نامنه منطقو کې په ټاکنیزو غونډو کې د ګډون لپاره انتقال کړي د د ولتي منابعو ترلاسه کولو غوښتنه وکړای شوه.⁵⁸ خو له دې سره یو شمېر کانديدانو شکایت درلود چې داسې یو سیستم شتون نه درلود چې له لارې یې له دولتي منابعو څخه ټول کانديدان یو شان ګټه واخلي. د دوی په باور د یوې ځانګړې ډلې کانديدانو ته د د اشان آسانتیاو څخه د ګټې اخیستنې چانس تیار و. ځینې کانديدانو د کمپاین د اغیزمنې ستراتیژي د پرمختګ لپاره د کافي منابعو د نه درلودلو څخه شکایت کاوه. همدا شان د ټاکنو د پروګرام لپاره محدودو مباحثاتو شتون درلود. د پالیسي د څرګندولو په برخه کې د ګردې میز د پروګرام له لارې د ټاکنو مباحثات د ټاکنو د رسنیو دکمیسیون له لارې هڅول شوي او منظم شوي و.⁵⁹ له دې سره چې زیاترو کانديدانو په قومي او قبیلوي غوښتنو تاکید او باور کاوه، ځینو کانديدانو هڅه کوله چې له قومي او قبیلوي سرحدونو څخه تیر شي.

د مارچ په ۲۵ مه نیټه د ټاکنو خپلواک کمیسیون د ولسمشرۍ دکانديدانو د کمپاین د لګښتونو په اړه یوه مقررېه خبره کړه چې په اساس یې کانديدان مکلف و ترڅو د شخصي شتمنیو او د ټاکنو د لګښتونو په اړه لازم معلومات وړاندې کړي. البته د ولایتي شوراګانو د کانديدانو په اړه دا شان مقرري شتون نه درلود. کانديدان مکلف و چې د ټاکنو د کمپاین د لګښتونو راپور څرګند کړي چې په دې اړه پام نه کول د دې لامل شو چې د ولسمشرۍ اته کانديدان د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون له خوا نقدي جریمه شول چې د جولای د ۱۸ ضرب الاجل پورې یې کوم معلومات نه و وړاندې کړي.⁶⁰

وراندیزونه:

۵۳. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید له اړوندو وزارتخانو سره یوځای له دولتي منابعو څخه د ګټې اخیستنې په اړه یو سیستم رامنځ ته کړي چې دغه سیستم د ټاکنو د کمپاین د فعالیتونو په موخه له امنیې منابعو څخه ګټه اخیستنه ته هم شامله وي. د دولت لخوا د محدودو منابعو موجودیت باید د کانديداتوری د مودې له پیل وړاندې په څرګنده توګه وښودل شي.

۵۴. کله چې د کانديدانو نهایی لست اعلان شي نو د ټاکنو خپلواک کمیسیون کولای شي د کمپاینونو د لګښتونو د حساب لپاره د نیټو او ضرب الاجل یو لست کانديدانو ته په لاس کې ورکړي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د کانديدانو له لارې د کمپاین د لګښتونو د نه ښوولو په صورت ځینې اقدامات تر سره کړي. او دغه اقدامات یوازي د ولسمشرۍ د کانديدانو لپاره نه بلکې پر ټولو کانديدانو باید یو شان پلي شي.

۵۵. د ولایتي شوراګانو د څوکیو د ترلاسه کولو لپاره د کانديدانو لازم حمایت وشي، د ټاکنو د کمپاین لپاره د لازمو پروګرامونو جوړولو لپاره دې روزنه رامنځ ته شي او د ټاکنیزو او حقوقي فعالیتونو د چارچوب لپاره ستراتیژیک پلان جوړ شي. د ټاکنو کمپاینونه دې وهڅول شي تر څو د جعل مخه ونیسي او یا یې سختي غندنه وکړي او د کانديدانو پلویان باید یو وېرې اچونې لاس پورې نکړي. همدا شان کانديدان مکلف شي ترڅو په دې اړه روزنو کې ګډون وکړي او د ټاکنو د سلوک او کړنو اړوند اسناد لاسلیک کړي.

57 - د ۲۵ عمومي شماری د ۱۲ پرګراف تبصره: “د بیان، جمععاتو او یو ځای راټولېدو آزادي ګانې د رایې د حق د کارونې لپاره له اساسي اړتیاو څخه ګڼل کېږي چې باید په پام کې ونیول شي”.

58 - د ټاکنو د خپلواک کمیسیون ۹۵۲ شمېره مکتوب، ۱۳۸۸/۰۴/۱۴ په تاریخ.

59 - د ټاکنو د رسنیو کمیسیون له هغه کمیسیون څخه عبارت و چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په واسطه رامنځ ته شوی و ترڅو د رسنیو د خبري پوښښ اړوند شکایتونه، د ټاکنو د کمپاین اړوند مسائل، د خبرونو تر پوښښ لاندې د ټاکنو د کمپاین په نه راوستلو بنا شکایتونه او د رسنیو له طرز العمل څخه د مخالفت په اړه شکایتونو ته رسېدګي او نظارت وکړي.

60 - د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون مطبوعاتي اعلامیه: “د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د جمهوري ریاست د کانديدانو له کتار څخه اته کانديدان په نقدي توګه جریمه کړل” د ۲۰۰۹ کال د اګست ۱۸ مه.

ب. د ټاکنو د کمپاین په موده کې ټولټاکنيزې سر غړونې

د ټاکنو د قانون په ۵۳ ماده کې د ټاکنو د سرغړونې لست جوړ شوی دی. د ټاکنو د کمپاین تر مودې اړوند سرغړونې عبارت دی: ټاکنيزو نهادونو ته د ناسمو معلوماتو ورکول، تهديد، وپروني، په رایه ورکونکو یا کاندیدانو باندې حملې، د پیسو وړاندیز، د پیسو ترلاسه کولو او یا د ټاکنو په پروسه باندې نفوذ راوستلو. همدارنگه د ټاکنو په هکله سرغړونې دې له یوه څخه د ډېرو کارتونو لرلو، د غیرقانوني فعالیتونو په نتیجه کې د پیسو ترلاسه کولو، یا له بهر څخه د پیسو ترلاسه کولو او یا د ټاکنو د خپلواک کمیسیون، د ټاکنو د رسنیو د کمیسیون او یا د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون له ټاکل شوو قوانینو څخه سرغړونو ته هم، شاملېږي.

د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د کمپاین په وخت ۶۷ ۴۶۷ شکایتونه ترلاسه کړل. د ۲۴۹ له جملې څخه د ۴۹ شکایتونو په اړه د تعزیر یا اخطار پریکړه وشوه او ۲۰۰ نور یې پرېښودل شوي. پاته ۲۱۸ قضیې د ټاکنو ترورځې پورې یې سرنوښته او لاینحل پاته شوي وي، په همدې اساس د مودې او زمانې له لحاظه او د اغیزمن جبران د نه شتون له کبله د شکایت کوونکو د لاسرسي محدودېدل، چې په نړیوالو اسنادو کې یې وړاند وینه شوي وه⁶¹ او تعزیراتو ورکولو ته لږ ارزښت ورکول، یوه بله ستونزه گنل کېده. البته لامل یې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون ناوخته جوړېدل و. جدي شکایتونه زیاتره د کمپاین په ترڅ کې د لگښتونو د راپور په نه ښوولو کې و. همدارنگه شکایتونه د رایه ورکونکي په شخصیت، یا د کوم یوه کاندید په شخصیت حمله او یا د کمپاین د سرته رسولو لپاره له دولتي منابعو څخه گټه اخیستنه شامل و.

د ټاکنو د کمپاین او هم د سیاسي کمپاین د لگښتونو مقرري د یوه کاندید په گټه د کمپاین په موخه له عامه منابعو څخه گټه اخیستل منع کوي مگر هغه وخت چې مقابل کاندید ته هم دغه زمینه برابره کړل شي. په ۲۰۰۹ کال کې ولسمشر په دی اړوند یو فرمان صادر کړ چې له لارې یې دولتي مامورین د ټاکنو په پروسه کې له لاس وهنې څخه منع شول. گڼ شمېر راپورونو شتون درلود چې ځینو کاندیدانو د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون د مقرري خلاف د ټولټاکنيز کمپاین په موخه له دولتي منابعو څخه گټه اخیستي وه. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ټولټاکنيز کمپاین په مقصد له دولتي منابعو څخه د گټې اخیستني په هکله دوه تعزیراتي فیصلې د ولسمشر د دوهم مرستیال کریم خلیلي په شمول چې د دفاع وزارت دوه هلیکوپترې یې د کمپاین په مقصد کارولي وي، د کافي اخطار له ښوولو پرته، صادري کړي.⁶²

وړاندیزونه:

۵۶. د کمپاین د مخالفتونو په اړه شکایتونه لکه د ټاکنو د ورځې شکایتونه باید تصنیف بندي شي. د شکایتونو تصنیف بندي باید د هغې د شدت او خفت په اساس ترسره شي چې د ارزونې پرمهال له ډېرو شدیدو سرغړونو نه پیل شي.

۵۷. دولت باید په یو اړخیزه توگه نظارت وکړي ترڅو دولتي منابع په یو شان د ټولو کاندیدانو د استفادې وړ وگرځي. همدا شان دولت باید هڅه وکړي چې ټول دولتي کارکوونکي د ټاکنو په دوران کې د خپلو رولونو او مسئولیتونو په اړه خبر کړي. هر ډول مخالفت باید د اړوند نهاد له لارې د ټولو غوږونو ته ورسول شي او هغه کسان چې په دا ډول مخالفتونو کې دخپل وي مجازات شي.

۵۸. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید لازم معلومات چې د ټاکنو په چارو کې د دولتي کارکوونکو په عدم مداخلت ولاړوي او هغه ممنوعه لیکو ته چې د ټاکنو د کمپاین د مقرري په ۷ ماده کې یې یادونه شوې ده د هغوی نه ننوتلو ته شامل وي، د ټولو غوږونو ته ورسوي.

⁶¹ - د مدني او سیاسي حقونو د نړیوال کنوانسیون ICCPR د الف برخه، ۳ پراگراف ۳ ماده څرگندوي چې: "هر هغه کس چې په رسمیت پېژندل شوي حقونه او آزادي یې له تېرې سره مخ کېږي باید ورته جبران شي، په دې شرط چې نوموړی تېری د داسې کس په واسطه سرته ورسېږي چې په رسمي مقام کې ځای ولري".

⁶² - د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون مطبوعاتي اعلامیه: "د ټاکنو خپلواک کمیسیون یوه فیصله چې له دولتي منابعو څخه په ناوړه استفادې بنا وه صادره کړه". د اگست ۲۰مه کال ۲۰۰۹.

۵۹. د ټاکنو خپلواک کمیسیون له اړوندو وزارتخانو سره یو ځای باید داسې څرگند او شفاف سیستم رامنځ ته کړي چې د کمپاین د فعالیتونو په موخه له دولتي منابعو څخه د امنیتي منابعو په ګډون سمې ګټې اخیستې ته شامل شي. موجوده محدودې منابع باید د کانديدانو له نامزدې وړاندې په څرګنده توګه وپنول شي.

۶۰. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون باید کانديدانو او د دوی استازو ته د ټاکنو د مخالفتونو او تعزیراتو په اړه چې شکایت څنګه باید وشي او پر شکایتونو باندې څنګه غور وشي، د پراخو معلوماتو ورکولو کارونه په غاړه واخلي.

۱۲ - رسنی او ټولټاکنې

په وروستیو کلونو کې د رسنیو شمېرې په هیواد کې د تلویزوني او راډیويي شبکې په ګډون په پراخه توګه مخ پر ډېرېدو دي. د مطبوعاتو د مثبتو فعالیتونو د اړخونو د شتون سره د مطبوعاتو لپاره د بیان آزادي په کافي توګه له ستونزې سره مخ ده. د ټاکنو په جریان کې په شرقي او جنوبي برخو کې امنیتي وضعه د ژورنالستانو د تګ راتګ مانع ګرځېدلې وه او داسې چاپیریال وجود نه درلود چې د هغوی د سلامتیا تضمین وکړي. له ۲۰۰۶ کال وروسته ژورنالستان له ګواښ او فزیکي حملو سره مخ شول. حقوقي حمایتونو په پوره توګه شتون نه درلود. او ژورنالستان د مقاماتو له لورې تر فشار لاندې و. په عمومي توګه باید داسې حقوقي چارچوب رامنځ ته شي چې رسنۍ وکولای شي په ځانګړې توګه د خپل ځان د سپک کېدو په اړه له هماغه حقوقي چارچوب څخه ګټه واخلي. د جزا قانون د سپکاوې په اړوند ځینې احکام له ځان سره لري چې هغه هم د یوه معیار په توګه نه بلکې په مبهمه توګه یاد شوي دي⁶³ او مسئولو نهادونو د نظم د ساتنې لپاره په دې اړه یوه څرګنده او خپلواکه کړنلاره نه ده ټاکلې.⁶⁴ د کتونکو له نظره د نظم د ساتنې لپاره شته مسئول نهادونه سیاسي شوي دي. د ټاکنو قانون رسنۍ (راډیو، تلویزون او چاپي رسنۍ) مکلفي کني ترڅو د ټاکنو اړوند خبرونه په عادلانه توګه او له تعصب پرته تر پوښښ لاندې راولي. همدارنګه دغه قانون د ټاکنو له خپلواک کمیسیون څخه غواړي ترڅو یو موقت رسنیز ارګان چې د ټاکنو د رسنیو له کمیسیون څخه عبارت دي رامنځ ته کړي ترڅو د ټاکنو اړوند خبرونو پوښښ منظم کړي.

په ځینو مواردو کې رسنیو د ولسمشرۍ تر کانديدانو اړوند خبر په زیاته توګه تر پوښښ لاندې راوست. د ټاکنو د رسنیو کمیسیون او شخصي رسنیو د ولسمشرۍ د کانديدانو لپاره د هغوی د کړنلارې د څرګندولو لپاره ګردي میزونه او تلویزوني خبرې اترې سرته رسولې. خو په رسنیو باندې د نظارت دکمیسیون د څرګندونې پر بنا دولتي رسنیو لکه د افغانستان ملي راډیو تلویزون د ولسمشر کرزي په اړه پراخ خبري پوښښونه درلودل.

د دې سره چې د ټاکنو د رسنیو کمیسیون د ولسمشرۍ له کانديدانو سره د ګردي میز له لارې د خبرو اترو حمایت کاوه خو د ټاکنو په ترڅ کې د رسنیو د سکتور په تنظیمولو کې کمزورې او لږ اغیزه لرونکې و. د دغه کمیسیون جوړونه په رسنیو باندې د اطلاعاتو او فرهنگ د نظارت د کمیسیون او د دغه کمیسیون ترمنځ د وظیفوي مداخلې لامل شوه چې په کوم قانون او یا مقرري کې یې ترمنځ تفکیک نه دی شوی. همدارنګه د ټاکنو د رسنیو د کمیسیون عدم صلاحیت د مطبوعاتی سرغړونې لپاره د سزاګانو په ټاکلو کې د دغه کمیسیون اغیز راتیټ کړ. د دې برسېره دغه کمیسیون بریالي نشول چې په وخت او زمان کې د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته شکایتونه ورسوي. داکار د دې لامل شو چې له قانون څخه مخالفت په سمه توګه په پام کې ونه نیول شي او دغه کمیسیون د ټاکنو په کمپاین باندې سم اغیز و نلری.

د کال ۲۰۰۹ د اګست د میاشتې په ۱۸ مه نیټه د بهرنیو چارو وزارت له ټولو داخلي او بهرنیو مطبوعاتو څخه وغوښتل تر څو د ټاکنو په ورځ د رامنځ ته شوو ناوره حالاتو او حملو په اړه د راپورنو له خپرولو څخه ډډه وکړي. همدا شان نوموړي وزارت له ژورنالستانو څخه وغوښتل تر څو د رایه اچونې په مرکزونو کې د پېښې او حملو کتنه ونه کړي. د رسنیو په منځ کې د دغه غوښتنې پلي کېدنه له ګڼ شمېر مخالفتونو سره مخ شوه. لږ تر لږه ۱۵ ژورنالستانو دغه غوښتنه

⁶³ - د بیان د آزادي په اړه د ملګرو ملتونه د خاص راپورتر او د اروپا د امنیت او د همکاري د سازمان OSCE نماینده د مطبوعاتو د آزادي په اړه ګډ بیانيه، او د بیان د آزادي په اړه د امریکایي هیوادونو د موسسي خاص راپورتر، ۲۰۰۴: "جنایي اقترا د بیان د آزادي مانع نشي کېدای، د اقترا په اړه ټول جنایي قوانین باید لغوه شي او په ځای یې نوی قانون- د ضرورت په صورت کې، د اقترا په اړه مدني قانون - وضعه شي.

⁶⁴ - د بیان د آزادي په اړه د ملګرو ملتونو د خاص راپورتر په ګډون یوه بیانه، د مطبوعاتو د آزادي په اړه د اروپا د امنیت او د همکاري د سازمان یا OSCE د نماینده بیانيه او د بیان د آزادي په هکله د امریکایي هیوادونو د موسسي د خاص راپورتر بیانيه، کال ۲۰۰۹.

نه وه منلې، د راپورونو پر اساس دوی د ټاکنو په ورځ توقیف شوي و. دغه کار د راپور په برابرولو کې د رسنیو په حقونو کې د بیان د آزادي خلاف تمام شو چې د نړیوالو حقونو او اساسي قانون خلاف هم دی.⁶⁵

وراندیزونه:

۶۱. د ټاکنو قانون باید داسې تعدیل شي چې زیات وضاحت وښيي. دغه تعدیل باید د کمپاین په جریان کې د کاندیدانو او گوندونو د فعالیتونو تر پوښښ لاندې په راوستلو کې په عادلانه توګه او له تعصب پرته څرګندي او صریحي لارښوونې پیشبښي کړي. دولتي رسنۍ د کمپاین په جریان کې خاصی دندې لري چې ښایي په څرګنده توګه په دغه قانون کې تعریف شي.

۶۲. د رسنیو نوی قانون باید له نړیوالو معیارونو سره سم وضعه شي او د سمعي او بصري څانګو په اړه څرګند احکام پیشبښي کړي. په قانون کې د معیارونو په اړه مبهم احکام باید په سمه توګه توضیح او یا حذف شي او هغه احکام چې ډېر زیات محدودونکي دي باید لغوه شي.

۶۳. د رسنیو د منظم کولو نهاد باید له حکومت څخه خپلواک وي. دنوموړي نهاد صلاحیتونه او اختیارات باید په قانون کې پیشبښي شي. او د یوې دارالانشاء له لارې له لازمو مالي امکاناتو سره اداره شي. په دغه نهاد کې اساسي وظایف باید په منصفانه توګه او له سیاسي مداخلې پرته وټاکل شي. په اوږد مهاله کې باید دغه نهاد د کمپاین په جریان کې د رسنیو د فعالیتونو د منظم کولو مسولیت په غاړه واخلي.

۶۴. د رسنیو د عادلانه او بی پلوه پوښښ نه د مخالفت په اړه داسې قانونی وضاحت پیشبښي شي چې د تعزیراتو په وضعه کولو بنا وي، د رسنیو د نظارت او منظمول وظيفوي تداخل باید رفعه شي. د رسنیو او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون ترمنځ باید هر اړخیزه هماهنگي رامنځ ته شي، د شکایت په سمې اورېدنې باندې بنا شوي کرنلارې او د احتمالي تعزیراتو وضعه کول باید په پام کې ونیول شي.

۶۵. د افترا تړلو او سپکاوي په هکله د سرغړونو په اړه باید له نړیوالو وړاندیزونو سره په هماهنگي قانوني اقدامات سرته ورسېږي او په پایله کې باید یو خپلواک حقوقي ارګان یا مدني محکمه تاسیس شي ترڅو دغه شان قضیو ته د غور په موخه مناسب او په وخت اقدامات په پام کې ونیسي.

۶۶. د دولتي رسنیو صلاحیت او اختیارات باید په قانون کې تضمین شي. همدارنګه د مقاماتو د خپلواکي او خلکو ته د حساب ورکولو په اړه میکانیزمونه رامنځ ته شي او په پروګرامونو کې یې د نه پلوي توب د تضمین لپاره د نظارت میکانیزم په پام کې ونیول شي.

۶۷. د ټاکنو د پوښښ په اړه ژورنالستانو او رسنیزو نهادونو ته دې د ښوونې ډېرې هڅې وشي. دغه ښوونې کېدای شي ډېرو موضوعگانو لکه د ټاکنو قوانین، د کمپاینونو تر پوښښ لاندې راوستل، د ټاکنو د ورځو او له هغې څخه د وروسته ورځو مسئلې تر پوښښ لاندې راولي.

۱۳- د ښځو او اقلیتونو ګډون

الف. د ښځو ګډون

د ټاکنو لپاره په قانوني چارچوب کې د ښځو حقونه درانه ګڼل شوي دي. د ولایتي شوراګانو په سلو کې ۲۵ چوکۍ د ښځو لپاره ځانګړې شوې دي. په دغه ټاکنو کې د ولسمشرۍ د مقام لپاره دوه ښځو، اوه نورو کسانو د ولسمشرۍ د معاونیت لپاره او ۳۱۲ نورو کسانو ځانونه د ولایتي شوراګانو د څوکیو تر لاسه کولو ته کاندید کړي و چې د ۲۰۰۴ او ۲۰۰۵ کلونو

⁶⁵ - د ملل متحد د بشر د حقونو کمیټه د بیان د آزادي په اړه درې موانع په رسمیت پېژني چې عبارت دي له: ۱. د قانون په واسطه څرګند شوي وي. ۲. د هغه یوې ګټې د ساتلو په منظور چې روا وي او لست شوي وي. ۳. هغه هدف ته د رسېدو په موخه چې ضروري وي. له دې پرته غیرقانوني، نامناسب او غیر ضروري وي.

د ټاکنو په پرتله لږ زیاتوالی په نښه کوي.⁶⁶ خو په هر حال ښځو د رایه ورکونکو، کانديدانو او د ټاکنو د سرته رسولو په توګه صدمه ولیدله. ناوړه امنیتي اوضاع، د تعلیم ټیټه سطحه، دودیز او فرهنگي نورمونه د ښځو د ګډون مانع شول.

کانديد شوي ښځي په عامو مجلسونو کې په څرګندېدو کې له ډېرو ستونزو سره مخ دي، په ځانګړې توګه د کمپاین په هغه ساحو کې چې هلته امنیت سم نه وي⁶⁷ او هغوی ته مالي منابع برابرې ندي. کندهار او ارزګان د هغه ولایتونو له ډلې څخه و چې د ښځو شمېره د ریزرف د څوکیو لپاره په سلو کې ۲۵ ته رسیده.⁶⁸ په دغه ولایت کې د امنیتي اوضاعو په پام کې له نیولو سره د کانديد کېدو لپاره د ښځو تیاری نیول ډیر اساسي او عمده کار ګڼل کېږي.

د ټاکنو د ورځې په هکله راپورونه دا څرګندوی چې د نارینه و په پرتله د ښځینه ګډون کوونکو شمېره لږ و. د ښځو په نمایندګي رایه اچونه - د ښځو نارینه خپلوان د ښځو په نمایندګي رایه ورکوله - او له عکس پرته د نوم ثبتونې کارتونه د هیواد په زیاترو برخو کې د یوې ستونزې په توګه پاته شول. داخلي نظارت کوونکو (د ۳۷۵۸ په شاوخوا کې د معتبرو نظارت کوونکو ښځو په ګډون)⁶⁹ راپور ورکړی دی چې نارینه و د کابل، پکتیا، غور، لغمان، پکتیکا، کندهار، لوګر، کاپیسا او بلخ ولایتونو کې د ښځو له کارتونو څخه په استفادې او دهغوی په نمایندګي رایې ورکړې دي. دا چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون تر اوسه پورې په دې اړه کوم نوي معلومات نه دي څرګند کړي نو دا ممکنه نه ده چې د ښځو د ګډون، د ښځو لپاره د رایه اچونې د مرکزونو شمېره، په ټاکنو کې د ښځینه کارکوونکو شمېره او د تالاشي کوونکو ښځو شمېره په سمه توګه ښکاره شي. د یوه راپور پر اساس (فیفا د ۲۰۰۶ په شاوخوا کې د ښځو د رایه اچونې مرکزونو چې نه و پرايښتل شوي او دا چې په هغې کې له نارینه کارکوونکو نه ګټه اخیستل شوې وه په نښه کړی دی)⁷⁰ ملي او نړیوالو نظارت کوونکو راپور ورکړ چې یو شمېر ښځي د رایه اچونې مرکزونو ته حاضرې شوې وې خو دا چې ښځینه کارکوونکي هلته نه وې نو له رایه اچونې پرته یې د رایه اچونې مرکز پرېښي و. د دې برسېره تبلیغاتي کمپاینونه، د ښځینه رایه ورکونکو لپاره ګمارنه، د رایه اچونې د ځایونو کارکوونکي او د ناظرینو ناوخته استخدام (په ځینو سیمو کې د ټولټاکنې له ورځې څخه فقط یو څو ورځې وړاندې) پیل شو چې د لږې پرتو سیمو بې سواده ښځو ته په پوره توګه معلومات ورکړل شول او همدارنګه نارینه و ته د ټاکنو په پروسه کې د ښځینه و د ګډون د اهمیت په اړه، یادونه ونشوه.

وړاندیزونه:

۶۸. باید هڅه وشي چې د ښځو په نمایندګي د نارینه و د رایه اچونې مخه ونیول شي او د ښځو لپاره د رایه اچونې هراړخیزه زمینه برابره شي. البته دغه کار د رایه اچونې په کارت کې د عکس د لګولو له لارې سرته رسېدلی شي.

۶۹. هراړخیز او پراخ تبلیغاتي فعالیتونه باید ترسره شي ترڅو ښځي د رایه اچونې په مرکزونو کې د کارکوونکو، تالاشي کوونکو، نظارت کوونکو، د رایه اچونې او یا د ښوونیزې پروسې د معلمینو په توګه استخدام شي. البته دا امکان لري چې تبلیغات د رایه اچونې په سیمو کې د محلي نادلتي موسسو له لارې ترسره شي.

۷۰. د ترینګ او ورکشاپونو له مسائلو برسیره دي د ښځینه کانديدانو لپاره تخنیکي همکارۍ رامنځ ته شي ترڅو په عامو محفلونو کې د هغوی د ویناو کولو د مهارت، د حمایت جلبولو، د مالي مرستو جلبولو، له رسنیو څخه په ګټه اخیستنه کې، شبکه جوړونه او ټولنیزو پوهاویو په برخو کې د هغوی ظرفیتونو ته وده ورکړل شي. د نارینه و لپاره په ځانګړې توګه د ښځینه کانديدانو لپاره د کانديداتوري د فعالیتونو د دود ګرزولو په موخه باید پروګرامونه جوړ شي ترڅو د هیواد په ټولو برخو کې د هغوی حمایت وشي.

⁶⁶ - په ۲۰۰۴ کال کې یوې بڼه د جمهوري ریاست لپاره کانديدېدې شوې وه. په ۲۰۰۵ کال کې ۲۴۷ ښځو د ولایتي شوراګانو لپاره ځانونه کانديد کړي و.

⁶⁷ - د راپورونو پر بنا کانديد شوي ښځي له تهدید څخه له ډکو تلفونو سره مخ کېدلې، په کورونو باندې یې د سختو حملو او دټاکنو دخپلو دفترونو او د پوسترونو د له منځه وړلو شاهدې وې. هغه کانديدانې ښځي چې له ټاکنو سره د همکارې د ټیم او د امنیت د سازمان د بشرد حَقونو د موکراتو نهادونو یا د اروپا د همکارې یا OSCE/ODIHR EST د قتر له لارې ورسره مصاحبې شوې وې د امنیتي پریشانتیاو په اړه او د ولت له لارې د امنیتي باديګاردانو په واسطه د نه حمایت کېدو په اړه یې شکایت درلود.

⁶⁸ - په ۲۰۰۵ کال کې هیڅ ښځي هم د ارزګان په ولایت کې د ریزرف د څوکی لپاره ځان نه دي کانديد کړي. د زابل په ولایت کې دريو ښځو د ریزرف د د ريو څوکیو لپاره ځانونه کانديد کړي و او په کندهار ولایت کې د ریزرف د پنځو څوکیو لپاره څلور ښځي کانديد شوې وې.

⁶⁹ - د ټاکنو په اړه د ملل متحد د انکشافی پروګرام UNDP اونیز راپور د دغه زماني دوران: ۲۵-۳۱ د اګست میاشتې، د ۲۰۰۹ کال

www.afghanelection.com.

⁷⁰ - همدا شان د اروپا د امنیت او همکارې د سازمان د بشر د حقوقو او د دموکراتیکو نهادونو د دفتر له ټاکنو سره د همکارې د ټیم OSECE/ODIHR EST د مصاحبو پر اساس د ځینو ولایتو له مرکز څخه بهر د رایه اچونې په مرکزونو کې ښځینه کارکوونکو شتون نه درلود.

۷۱. له برياليو بنځينه كانديدانو سره تخنيكي مرستې كول ترڅو د هغوی ظرفيت لوړ شي او د خپلو پلويانو د خدمت جوگه شی او ځانته مثبت شهرت رامنځ ته کړي. دا په هغه صورت کې امکان لری چې د خلکو په منځ کې د دی لپاره د امنیت زمينه برابره شي. دغه همکاري د امکان تر اندازې له نارینه و سره د بنځينه نماينده گانو د کاري اړیکو د ځواکمنیدو په موخه د هغوی په اختیار کې ورکړل شي.

۷۲. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د جنرل موضوع ځواکمنه کړي په ځانگړي توگه دغه کمیسیون د خپلو هغه کارکوونکو له لارې چې د جنرل په برخه کې کار کوي او هغه برخې په لاس کې لري چې د جنرل د ځواکمنولو په څانگه کې برخه اخلي، د جنرل له ځواکمنېدو سره مرسته وکړي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون همدا شان کولای شي د خپل جنرل د څانگې د ځواکمنېدو له لارې او د خپل جنرل د ارتباطي مسولینو له لارې د ولایتي دفترانو په ټولو څانگو کې د بنځينه کارکوونکو شمېره زیاته او په ولایتي دفترانو کې د جنرل موضوع تقویه او ځواکمنه کړي. همدا شان امکان لري چې د دغه موضوع لپاره کافي اندازه مالي منابع ځانگړي شي.

۷۳. د ټاکنو خپلواک کمیسیون دی د بنځو د گډون د سطحه، د نظارت او د مناسبو او په وخت همکاريو لپاره په هره ولسوالۍ کې تر بنځو پورې اړوند د جدا او ځانگړو معلوماتو څانگه رامنځ ته کړي. په ځانگړي توگه د ثبت کونکو بنځو د شمېرې په اړه، د رایه اچونې په مرکزونو کې د بنځينه کارکوونکو د شمېرې په اړه، د هغه اسنادو په اړه چې صادرېږي او د بنځو لپاره د رایه اچونې د مرکزونو د شمېرې په اړه په کافي اندازه معلومات ثبت او وساتل شي.

۷۴. د مدني ټولني ځواکمنېدل ترڅو وکولای شي د ټاکنو په پروسه کې د بنځو د گډون نظارت وکړي، هغه ان جي او گانو ته دي د ظرفیت د لوړولو پروگرامونه رامنځ ته شي کومې چې د بنځو په اړه کارونه کوي.

ب. په ټاکنو کې د اقلیتونو او ځانگړو اړتیا لرونکو (معیوبین او معلولین) گډون

اساسي قانون په افغانستان کې د نژادونو تنوع په رسمیت پېژندلی او د قانون له مخې هرې ډلې ته مساوي حقونه وربخښي. په ټاکنو کې د قومونو په مساوي گډون باندې ممانعت او یا تبعیض شتون نلري. په قومونو کې پښتانه زیات دي چې په تخمینی توگه په سلو کې ۴۱ نفوس تشکیلوي، ورپسې تاجکان دي چې ۳۷ فیصده نفوس تشکیلوي. هزاره گان او ازبکان هر یو ۹ فیصده نفوس تشکیلوي.⁷¹ خو د نوې سرشمېرنې د سرته نه رسېدو له کبله کېدای شي دغه احصائیه دقیقه نه وي.

د اساسي قانون ۱۶ ماده د هغه اقلیتونو ژبه چې په مشخصه منطقه کې اکثریت تشکیلوي په رسمیت پېژني خو د ټاکنو خپلواک کمیسیون راپور ورکړ چې تبلیغاتي مواد په دري او پښتو ژبو ترتیب شوي و ځکه نوموړي کمیسیون په دی اړه چې له کومې ژبې څخه د اقلیت د ژبې په توگه استفاده وشي تصمیم ونشو نیولای.⁷² مدني ټولنو نیوکه کوله چې د ټاکنو په کمپاینونو کې په تبلیغاتو او سمعي او بصري اعلاناتو کې له محلي ژبو څخه استفاده نه وه شوې.

په مجموع کې ۸۵۰۰۰۰ کوچیانو د رایه ورکوونکو په توگه نوم لیکنه کړي وه. کوچیانو یوازې کولای شول په ملي رایه اخیستنه کې پارلمان ته وکیل واستوي او هغوی په ولایتي شورا کې چې تازه سرته رسېدلې وه د دی په موخه چې هغوی تر کوم ځانگړي ولایت پورې اړیکه نه لري، گډون نه و کړی.

د ټاکنو قانون د ټاکنو له خپلواک کمیسیون څخه غوښتي دي چې په استثنایي توگه د کوچیانو، مهاجرینو، داخلي بي ځایه شویو، معیوبینو، نظامي منسوبینو، د عامه دندو کارکوونکو او د ټاکنو کارکوونکو ته د رایه اچونې زمينه برابره کړي. د لومړي ځل لپاره د ټاکنو خپلواک کمیسیون د رایه اچونې ۷۵ ځایونه د هیواد په گوټ گوټ کې رامنځ ته کړل ترڅو په

⁷¹ افغانستان په ۲۰۰۶ کال کې: د افغانستان دخلکو به هکله سروی چی د آسیای بنیاد د موسسي په واسطه ترسره شوی چې په لاندیني ویب سایټ کې شته:

www.asiafoundation.org/pdf/AG-survey0.pdf

⁷² په هر حال د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د عامه پوهاوي څانگې وکولای شول چې د ټاکنو د رایه ورکوونکو ښوونکي چې په محلي ژبو بي خبري کولای شوي په هغه ځایونو کې چې هلته د اقلیتونو تراکم شته و، د تبلیغاتي پروگرامونو لپاره استخدام کړی. د دی برسېره ځینو تولیداتي کمپنیو په داوطلبانه توگه ځیني تبلیغاتي مواد په ازبکي او دري ژبو د راډیو تلویزون له لارې خپاره کړل.

روغتونونو کې بیمارانو ته، زندانیانو ته او نظامي منسوبینو ته د رایه اچونې زمینه برابره کړي. د هغو کسانو لپاره چې له هیواد څخه بهر وو د رایه اچونې زمینه برابره نشوه.

وراندیزونه:

۷۵. د ټاکنو نوی قانون باید د مشخصو ډلو لپاره لکه کوچیان، داخلي بي ځایه شویو، معیوبین، زندانیان او نظامي منسوبین ته د رایه اچونې د چانس د برابرولو په اړه احکام پیشیښي او ځواکمن کړي.

۷۶. لکه چې په اساسي قانون کې یې څرگندونه شوي ده د رایه ورکونکو د پوهاوي او معلوماتو ورکولو لپاره د دري او پښتو ژبو ترڅنګ له محلي ژبو څخه هم باید کار واخیستل شي.

۷۷. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید هڅه کړي وای تر څو رای ورکونکو ته پوهاوی ورکړي او د هغوی نومونه ثبت کړي او کوچیانو رایه ورکونکو ته د رایې اچونې زمینه د پورتنیو لارښونو په پام کې نیولوسره برابره کړي.

۷۸. د امکان په صورت کې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د ټاکنو د پروسې په اړه د کوچیانو د پوهاوی په موخه د ځینو تدابیرو پلټنه وکړي ترڅو د هغوی اړتیاوي سرته ورسېږي او کوچي کارکونکي او یا د کوچیانو اړوند کارکونکي په خپلو ولایتي دفترونو کې په کار وگماري.

۷۹. د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د استخدام په پالیسي کې دا امکان برابر شي چې د خپلو کارکونکو په منځ کې د معیوبو کسانو لپاره برخه په پام کې ونیسي. لکه د ۲۰۰۵ کال په ټاکنو کې چې په پام کې نیول شوي وه.

۱۴- د مدني ټولني او نورو اړوندو نهادونو گډون

الف. د مدني ټولني گډون

د ټاکنو په وخت د افغانستان مدني ټولني د ټاکنو د داخلي نظارت، د رایه ورکونکو لپاره د پوهاویو د رامنځ ته کولو او د مطبوعاتي پروگرامونو او خبرو اترو په شمول، په یو لړ فعالیتونو کې برخه اخیستې وه، ترڅو د ټاکنو په پروسه کې خلک سازماندهي کړي. په داسې حال کې چې مدني ټولنه د ودې په حال کې ده، د هغوی په وړاندې ظرفیټي، حقوقي او سیاسي ستونزې شتون لري چې د دوی فعالیتونو ته خنډونه را منځته کوي. په افغانستان کې غیر انتفاعي موسسې د کارونو د برابرولو په موخه په دوه کټگوریو وېشل کېږي چې له ان جی او گانو او ټولنیزو موسسو څخه عبارت دي. هره یوه یې خپل ځانگړي قوانین لري او په گڼ شمېر وزارتخانو کې د ثبت لپاره گڼ شمېر شلرونه لري.

وراندیزونه:

۸۰. حکومت کولای شي د غیر حکومتي موسسو قوانین او د ټولنیزو سازمانونو قوانین په یوه قانون کې یوځای کړي چې د غیر حکومتي، غیر سیاسي او غیر انتفاعي نهادونو سره په تړاو کې وي. د موسساتو د ثبت او راپور ورکونې پیچلي شرطونه باید ډېر منطقي او آسانه شي (د مثال په توگه ټول غوښتنلیکونه باید یوازي یوې اجرائیوي مرجع ته وړاندې شي) د ټولنیزو سازمانونو له لارې د خارجي مالي منابعو د ترلاسه کولو اړوند مقررې باید له سره غور وشي.

۸۱. نړیواله ټولنه باید د مدني ټولني د ځواکمنولو او د هغې د نهادونو د ظرفیتونو د لوړولو او د ان جی او گانو د اداره کولو په موخه د مدني ټولني د اهمیت په اړه تخنیکي مرستې وکړي ترڅو عامه پوهاوی (د افغاني مقاماتو په منځ کې د پوهاوی رامنځ ته کولو په گډون) رامنځ ته شي. له هغه ولایتونو سره ډېرې مرستې باید سرته ورسېږي چېرې چې مدني ټولنو زیاته وده نه ده کړې.

ب. داخلي نظارت

داخلي نظارت د ټاکنو په پروسه کې د شفافیت او د موازني د ساتنې په موخه د اساسي فعالیتونو له کتار څخه دی. دغه کار د عامه دقت لپاره د ارزښت وړ عنصر دی. دغه کار د ټاکنو د پایلې په منلو او پروسه کې د ډاډ په رامنځ ته کولو کې مرسته کوي. دغه کار همدارنگه د دموکراتو نهادونو په اړه د اتباعو له لارې د معلوماتو د ترلاسه کولو لپاره مناسب چانس رامنځ ته کوي چې په پایله کې یې په دموکراتیکه پروسه کې په فعاله توګه ونډه اخلي. البته په اوسني وخت کې په ټاکنو کې د تقلب د شتون او په دموکراتیک شکل باندې د عامه و د ډاډ نه لرلو له کبله داخلي نظارت یوه اړتیا ده. د دې برسېره د امنیتي ستونزو په وجه بین المللي نظارت کوونکو ته نه لاسرسی داخلي فعالو نظارت کوونکو ته اړتیا زیاتوي.

په دغه ټاکنو کې د ټاکنو خپلواک کمیسیون ۲۱ نظارت کوونکي ګروپونه وټاکل چې دغه ګروپونو ۹۲۲۸ کسان په ګڼ شمېر ځایونو کې د نظارت کوونکو په توګه ټاکلي وه. د امنیتي ستونزو سره دغه شمېره جالبه برېښي خو د نظارت کوونکو د شمېرې د لږتوب، د هغوی د فعالیتونو او له هغوی څخه د حمایت کولو په اړه لا تراوسه ډیرې اندېښنې شته. د ټاکنو خپلواک کمیسیون داسې تصدیقناامي صادري کړي دي چې په ثبت شوو ځایونو باندې په نظارت کولو بنا دي. د دې سره، په ځینو ولایتونو کې د تصدیقناامو د صادرولو وروسته والي په نوموړو ولایتونو کې د کافي نظارت کوونکو د ټاکلو لپاره ټاکنو ګروپونو ته ستونزې رامنځ ته کړي دي. لا تراوسه د هر ولایت لپاره د صادرو شوو تصدیقناامو او به هغه کې د جنر د مراعات کولو په اړه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې کوم دقیق معلومات نه دي بنوول شوي. له ټاکنو وړاندې ولیدل شول چې ځینو نظارت کوونکي په عمومي توګه له ځینو کانديدانو سره کار کاوه.

د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو بنیاد (FEFA) د مدني ټولني له ۱۶ کسيزي عضوي لرونکي شبکې سره په افغانستان کې په ټاکنو باندې د نظارت کوونکو لوی ګروپ دی. دغه بنیاد ۷۲۶۷ نظارت کوونکي د ۴۰۰ اوږد مهالو نظارت کوونکو او د ولایتونو د ۴۶ هماغه کونکو په ګډون د هیواد په ګڼ شمېر برخو کې د اګست د ۲۰ مې په ټاکنو کې د ځای په ځای کولو په موخه، ثبت کړل. خو په افغانستان کې امنیتي ستونزې د دې مانع شوي چې هغوی په آزاده توګه فعالیت وکړي. د دغه بنیاد ارزونه دا په ګوته کوي چې دغه بنیاد د (۳۴) ولایتونو له کتار څخه یوازې په اوو ولایتونو کې ټولو ولسوالیو ته پوره لاسرسی درلود. باید په دې هکله ووايو چې د فیفا نمایندګان تر سخت تهدید او فشار لاندې شول چې په دغه شان شرایطو کې فعالیت کول ګران دي.

له هغه ځایه چې فیفا (FEFA) د ۲۰۰۴ او ۲۰۰۵ کلونو ټولټاکنو نظارت کړي او لیدلي دي، دغه بنیاد خپل کاري ظرفیتونه د نظارت کوونکو د شمیرې له لحاظه پراخ کړي دي. د ټاکنو په سیستم کې د اصلاحاتو په اړه د هڅې او حمایت دنده یې د ټاکنو ترمنځ په شته فرصت کې پرمخ وپورله. د دې سره (FEFA) د ظرفیت جوړولو په برخه کې له لویو ستونزو سره مخ شو او د ټاکنو په جریان کې د مالي منابعو د نه شتون له کبله له ستونزې سره مخ شو. د مالي منابعو تدارک ناوخته سرته ورسېد چې د دغه بنیاد نظارتي فعالیتونه یې له ستونزې سره مخ کړل.⁷³ د هغې برسېره د فیفا لپاره په دائمې توګه کوم تخنیکي حمایت او مشورې ورکونې شتون نه درلود چې دغه د فیفا د ځینو کارونو د محدودولو لامل شو لکه: د ټاکنو د ورځ د نظارت لپاره د فورمو جوړولو ځنډېدل، د رایه اچونې د مرکزونو په اړه د لازمو او کاروونکو معلوماتي بانک او ریکارډونو نه شتون، د ابتدایي معلوماتو نه لیکنه، د پایلو د پروسې د نظارت او له ټاکنو وروسته حالات په اړه د پلان نه جوړونه او داسې نور.

وړاندیزونه:

۸۲. د فشارونو او داخلي نظارت کوونکو د وېروني په اړه دعوایي باید په سمه توګه تر رسېدګي لاندې راوستل شي او متخلفینو ته سزا ورکړل شي.

۸۳. داخلي او بهرنیو نظارت کوونکو حقونه او مسئولیتونه او دا چې هغوی د ټولې پروسې او د ټاکنو پراونو اړوندو اسنادو ته د لاسرسی حق لري یوازې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د مقرراتو په اساس نه بلکه باید په ښکاره توګه د ټاکنو په قانون کې څرګند شي.

⁷³ - د ۲۰۰۹ کال د می په میاشت کې د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام ELECT پروژه (۱،۸۲۰،۱۱۷) ډالره د فیفا لپاره د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو د نظارت په منظور ورکړی.

۸۴. بین المللي او داخلي نظارت کونکي له کوم تعصب پرته او په بې پلوه توګه د خپل نظارت دنده پرمخ بوځي.

۸۵. داخلي نظارت کونکو ته باید د ټاکنو د ورځې له پیل وړاندې په مناسب وخت کې تصدیقنامې صادري شي ترڅو نظارت کونکو ته دا توان ورکړي چې په خپل وخت او زمان سره د نظارت کونکو د ځای په ځای کولو پلان جوړ کړي.

۸۶. داخلي نظارت کونکي باید خپل وړتیا چې د شکایتونو په وړاندې کولو او د شکایتونو پروسې ته په لاسرسۍ بنا ده، ځواکمنه کړي.

۸۷. له داخلي نظارت کونکو سره د نظارتي وسې د ځواکمنولو، د رایه اچونې د مرکزونو د پایلو په تجزیه او تحلیل او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لوري له اعلان شوو پایلو سره د ثبت شوو پایلو د پرتله کولو په برخه کې، لازمه همکاري وشي. له ټاکنو سره د فیفا د نظارتي فعالیتونو د ګړندی کولو په موخه له فیفا (FEFA) سره د مالي او تخنیکي همکاريو برسېره د دغه نهاد د دائمې ځواکمن پاته کېدو په موخه همکاري ګانې سرته ورسول شي.

ج- د سیاسي ګوندونو او د کانديدانو د استازو ګډون

د ټاکنو خپلواک کمیسیون څرګندونه کړي ده چې د ولسمشرۍ دڅوکۍ د ترلاسه کولو لپاره د کانديدانو ۹۲۸۹۷ نمایندگان او د ولایتي شوراګانو دکانديدانو ۱۶۹۷۰۹ نمایندگان ته یې په دغه ټاکنو کې تصدیقنامې یا کارتونه وپشلي دي. د دې سره چې دغه شمېره پاملرنه جلبوي د تصدیقنامو یا کارتونو د صادرولو په پروسې کې او د کانديدانو او استازو د رول د درک کولو په اړه ستونزو شتون درلود. ځینو کانديدانو اعلان وکړ چې د نمایندگان لپاره یې د ټاکنو په ورځ مانع رامنځ ته شوی و.

ځینو کانديدانو شکایت درلود چې دوی د زیات شمېر نمایندگان تصدیقنامې او کارتونه د ټاکنو له ورځې یوه ورځ وړاندې ترلاسه کړي وي چې په لېري منطقو کې د خپلو نمایندگان د ځای په ځای کولو لپاره یې انتقال شوی نه و. د ولسمشرۍ دوه مطرح شوو کانديدانو څرګندونه وکړه چې هغوی د ۲۹۰۰۰ په شاوخوا کې نمایندگان (د رایه اچونې د ۲۸۰۰۰ مرکزونو لپاره چې له پخوا پلان شوي و) درلودل چې د هغوی تصدیقنامې او کارتونه یې ترلاسه کړي و. خو دا څرګنده نه ده چې آیا دغه کانديدان پوهېدل هغه معلومات چې د نمایندگان له لارې راټول شوي و څنګه تنظیم او برابر کړي. د کانديدانو او د هغوی د نمایندگان لپاره روزونکي ناوخته استخدام شوي و او له بل پلوه د شمېرې له لوري هم کافي نه و.

وړاندیزونه:

۸۸. د ټاکنو قانون باید تعدیل شي ترڅو د نمایندگان حقونه او مسولیتونه د رایه اچونې په مرکزونو کې د حاضریدو او د پروسې اړوند ځانګړو معلوماتو ته د لاسرسۍ په شمول په دقیقه توګه پېښېني شي.

۸۹. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د نمایندگان لپاره تصدیقنامې او کارتونه لږ تر لږه د ټاکنو له ورځې دوه اونۍ وړاندې (د درخواست د پروسې په اړه د معیاد له ټاکلو سره)، صادر کړي.

۹۰. د ګوندونو، کانديدانو او نمایندگان لپاره د نمایندگان د رول او دندو په اړه او له هغوی څخه د معلوماتو ترلاسه کولو په اړه پرمختللي روزني باید په پام کې ونیول شي. د نمایندگان له لارې د رایه اچونې په مرکزونو کې د نظارت کولو، د ترلاسه شوو معلوماتو ریکارډ او له هغې څخه د ګټې اخیستنې او د شکایتونو د وړاندې کولو د څرنگوالي په اړه ستراتیژي ګانې شونې دي چې په دغه شان ترینګونو کې ځای ورکړل شي.

۱۵. د رایه ورکونکو او خلکو پوهاوی

د ۲۰۰۹ کال په ټاکنو کې د خلکو ښوونه مدني ټولني او د رایه ورکونکو ښوونه د ټاکنو خپلواک کمیسیون په غاړه اخیستې وه. ټولنیزه ښوونه په دموکراسۍ باندې په ولاړ نظام کې د ټاکنو د رول په اړه په پراخه توګه تمرکز لري، په داسې حال کې چې د رایه ورکونکو ښوونه په ځانګړې توګه د رایه ورکونکو د ګډون له رول او د نوم ثبتونې او د رایه

اچونې له څرنګوالي سره اړیکه لري. مدني ټولنه په یوه خوله په دې باور ده چې د عامو خلکو ښوونه په ښه توګه د مدني ټولني د شبکو له لارې ترسره کېدای شي ځکه نوموړې شبکې له خپلو تجربو څخه د ګټې اخیستنې له لارې او په مناسبه کچه د تبلیغاتي موادو د وېش د میکانیزم د لرلو له لارې دا کار ترسره کولای شي. خو نړیوال مرستندویان د تدارکاتو په اړه د مشخصو مقرراتو تابع دي. مرستندویانو د هغوی په عوض د خلکو د ښوونې په موخه له څلورو موسسو سره قرار داد وکړ. دا کار یې له ګڼ شمېر منابعو څخه د ګټې اخیستنې له لارې سرته ورسولو، لکه: تیاتر، ټولنیز مباحثات، روزني او د محلي منتفدینو او مذهبي رهبرانو له لارې. نورې مالي مرستې پر هغو موسساتو پر مصرف ورسیدې چې د ظرفیت د لوړولو پروګرامونو یې برابرول لکه د روزني د موادو انکشاف او د هغه موادو د انتقالولو ستراتیژي جوړول.

د رایه ورکونکو د ښوونې په موخه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د دارلانشاء د عامه پوهاوي څانګې د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو لپاره د نړیوالو مرستو د پرمختللو پروګرامونو له لارې د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې په موخه د عامه پوهاوي کمپاین پلي کړ. د ۴۰۰ طرحه شوو پلانونو له کتار څخه د ۶۰ قراردادونو په شاوخوا کې قراردادونه سرته رسېدلي و ترڅو د ټاکنو په اړه د پوهاوي سطحه لوړه کړي چې له محلي پروګرامونو سره هم مطابقت ولري د بیلګې په ډول سپورتي پروګرامونه، صنعتي رقابتونه، مشاعرې، د قرآن کریم ښه تلاوت او ډرامې.

د عامه پوهاوي په اړه ګڼ شمېر پروګرامونه د رایه ورکونکو له ډلو، د مدني ټولني له محلي نهادونو، له حکومتي محلي مامورینو او منتفدینو او محلي رهبرانو سره د مخامخ خبرو اترو له لارې رامنځ ته شوي ول. همدارنګه هڅه شوې وه ترڅو له منتفدو ښځو څخه د عامه پوهاوي د پروګرام په اړه ګټه واخیستل شي. همدارنګه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د عامه پوهاوي کمپاین د ټاکنیزو مسئلو په اړه ځانګړې تلفیوني شمېره لرله چې نوموړي کمیسیون په اونی کې ۴۰۰۰۰ تلفیونونه د هیواد له ګوټ ګوټ څخه ترلاسه کړل.

وړاندیزونه:

۹۱. د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو د پروسې له منفي عواقبو سره د مقابلي په موخه او د یوې دموکراتیکې پروسې په اړه د عامه ډاډ د رامنځ ته کولو په موخه باید جدي هڅې ترسره شي. په دغه راپور کې د اساسي وړاندیزونو تطبیق د دغه هدف په ترلاسه کولو کې مرسته کوي. همدارنګه د خلکو په منځ کې د ښه تابعیت روحیه په دغه شان برخو کې فعاله ساتل او رامنځ ته کول لکه: د ټولنیزو مباحثاتو طرحه کول، د ټولنیزو لومړیتوبونو وکالت او تشخیص، د حکومت پر کرښه نظارت او د ټاکنو په وخت د کاندیدانو تر منځ په بحثونو کې برخه اخیستنه، ترڅو د ټاکنو د پروسې له منفي عواقبو سره مقابله وشي.

۹۲. د ټاکنو خپلواک کمیسیون کولای شول چې د رایه ورکونکو د ښوونې په اړه پراخ پروګرامونه په غاړه واخلي او د ټاکنیزې پروسې په څارنه هم ټینګار وکړي ترڅو شفافیت وساتل شي چې دغه کار د نوموړې پروسې له اغیزمن توب سره مرسته کوي. دا کار کېدای شي په لیکلې یا نالیکلې توګه سرته ورسېږي. شفاهي پیغامونه باید د امکان تر اندازې په محلي ژبو خلکو ته ورسول شي.

۹۳. د ټاکنو خپلواک کمیسیون کولای شي د مدني ټولني له نهادونو سره د خپلو تبلیغاتي پروګرامونو د ځواکمنیدو او د هغې له تجربو څخه د ګټې اخیستنې په موخه له نژدې همکاري ولري. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د مدني ټولني نهادونه د اکبر موسسې له لارې د کوچنیو قراردادونو لپاره او له ویش وړاندې د پیغامونو د بیا کتنې په موخه له دغه نهادونو څخه غوښتنه وکړي او دغه نهادونو ته خبر ورکړي.

۹۴. نړیواله ټولنه باید د خلکو او رایه ورکونکو د ښوونې لپاره ښوونیزې ډلې رامنځته کړي ترڅو د مختلفو هڅو د هماهنگ کولو، د هیواد په ګوټ ګوټ کې د ښوونې د پراختیا او د پام وړ ګروپونو په اړه کار او هڅه وکړي.

۱۶. د ټاکنو ورځ

د بد امنیتي د وضعیت او د زیربناګانو له محدودیت سره د ټاکنو خپلواک کمیسیون ټولټاکنې په خپل وخت او زمان یعنی د اګست په ۲۰ مه نېټه سرته ورسولي. خو له امنیتي نهادونو سره په دې اړه چې د رایه اچونې کوم مرکز باید پرانیستل شي موافقت نه رامنځ ته کېدل، د عدم شفافیت او ځوابیني او د هیواد په ډېرو برخو کې د ټولټاکنې د خپلواک کمیسیون له لارې

د رایو د صندوقونو د نه کنترول پریشانی لامل شو. دغه کار د تقلب د چانس د رامنځ ته کېدو، د رایه اچونې د خیالي مرکزونو د پرانیستلو په اړه د توروونو د رامنځ ته کېدو او د ټاکنو په پروسه باندې د عامه و د نه ډاډ رامنځ ته کېدو، لامل شو.

د امنیتي مسایلو او د محافظت لپاره د ملګرو ملتونو ادارې (UNDSS) راپور ورکړ چې د ټاکنو په ورځ د پېښو شمېره د تېرو اوه کلونو د نورو ورځو په پرتله ډېر زیاته وه.⁷⁴ دغه شان تاوتریخوالی او تهدیدونه په ټاکنو کې د خلکو د نه ګډون اساسي لامل شو. د دغه پېښو رامنځ ته کېدل د ټاکنو د پروسې په اړه د نظارت کوونکو، نمایندگان او رسنیو څېړنیز کار د هیواد په ډیرو برخو کې په جدي توګه له ستونزې سره مخامخ کړ او په همدې توګه د ټاکنو په پروسه کې د تقلب او فساد زمینه برابره شوه.

د ټاکنو د خپلواک کمیسیون کارکوونکو په مرکز او ولایتونو کې راپور ورکړ چې دوی تر فشار او وېرې لاندې دي او د نورو له لوري هغوی ته د رشوت ورکولو پیشنهاد شوی و. د ټاکنو خپلواک کمیسیون راپور ورکړ چې د هغوی ۱۱ کارکوونکي د ټاکنو په ورځ د دندې په جریان کې وژل شوي و. د دا شان سختو شرایطو سره د ټاکنو خپلواک کمیسیون وکړای شول خپل کارکوونکي استخدام کړي خو نوموړي کمیسیون د دې توان نه درلود چې ښځینه کارکوونکي په کافي توګه استخدام کړي. همداشان د ښځو د رایه اچونې په مرکزونو کې له نارینه کارکوونکو څخه ګټه اخیستل شوې وه.

سیستماتيکې لارې چارې رامنځ ته شوې، خو دغه لارو چارو د هغه رایه ورکوونکو د شمېرې د شمېرلو په اړه چې د "رایه ورکوونکو په لست کې" د ټاکنو په ورځ ثبت شوي و د کنترول او موازنې د ساتنې موضوع په پام کې نه وه نیولې. په نوموړې پروسه کې اساسي ستونزه د سوري کولو د ماشینونو نه شتون (ترڅو د رایه اچونې کار تونه په ښه کړي) او په ځینو مواردو کې د ګوتو د رنگ دوام نه کول (د تقلب د مخنیوي په موخه اساسي اقدامات)، و.⁷⁵ د ټولټاکنې د ورځې په پای کې یعنی د مازدیګر پر ۴ بجو او ۱۰ دقیقو د رایه اچونې د پروګرام له تړلو لس دقیقې وړاندې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د یوه ساعت لپاره د رایه اچونې موده تمدید کړه. دغه تمدید په دې اړه د خبرتیا نه لرلو له کبله د ستونزې رامنځ ته کېدو لامل شو ځکه په ځینو ساحو کې د رایو شمېرنه پیل شوې وه.

وړاندیزونه:

۹۵. له ټاکنو وروسته د ممیزی او نقتیش، د شکایتونو د موندلو او پراخي ارزونې موضوعات باید په پام کې ونیول شي ترڅو په راتلونکي کې د رایه اچونې په اړه سرغړونې، د عملیاتي کړنلارې د انکشاف اړوند نور مسائل او عملي کارونه، سم شي. د رایه اچونې راپورونه او د نظارت کوونکو او متخصصینو پیشنهادونه باید په پام کې ونیول شي.

۹۶. د ټاکنو د سرته رسولو ځایونه (دټاکنو محل) باید تر بیا کتنې لاندې راوستل شي او د رایه اچونې دځای په موخه له شخصي کورونو څخه، په ځانګړې توګه د هغه کسانو کورونه چې له کاندیدانو سره اړیکه لري او یا د دولت کارکوونکي وي، ګټه وانه خیستل شي. د ټاکنو په ورځ د رایه اچونې د ځایونو او مرکزونو لست دې د امنیتي پرسونل له شمېرې سره یو ځای د ټاکنو له سرته رسولو څخه مخکې رامنځ ته شي او د ټاکنو په ورځ باید دغه شمېره زیاته نشي.

۹۷. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د رایه اچونې د مرکزونو مسولینو او ساحوي مدیرانو ته څرګندونه وکړي چې د دوی معاشونه د پایلو د فورمو، د رایه اچونکو د لست او نورو اسنادو تر تسلیمولو پورې له کوم دمنلو وړ دلیل د وړاندې کولونه پرته، نه ورکول کيږي.

۹۸. د رایه اچونې د ځایونو کارکوونکو ته باید په سمه توګه لارښوونه وشي چې یوازي هغه رایه ورکوونکي کولای شي د رایه اچونې پانې تر لاسه کړي چې د رایه اچونې د کارت شمېره یې د رایه اچونې په اړوند مرکز کې ثبت شوې وي. د

⁷⁴ - آیساف د ۱۴ په شاوخوا کې د پېښو راپور د اګست په ۲۰ مه ورکړ.

⁷⁵ - ځانګړی رنگ د تقلب د مخنیوي یوازینی وسیله وي په ځانګړې توګه په هغه صورت کې چې د رایه ورکوونکو نوم ثبتونه نه وي شوي، همدارنګه ځانګړی رنگ د څو ځله رایه اچونې د مخنیوي لپاره میکانیزم ګڼل کيږي. خو نوموړی ځانګړی رنگ له اندازې زیات د باور وړ هم نه دی، ځکه امکان لري چې دغه رنگ د ځینو کیمیاوي موادو لکه بلیچ په واسطه او د سفیدې څخه د استفادې له لارې له منځه وپورل شي. د رنگ اغیزمن توب یوازې د هغه د کیفیت تر ښه توب پورې اړه نلري بلکې له هغه څخه د ګټې اخیستنې د څرنگوالي او د هغه د ساتنې له طریقې سره هم اړیکه لري.

هغه رایو ورکونکو مجموعي شمېره چې د رایو اچونې په لست کې درج دي باید د پایلو په فورمه کې ثبت شي او د رایو اچونې له پانو سره سر ورکړل شي.

۹۹. د ولسواليو په سطحه هماهنگ کونکي باید د رایو اچونې د هغه ځایونو چې د ټاکنو په ورځ د رایو اچونې په هر مرکز کې پرانیستل شوي و تصدیق وکړي او دغه معلومات د ټاکنو په ورځ په خپل سهارني راپور کې درج کړي. دغه شمېره هغه وخت چې مواد راټول شي د دوهم ځل لپاره د تایید وشي. د هر شان توپیر او اشتباه په اړه باید توضیحات ور کړل شي.

۱۰۰. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د رایو اچونې د مرکزونو د تفتیش په موخه په ځانگړې توگه په هغه منطقو کې چې د امنیتي ملاحظاتو پربنسټ نظارت کونکو پکې شتون نه درلود او هر هغه ځای کې چې د رایو اچونې د پانو د کمښت راپور ترینه تر لاسه کيږي او یا هغه ځایونه چې د تقلب د امکان راپور یې په هکله ورکول کيږي او یا د گډون کونکو(په ځانگړې توگه د بنځو) کمښت یا بیروالي پکې تر پوښتنې لاندې راځي، باید پرته د مخکې له مخکې خبر ورکولونه تر کتنې لاندې راولي.

۱۰۱. د رایو اچونې د موده د اوږدېدو په اړه هر ډول پریکړه باید د رایو اچونې د درېدو له دوقت څخه وړاندې رامنځ ته شي.

۱۷. د رایو شمېرنه او د اولنې پایلې پروسه

د لومړي ځل لپاره د رایو شمېرنه د رایو اچونې په ځایونو کې سرته ورسېده.⁷⁶ د پایلو یو نقل د کاندیدانو د نمایندگانو په اختیار کې ورکړل شو. د رایو اچونې په هر ځای کې شمېرنې ټاکنو ته شفافیت ور وپاښه او دغه کار مفصل معلومات تیار کړل چې د رایو اچونې د مشکوکو ځایونو په تشخیص کې یې مرسته وکړه. خو امنیتي ستونزې د داخلي نظارت کونکو او په پوره توگه د کاندیدانو د نمایندگانو د ځای په ځای کېدو مانع شول چې کېدای شي د رایو اچونې په ځینو ځایونو کې د ټاکنیزو سرغړونو سرته رسېدو ته هم گرځېدلي وي.

د ټاکنو خپلواک کمیسیون اعلان وکړ چې له ټاکنونه ۱۷ ساعته وروسته د رایو اچونې د مرکزونو په سلو کې د ۹۰ رایو شمېرنه د اگست په ۲۱ سرته رسېدلې وه.⁷⁷ د رایو د شمېرنو له پوره کېدو وروسته اړوند اسناد د محرمو اسنادو په صندوق (TEB) کې کېښودل شول او د ولایتونو مرکز ته واستول شول او بیا کابل ته انتقال شول. په ځینو مواردو کې د اسنادو انتقال د اگست تر ۲۹ نېټې پورې وځنډید. پاته موارد د رایو اچونې د پانو په شمول د رایو په بکسونو کې کېښودل شول او د ولایت د ټولټاکنیز مرکزي دفتر ته انتقال شول.

په کابل کې د شماری د مرکزونو تاسیس، د کارکوونکو بنوونه او د نوي سیستم آزماينه د ټاکنو د ورځې له پورې اونی نه لږ وړاندې پیل شوي و، دا د وسائلو په سافت ویر کې د ستونزو د رامنځ ته کېدو په دلیل د ستونزو له کتار څخه گڼل کېدل. د دغه وسیلې (سافت ویرونو) کومه یوه آزماينه سرته نه وه رسېدلې ترڅو د ذیربطو نهادونو په ورکړل شوی واي. په کابل کې درایو د شمیرنې لړۍ په بڼه توگه سرته ورسېدلی وه چې د سافت ویرونو آزمايل مخکې د انتخابات د ورځینه سرته رسیدلی وای. د کارکوونکو په ظرفیت کې محدودوالي د فورمې د اکمال په کیفیت باندې په منفي توگه (د رایو اچونې د پانو د اصلاح او د ټاکنو د دواړو پراونو د هر یوه پراو د پایلو د سر ورکولو لپاره) اغیز وکړ چې دا کار د وخت د ضایع کېدو لامل شو او بلاخره د پایلو د وروسته کېدو لامل هم شو، په داسې حال کې چې د هغه پایلو فورمې چې باید کابل ته رسېدلې وای او په جلا توگه د دوه کسانو له لارې د معلوماتو په دفتر کې ثبت او تایید شوي وای (د ثبت پروسه د ډبل بلینډ په توگه) او په پای کې باید پرته شوي وای⁷⁸ چې د رایو د فورمو په سرورکولو کې له هماغه سیستم څخه په گټې اخیستنې سرته رسېږي. دا کار د پروسې د سموالي او صحیح کېدو د کمزورتیا لامل شو او د نیمگرتیاو د تشخیص لاره یې وتړله. د رایو ورکونکو په لست کې د درج شوي شمېرې په

⁷⁶ - په ځینو ساحو کې شمېرنه د ولایتي شمېرنې په سطحه د رایو اچونې په مرکزونو کې سرته ورسېده. په ۲۰۰۵ کال کې د رایو اچونې د گڼ شمېر مرکزونو رایو سره گډې شوي وې او د ولایتونو په مرکز کې شمېرل شوي وې. د ټاکنو قانون نوي څرگندونه کوي چې شمېرنه باید د ولسوالي په سطحه سرته ورسېږي.

⁷⁷ - په گڼ شمېر ولایتونو کې د فراه، لوگر، پکتیکا، کندهار او هلمند په شمول د رایو د شمیرنې د ځنډ راپور ورکړل شوی و.

⁷⁸ - په بېله توگه د دوه کسانو په واسطه د ثبت پروسه (د ډبل بلینډ د ثبت پروسه) د دوه کارکوونکو په واسطه له ثبت څخه عبارت ده چې په بېله توگه سرته رسېږي. نو د رایو شمیرنې یو بل سره سر ورکول کيږي ترڅو دواړه لستونه سره مطابقت وکړي. دغه کار د انساني خطا او یا رایو په شمېرنه کې د احتمالي تقلب مخه نیسي.

اره هيڅ ريكارډ شتون نه درلود همدارنگه د رايه ورکونکو د لست په اړه کومې ازمایني او يا د معلوماتو درج هم شتون نه درلود.

په حقيقت کې په اساسي توګه په دغه پروسه کې عدم شفافيت په ځانګړې توګه په لاندینو موضوعاتو کې شتون درلود:

- د رايه اچونې کوم ځای پرانيستل شوی او کوم نه دی.
- د رايه اچونې د ځينو ځايونو پايلې د عامو خلکو په لاس کې ورنکړل شوي. دا چې دا معلومه نه وه چې د رايه اچونې کوم ځايونه پرانيستل شوي نه و، خو دا پوهه رامنځ ته کېدل هم ناشوني وه چې له پايلو ترلاسه شوي کوم معلومات بهي درکه شوي دي.
- د رايه اچونې د ځايونو د پايلو د اعلان په اړه معلومات نامکمل و. هغه پايلې چې د ټاکنو د خپلواک کميسيون د ويبسايټ له لارې اعلان شوي وي په هغې کې باطلې رايې شاملې نه وي (د پايلو معياري معلومات). دا هم څرګنده نه وه چې آیا د رايه اچونې هغه ځايونه چې په هغې کې رايې په صندوقونو کې اچول شوي وي د نارينه و لپاره و او که د بنځينه لپاره و او که د کوچيانو لپاره و.

د پايلو په اړه يو داسې الکترونيکي جوړښت ته د نه لاسرسی له کبله چې په آسانی د ګټې اخيستنې وړ وي او په لازم ترتيب د کانديدانو د نه يادولو له کبله وروستی څېړنه ستونزمنه ګرزېدلې وه.⁷⁹

د رايه اچونې د مشکوکو ځايونو په اړه د تشخيص او ځوابونې پروسه چې د ټاکنو د خپلواک کميسيون له لارې په کار وړل شوې وه څرګنده نه وه. د ټاکنو خپلواک کميسيون د رايه اچونې د مشکوکو ځايونو د تشخيص لپاره پروګرامونه طرحه کړي و، خو دغه پروګرامونه په عامه واک کې نه و ورکړل شوي. داسې معلومېږي چې د رايه اچونې د ځايونو زياتره رايې له غوښتل شوي او معلومي اندازې څخه زياتې اچول شوي وي. د ټاکنو خپلواک کميسيون د دغه پروګرامونو په اساس د رايه اچونې ځايونه چې د څېړنې وړ و په څرګنده توګه لږ کړل. په دې اړه نويو پروګرامونو داسې معيارونه رامنځ ته کړل چې په ځينو د پام وړ قضايو بنا و لکه: په هغه صورت کې چې د يوې پايلې په اړه به راپور ورکول کېدل چې هلته به د رايه اچونې اړوند مرکز نه و پرانيستل شوی، د رايه اچونې په ځای کې چې به له ۱۰۰۰ څخه د زياتو پاڼو نه ګټه اخيستل شوې وه (د ټاکنو خپلواک کميسيون د رايه اچونې هر ځای ته د رايه اچونې ۶۰۰ پاڼې ليکلي وي) او په هغه صورت کې چې اچول شوي رايې به له صادرو شوو پاڼو څخه زياتې وي.⁸⁰ د نويو پروګرامونو څخه د ګټې اخيستنې په تعقيب او د ټاکنو د خپلواک کميسيون د ځينو تقنيشي فعاليتونو په تعقيب نوموړي کميسيون د رايه اچونې ۴۴۷ ځايونه د مشکوکو ځايونو په توګه مشخص کړل (د دغه راپور ۱۸ برخې چې د ټاکنو له ورځې وروسته پيښو ته ځانګړې دي، مراجعه وکړئ).

د ولسمشرۍ د ټاکنو د ابتدايي پايلو اعلان څلور اونۍ چې د ستمبر تر ۱۶ پوري و، ونيولې. د ولايتي شوراګانو د لومړنيو پايلو اعلان د يوه ولايت (ننګرهار) په استثناء چې د دسامبر په مياشت کې اعلان شوي، د سپتامبر په ۲۶ سرته ورسېد.

ورانديزونه:

۱۰۲. د رايه اچونې په ځايونو او يا ولايتي مرکزونو کې د رايو شمېرنې له ځان سره ګټې او زيانونه درلودل. د دغې موضوع د کمزورتيا او ځواک د ټکو د وضعيت په پام کې له نيولو سره او دا چې کومې ټولټاکنې کېدای شي غوره وي، له راتلونکو ټاکنو وړاندي بايد يوه جدي ارزونه ترسره شي. دې ته په پام نه کولو چې د رايو شمېرنه په کوم ځای کې تنظيم شوې ده، شمېرنه بايد د رايه اچونې په ځايونو کې سرته ورسېږي ترڅو ښه شفافيت او د ټاکنو پايلو ته د کانديدانو او نظارت کوونکو لاسرسی تر سره شي.

۱۰۳. د پايلو فورمې بايد له سره ډيزان شي ترڅو هغه معلوماتو ته چې په هغې کې اچول کېږي د رايه ورکونکو له لست سره سر ورکړل شي. ټولې شمېرې بايد هم په عدد او هم په حروفو سره ثبت شي.

⁷⁹ - له الکترونيکي معلوماتو څخه په آسانه توګه ګټه اخيستنې په ځانګړې توګه د کانديدانو د شمېرې د زياتېدو په صورت کې ډېره د پام وړ وي. معلومات يوازې د html يا د pdf په توګه شته و. د پايلو په راپور کې په ترتيب سره د کانديدانو نه يادونې د جمهوري رياست په ټاکنو کې بېچلتيا نوره هم زياته کړه.

⁸⁰ - د رايه ورکونکو د لست نه شتون په دې معنا و چې يو تعداد نامعلومو رايه ورکونکو کولای شول چې د رايه اچونې هر مرکز ته ولاړ شي. د رايه اچونې د هر مرکز لپاره ۶۰۰ پاڼې صادري شوي (دغه د رايه اچونې د پاڼو متوسطه اندازه له ۶۰ څخه په نښه کوله په داسې حال کې چې ۵۶۰ د ګډون د متوسطي زياته اندازه په نښه کوله. خو پروسيجر دا اجازه ورکوله چې د رايه اچونې يو مرکز د رايه اچونې د بل مرکز پاڼې ترلاسه کړي.

۱۰۴. د شمېرنې، جدول بندي او د په شا شوو کانديدانو لپاره د رایه ورکونکو د رایو د کارونې د اعلان کړنلارې باید د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې د ټاکنو له ورځې وړاندې په دې موخه رامنځ ته شي چې د یو شمېر خاصو کانديدانو په گټه د کړنلارې په اړه ډاډ او وضاحت رامنځ ته شي ترڅو دغه کمیسیون له تور څخه ځان وژغوري. دغه معلومات باید د ټولو غورځونو ته ورسول شي او د خلکو ترمنځ وپیشل شي.

۱۰۵. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د رایو د شمېرلو سیستم او استعمال کیدونکی سافت ویرونه د یوه بې طرفه نهاد په وړاندې یا لږ تر لږه د کانديدانو د نمایندگانو او نظارت کوونکو په حضور کې په دې موخه و آزمایي ترڅو د اړوندو لوریو ډاډ رامنځ ته شي. آزماینه باید په داسې وخت او زمان کې سرته ورسېږي چې د اړتیا پرمهال د ټاکنو له ورځې وړاندې لازم بدلونونه رامنځ ته شي.

۱۰۶. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د شمېرلو، د پایلو د اعلان او څېړنې په اړه معلومات له ټاکنو وړاندې وپېي. نوموړی کمیسیون باید گوندونو، کانديدانو، استازو، نظارت کوونکو او د رسنیو نمایندگانو ته د پایلو او د شمېرلو د پروسې په اړه توضیحات څرگند کړي. همدارنګه نوموړی کمیسیون باید د امنیتي ځانګې له مسولینو سره چې د دغه پروسې په اړه تحقیق کوي د تحقیقاتو د څرنګوالي په برخه کې تخنیکي مرسته وکړي.

۱۰۷. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید یو معلومات او پوره ډاټا د رایه اچونې له ټولو ځایونو څخه تیاره او د عامه و په واک کې ورکړي. باید د دې په اړه چې د رایه اچونې کوم ځای پرانیستل شوی و او کوم ځای نه و پرانیستل شوی، څرګند معلومات وپېي. د رایه اچونې له ځایونو څخه ترلاسه شوي معلومات باید د عامو په اختیار کې ورکړل شي او بیا باید د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د پریکړې پر اساس د نوموړي کمیسیون له لارې د رایه اچونې د لومړنۍ پایلې په توګه د هر ځای په پایله د تصدیق نښه ولګول شي. هغه پایلې چې د کمیسیون له لارې نه تصدیق کېږي باید له هغې څخه د نه تصدیق کولو دلیلونه او د هغې په اړه د نیول شویو تدبیرونو په هکله یادونه وشي. څېړنې، نفتیش او دوهم ځل شمېرنې چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې سرته رسول کېږي باید متخلفینو ته د سزا ورکولو له پیشبینی سره یو ځای د ټاکنو له سرته رسېدو وړاندې په څرګنده توګه مشخصې شي.

۱۰۸. د رایه اچونې د ځای معلومات د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په ویبسایټ کې باید د باطلو رایو د شمېرې په شمول او هم دا چې دغه د رایه اچونې مرکز د نارینه و لپاره و او که د ښځینه و لپاره و او یا د کوچیانو لپاره و، وښوول شي. همدارنګه دې په دغه معلوماتو کې د رایه ورکونکو په لست کې د ثبت شوو رایو ورکونکو شمېرې ته هم پاملرنه وشي.

۱۰۹. د پایلو په اړه ټول معلومات باید په یوه داسې ویبسایټ کې چې په آساني ګټه ترېنه ترلاسه شي (له انټرنټ څخه د رایستلو، تحلیل او تجزیې په موخه)، د عامو په اختیار کې ورکړل شي.

۱۱۰. د رایه اچونې هغه صندوقونه چې د ولایتونو په دفترونو کې ذخیره شوي دي باید په ځانګړې توګه په نښه شي ترڅو یې په آساني سره تفکیک وشي او هغه باید تر سخت امنیتي نظارت لاندې نیول شي او د کنټرول لپاره د لاسرسۍ امکان ولري.

۱۱۱. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید هغه فورمې او مواد چې د شمېرنې له مرکزونو یې ترلاسه کړي دي په راتلونکي کې د غوره سیستم، طرحې او ښوونې په موخه تجزیه او تحلیل کړي. په راتلونکي کې د رایو د شمېرنې د څرنګوالي او د موادو د دسته بندي په موخه روزنې ترسره شي.

۱۸. له ټاکنو وروسته ورځ او نهایی پایلې

د ټاکنو له ورځې وروسته د پراخ تقلب په اړه د څېړنې چانس وځنډول شو. د تقلب مقیاس پراخ و، د ټولو رایونو یو پر څلور برخه د مخکښو کانديدانو د رایو د یو پر درې برخې په ګډون، باطلې اعلان شوې. په دغه پروسه کې د ټاکنو خپلواک کمیسیون هغه قانون چې د رایو د باطلولو په اړه و، په خپل تفسیر کې چې د پریکړې مسولیت د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته پریښی و، بدلون راوست. وروسته بیا څرګنده شوه چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د تقلب شوو رایو د باطل اعلانیدو په اړه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون تصمیم د نمونې په توګه د ټاکنو له قانون سره په مخالفت کې تر تطبیق لاندې راوستې. د ټاکنو خپلواک کمیسیون ټولې رایې اعلان کړې چې له خپلواکو شمیرو سره یې مطابقت نه

درلود. او د رایه اچونې د هر ځای پایلې یې له پوره جزئیاتو سره نه وې څرگندې کړې چې له کبله یې د اعلان شوو رایو د صحت په اړه ارزونه خنډ را منځته شوه.

الف. د تقلب نښې نښانې

له ټاکنو یوه ورځ وروسته د شکایتونو، شاهدي گانو، د رسنیو له لارې د راپورونو او همدارنګه د پایلو د څرنګوالي په نتیجه کې د تقلب ګڼ شمېر د نه منلو وړ نښې نښانې څرګندي شوې. لکه وړاندې چې یادونه وشوه د ټاکنو خپلواک کمیسیون خپل تدبیرونه او پخواني پروګرامونه چې له هغې څخه یې په ګټې اخیستنې غوښتل تر پوښتنې لاندې د رایو بکسونه تفکیک کړي او په موجب یې د رایه اچونې هغه ځایونه، چې د پوښتنې وړ پایلې یې لرلې او باید له تصدیق وروسته ابتدایي لست ته شامل شوي وای، له لاسه ورکړل. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د دسامبر په ۶ تاریخ د یوه مطبوعاتي کنفرانس په ترڅ کې اعلان وکړ چې نوموړي کمیسیون د خپلې څېړنې په پایله کې د رایه اچونې د ۴۴۷ رایې ځایونو پایلې باطلې اعلان کړې. خو یوه ورځ وروسته نوموړي کمیسیون خپلې څرګندونې رد کړې او ویې ویل چې د رایې اچونې د ۴۴۷ ځایونو له قرنټین کولو یې هدف د نوموړو رایو د پایلو په اړه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون پرېکړه ترلاسه کول وه. د ټاکنو خپلواک کمیسیون دنوموړو ځایونو د پایلو په اړه کوم معلومات څرګند نکړل.⁸¹ د ټاکنو خپلواک کمیسیون استدلال وکړ، دا چې د ټاکنو قانون د نوموړي کمیسیون د رایو د لغوه کولو او باطلولو د صلاحیت په اړه کوم څرګندونه نه لري، نوموړی کمیسیون نشي کولای شي پایلې باطلې کړي، پر همدې اساس یې د باطلېدو صلاحیت د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته انتقال کړ.⁸² د ټاکنو خپلواک کمیسیون پر همدې اساس په خپلو فعالیتونو باندې د کنترول کیفیت او اړوند نور مسولیتونه په غاړه وانه خیستل.

د تقلب د نښو نښانو د ځواب په اړه او دا چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د دغې موضوع په اړه اداري مسولیت نه لري د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ستمبر په ۸ نیټه یو لارښود صادر کړ چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون ته یې لارښونه کړي وه ترڅو هغه رایې چې د رایه اچونې په ځایونو کې د ولسمشرۍ کانديدانو ته اچول شوي وي او په دغه اچول شوو رایو کې هغوی ته له شپږ سوه سره برابري او یا زیاتې رایې اچول شوي وي، یا د هغه سمو رایو شمیره چې د ولسمشرۍ د یو خاص کانديد په ګټه په سلو کې ۹۵ فیصده او له هغې څخه زیاته رایونه اچول شوي وي، (په هغه صورت کې چې د کارول شوو رایو مجموعي شمېرې له سلو اوختېوي)، تربیا تفتیش او شمېرنې لاندې راشي.

د دغه موډې په ترڅ کې د امنیت په اړه او د ځینو حساسو موادو د ساتلو په اړه په ځانګړې توګه په ولایتي دفترانو کې ځینې اندیښنې رامنځ ته شوې.

وړاندیزونه:

۱۱۲. د رایه اچونې د مرکزونو د رایو د باطلېدو په اړه باید د ټاکنو د خپلواک کمیسیون رول په قانون کې په څرګنده توګه وټاکل شي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید مکلف شي ترڅو د دا ډول پرېکړو په اړه هر اړخیز څرګندونې خلکو ته ورکړي. د کمیسیون هغه پرېکړې چې د رایه اچونې د مرکزونو په باطلېدو ولاړې وي کولای شي وروسته د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته ور ولېږل شي.

۱۱۳. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید په هغه ځای کې چې هلته د تقلب نښه شتون ولري څېړنه وکړي د تقلب د شتون او د تخلفاتو د شتون په صورت کې هماغه پایلې باطلې اعلان کړي. د هر اړخیزو څېړنو لپاره په وخت او زمان کې د ټاکنو له پیل وړاندې باید پوره منابع د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په واک کې ورکړل شي.

⁸¹ - په هماغه توګه لکه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په مطبوعاتي اعلامیه کې چې د ستمبر په ۶ وضاحت ورکړل شوی و چې د ستمبر په ۷ خپره شوه. همدارنګه د ستمبر په ۸ د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په مطبوعاتي کنفرانس کې څرګنده شوه.

⁸² - په داسې حال کې چې د ټاکنو قانون د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په واسطه د رایو د باطلېدو په اړه کوم څرګند حکم نلري خو دغه صلاحیت یې رد کړی هم نه دی. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د رایو د باطلېدو صلاحیت پخوا د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته ورګرځولې وي - د ټاکنو خپلواک کمیسیون د هغه شمېرنې په اړه چې د ۲۰۰۹ په جنوري کې تصویب شوي وه د هغه پایلو د معتبر نه ګڼلو صلاحیت چې په هغې کې د تقلب نښو نښانو شتون درلود د ټاکنو خپلواک کمیسیون ته پیشبېني کړی و. همدارنګه "د تقلب او کشفې اقداماتو په اړه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د حقایقو سند" چې د اګست دمیاشتي په دوهمه نیټه کې تصویب شوی و د پایلو په باطلېدو باندې بنا و او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د صلاحیت په اړه یې ځینې احکام پیشبېني کړي و.

۱۱۴. ذریږو لوریو ته باید د نهایی پایلو د اعلان د مودې او زمانې د ځنډیدو په اړه واضحه معلومات ورکړل شي ترڅو د تقلب په اړه د څېړنو لپاره پوره چانس برابر شي.

۱۱۵. باید د ټاکنو د اړوندو اسنادو او موادو د ساتنې په اړه پوره هڅې ترسره شي. داسې تدبیرونه ونیول شي چې هغه تاسیساتو ته لاسرسی محدود کړي چې په هغې کې اسناد ساتل کېږي. همدا شان داسې دقیق ریکارډ باید موجود وي چې کلي گانې د چا په لاس کې ورکړل شي او څوک هلته د ننوتلو صلاحیت لري. د ثبت او ریکارډ مسولین باید د هغه اشخاصو چې د ننوتلو او وتلو صلاحیت لري، د ننوتلو او وتلو وخت او زمان په تاسیساتو کې ثبت کړي. د الکترونيکي معلوماتو یوه کاپي باید په یوه بل ځای کې هم وساتل شي. د ټولو معلوماتو کاغذي ریکارډ او ثبت باید په یوه ځای کې وساتل شي. دغه معلومات د رایه اچونې د ځایونو او مرکزونو د تاسیس او څارنې په اړه، د دغه مرکزونو د کارکونکو د استخدام په اړه او دهغوی د معاشونو د ریکارډونو په اړه د تطبیق وړ وي.

ب. د تفتیش پروسه

مخې ته پروت ژمي د ټاکنو د دوهم پړاو د سرته رسولو چانس د اړتیا په صورت کې له ستونزې سره مخامخ کاوه. په دې اساس د رایو د شمېرنې او تفتیش ته چې باید په بېره سرته رسېدلې وای، اړتیا ډېره محسوس کېده. د افغانستان لپاره د ملگرو ملتونو خاص استازي (SRSG) د بیلگې اخیستو د پروگرام د تفتیش د رهبري کولو لپاره درې اضافي متخصصین وټاکل.

د اکتوبر په ۸ مه د تفتیش پروسه پس له هغې نه چې یوه کرنلاری د پچه اچونې جوړ او هغه باندې توافق حاصل شو د ډیر ځنډ سره یوه میاشت وروسته د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون له لارښود څخه شروع شوه. یوه اداري غلطې چې په نمونه گیري کې د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون له لورې په وضعه شوو معیارونو بنا وه (د رایو د معتبرو گنلو لپاره شرایط په غلطه توگه پلي شوي و)،⁸³ د دې لامل شوه چې د نمونه گیري یوه نوي مجموعه قرعه کشي وشي.⁸⁴ دغه کار د شپږو کټگوریو د نمونه گیري لامل شو چې د رایو ورکونو له مجموعي ځایونو څخه ۳۵۸ ځایونو پکښې ورگډ شول چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون د ستمبر د ۸ له لارښود څخه اغیزمن شوی و او د رایه اچونې په پخوانیو ۳۴۹۸ ځایونو کې راغی.⁸⁵ د دې سره چې د نمونه گیري نظريې په دې اړه ښه رول درلود، دغه کار له ځان سره ډېر زیانونه هم لرل.⁸⁶

- د رایه اچونې د پاته هغه مرکزونو نمونه گیري او د نتیجې تعمیم د هغه پر بنسټ چې ډیری یې نمونه گیري شوي نه و د یوې پیلې موضوع په توگه باقی پاته شول. دغه تگلارې د څېړنې کار سخت کړ او په پایله کې په نوموړي پروسه باور له منځه ولاړ.
- د رایه اچونې د پاته هغه مشخصو شوو مرکزونو لپاره ترلاسه شوي تعمیمونه چې نمونه گیري شوي نه و یوازې د هغه کاندیدانو په اړه و چې یو فیصد باطلې شوي رایې یې ترلاسه کړې وې. د نمونه گیري عام کولو د ټولو

⁸³ - د ټاکنو د خپلواک کمیسیون لپاره د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون لارښود د ستمبر د میاشتي په ۸ دا وو چې باید هر هغه بکس چې ۶۰۰ رایې یا زیاتې رایې لري تر تفتیش لاندې راوستل شي. خو د یوې اداري غلطې له کبله دغه بند داسې تفسیر شو چې باید د هغه معتبرو رایو هغه بکسونه چې ۶۰۰ یا له هغې زیاتې رایې ولري تر تفتیش لاندې راوستل شي. همدارنگه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون په لارښود کې یادونه شوې وه هغه بکس چې په هغه کې د یوه کاندید اړوند رایې له ۹۵ فیصده معتبرو رایو سره برابرې او یا ترې زیاتې وې تر تفتیش لاندې راوستل شي، خو د یوې اداري غلطې له کبله دغه بند داسې تفسیر شو چې د یوه کاندید او یا له زیاتو اړوند رایو مجموعي بکس تر تفتیش لاندې راوستل شي.

⁸⁴ - د نمونه گیري قرعه کشي په لومړي ځل د ستمبر په ۲۴ او په دوهم ځل د اکتوبر په ۵ سرته ورسیده.

⁸⁵ - د نمونه گیري کټگوري له دې قراره وې: (۱) د رایه اچونې په هغه مرکزونو کې چې په هغې کې ۶۰۰ (د رایه اچونې هر مرکز ته د رایه اچونې ۶۰۰ پانې وپشل شوې وې) معتبرې رایې یا له هغې څخه زیاتې رایې کارول شوې وې. (۲) د رایه اچونې مرکز چې په هغه کې ۱۰۰ رایې شته وې چې له کارول شوو رایو څخه ۹۵ په سلو کې یا له هغې زیاتو رایو تر یوه کاندید پورې اړه لرله. (۳) د رایه اچونې هغه مرکز چې په هغه کې ۶۰۰ رایې او یا له هغې زیاتې رایې کارول شوې وې چې په هغې کې د یوه کاندید لپاره له ټولو رایو څخه په سلو کې ۹۵ او یا له هغې زیاتې رایې کارول شوې وې. (۴) د رایه اچونې هغه مرکزونو چې په هغې کې ۶۰۰ یا له مجموعي رایو زیاتې رایې کارول شوې وې، د مندرجو مواردو په استثنا چې په لومړي شمېره کې یې یادونه شوې ده. (۵) د رایه اچونې هغه مرکزونو چې په هغې کې یوه کاندید د کارول شوو رایو له مجموعي څخه په سلو کې ۹۵ یا له هغې زیاتې رایې تر لاسه کړې دي، د هغه مواردو په استثنا چې په دوهمه شمېره کې درج شوي دي. (۶) د رایه اچونې اضافي مرکزونو چې په هغې کې د کارول شوو رایو له مجموعي څخه ۶۰۰ یا زیاتې رایې کارول شوې او په هغې کې یوه کاندید په سلو کې ۹۵ یا له هغې زیاتې د اعتبار وړ رایې ترلاسه کړې دي.

⁸⁶ - نیمگرتیا د تفتیش پروسې ته متوجه وه چې ویې نشو کولای د ترلاسه شوو پایلو په اړه تصمیم ونیسي. د نمونه گیري پروگرام د تفتیش د یوې داسې پروسې لپاره چې له ټاکنو وروسته د ارزونې لپاره د تجزیې د یوې وسیلې په توگه گټه ترینه اخیستل کېږي و نه کارول شو.

کاندیدانو په اړه د پایلو صحت راکم کړ او فردي ځوابونه یې هم له منځه وېرله. د مشخصو کانديدانو په اړه د پرتلي نه کولو کار د تقلب لپاره د انحراف یوه روپه په ځای پرېښودله.⁸⁷

- د رایه اچونې د ځایونو پایلې په یو ځلي توگه باطلې شوې نه وې (د ارزول شوی او تحقیق شویو مرکزونو یوازې یو فیصد رایې باطلې شوې وې)، چې دغه کار د رایه اچونې په ځایونو کې د تقلب او د ستونزې رامنځ ته کوونکو کارکوونکو دقیق تشخیص کمزوری کړ.

د دې برسېره د تفتیش فعالیتونه جامع نه و او دغه کار د تقلب تشخیص کمزوري کړ. د مثال په توگه دوهم ځلي شمېرنې سرته ونه رسېدې. همدارنگه د رایه ورکوونکو د لست آزماینه او ارزونه سرته ونه رسېده چې په ټاکنو کې د خلکو د گډون د کچې په ترلاسه کولو کې یوه اساسي سرچینه گڼل کېږي. همدارنگه د باطلو شویو رایو ارزونه هم سرته نه وه رسول شوي: د نمونه گیری په توگه د مشکوکو صندوقونو په سلو کې له ۱۰ رایو څخه یوازې د هماغه بکس نیم بندل رایې تر رسیدگي لاندې راوستل شوې، او ان له دې څخه هم یوازې د یوې منتخبې برخې رایې تر رسیدگي لاندې راوستل شوې.

وراندیزونه:

۱۱۶. د پایلو په تشخیص کې باید د نمونه گیری له پروگرام څخه مخنیوی وشي.

۱۱۷. په افغانستان کې د ټاکنو تاریخ باید په داسې توگه وټاکل شي چې وکولای شي له ټاکنو وروسته د څېړنې او بررسې په موخه مناسبې مودې پېښېښي شي.

ج. د رایه اچونې، سرورکونې او د پایلو شمېرنې په اړه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون پریکړه

د اکتوبر په ۱۹ مه نیټه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ولسمشرۍ د ټاکنو د پایلو په اړه خپله وروستی پریکړه اعلان کړه. دغه اعلان لاندې درې ټکي په پام کې نیولې وې:

- شکایتونه: د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون په ټوله کې د ولسمشرۍ د څوکي د ترلاسه کولو لپاره د رقابت په اړه د ټاکنو له ورځې وروسته ۲۸۵۴ شکایتونه ترلاسه کړل چې ۶۰۴ یې د "الف" په شکل کټگوري شوي و داسې یې په نښه کول چې د ټاکنو پایلې تر پوښتنې لاندې راتلې.⁸⁸ د "الف" د کټگوري د شکایتونو په اساس د رایه اچونې ۲۱۰ ځایونه باطل اعلان شول، ۱۳۵ ځایونه تر څېړنې لاندې راغلل او له ۱۲ ځایونو څخه غوښتنه وشوه چې خپلې پایلې تصحیح کړي.

- د سپتامبر په ۸ مه نیټه د نوی شمېرنې په اړه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون لارښود: په سلو کې د ۵۳،۲۶ او ۹۶،۲۷ ترمنځ رایې چې په شپږو کټگوريو کې یې ځای درلود، باطلې اعلان شوې.

- قرنټین شوی پایلې: د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د غوښتنې پر اساس د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ۶۶۶ بکسونو په اړه چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې قرنټین شوي و، فیصله صادره کړه. د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ټاکنو له خپلواک کمیسیون سره یو ځای په ځینو مواردو کې چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې ترلاسه شوي و او د تقلب د شتون په اړه په قناعت ورکوونکو دلایلو بنا و موافقه وکړه او تصمیم یې ونیو چې دغه تقلبي رایې باید باطلې اعلان شي او په ۱۸ مواردو کې یې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د تقلب څرگندې نښې ونه لیدلې او امر یې وکړ چې پایلې یې په سمو رایو کې وشمېرل شي.

د دموکراسۍ بین المللي موسسې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون شکایتونه د شمېرنې تر تحلیل او تجزیې لاندې راوستلې،⁸⁹ د دغه تحلیلونو پر اساس د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون د تصمیم په ترڅ کې ولسمشر کرزي د خپلو یو ملیون (۹۹۵،۸۰۲) رایو یعنی تخمیناً د خپلو مجموعي رایو یو پر دریمه برخه له لاسه ورکړه. تخمیناً په سلو کې

⁸⁷ - په حقیقت کې دغه کار د هغه کانديدانو په اړه د تطبیق وړ و کومو چې لږ رایې ترلاسه کړې وې. ځکه د هغې د کارونې تشخیص کولای شي مخالفې رایې زیاتې کړي چې په سخته توگه له باطلېدو څخه متاثر کېږي.

⁸⁸ - د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون په دوامداره توگه د ترلاسه شوو شکایتونو، د شکایتونو د کټگوري بندي او نیول شوي تصمیم (د استدلال او توجیه گیری په شمول) په اړه ویبسایټ نوی کاوه.

د ۲۳ نورو کانديدانو رايې د تفتيش او ترلاسه شوو معلوماتو له لارې باطلې اعلان شوي. د ولسمشر کرزي رايې په سلو کې ۲۹،۴۸ او د ډاکټر عبدالله رايې په سلو کې ۳۱،۵۴ پاته شوي.⁹⁰

د يادونې وړ ده چې د تحليل او تجزيو په اساس يوازي په سلو کې ۱،۳ رايې د شکايتونو په نتيجه کې باطلې شوي وي، دا په داسې حال کې ده چې په سلو کې ۹۸،۷ نوري د تفتيش په صورت کې سرته رسېدلي وي.⁹¹ د رايه اچونې نور ځايونه تر قرننن لاندې و او پايلې يې لغوه شوي وي، په دې معنا چې د ټولو رايو يوه څلورمه برخه باطله اعلان شوې وه.⁹²

وراندیزونه

۱۱۸. د تغلب د مواردو د مخنيوي لپاره مخکې له مخکې هر اړخيز تدبیرونه نیول ضروري دي ځکه چې په شکايتونو او معلوماتو باندې تکيه کول کفايت نه کوي. دغه څېړنې بايد د رايه اچونې هغه ځايونو ته چې پايلې پکې مشکوکې وي، د رايه اچونې هغه ځايونو ته چې هلته نظارت کوونکي شتون ونلري او يا محدود وي او د رايه اچونې هغه ځايونو ته چې په تصادفي توگه ټاکل شوي وي، شاملې وي او ترسره شي. د رايه اچونې ټول ځايونه بايد تر دقيقې آزماينې او ارزونې لاندې راوستل شي يوازي هغه مرکزونه نه چې د تغلب نښې پکې تر سترگو کېږي. د ارزونې دغه تدبیرونه بايد په جامعه توگه (د غير معتبرو رايو په شمول) د رايه اچونې ټولو بکسونو، د رايه ورکونکو لست، د رايه اچونې د ځايونو ژورنال، پايلو او د سرورکولو فورمو ته شاملې شي. په دې اړه کرنلارې بايد په رسمي قانون کې وپېژندل شي. د دې لپاره چې دا ډول کرنلارې وضعه شي بايد دغه کرنلارې د ټاکنو د خپلواک کميسيون د مقررو په توگه کوډبندې شي. کرنلارې بايد په هر اړخيزه او شفافه توگه پېشېښي شي.

۱۱۹. جدي هڅې بايد تر سره شي ترڅو نښخو نښخو لوري د شکايت اهميت ته قايل شي او دا چې شکايتونه بايد څنگه د شکايتونو د اورېدنې لورې ته ورسول شي. دا بايد د اورېدو مهالو عملي کارونو په توگه د کانديدانو له نامزدې وړاندې ترسره شي. دا کار بايد د گوندونو، کانديدانو، نظارت کوونکو او عامو خلکو لپاره په پام کې ونیول شي. د يو پريکړه کوونکي نهاد په حيث بايد د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون خپلواکي او رول له پامه ونه غورزول شي.

۱۲۰. د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون ته بايد پوره منابع په لاس کې ورکړل شي ترڅو دغه کميسيون وکولای شي له خپلو صلاحيتونو څخه د شکايتونو د رسيدگي او هغې ته د ځوابونې په اړه استفاده وکړي.

د. د ټاکنو خپلواک کميسيون او د ولسمشرۍ د ټاکنو د لومړي پړاو نهايي پايلې

د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون د پريکړو د منلو په اړه له مطرح شوو پوښتنو څخه وروسته موده د بي يقينۍ حالت و. د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون صلاحيت او وړتيا هغه وخت له ننگونې سره مخ شو کله چې د دغه کميسيون يوه کمشنر بناغلي بارکزي په کميسيون کې د بهرنيانو د لاسوهنې او فساد په دليل له خپل مقام څخه استعفا وکړه.⁹³ په دې پسې ولسمشر څرگندونه وکړه چې: “د بناغلي بارکزي استعفا د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون د کار په اړه شک او ترديد رامنځ ته کړی دی.⁹⁴ خو د اکتوبر په ۱۴ نېټه يې د بارکزي صاحب استعفا ونه منله او له هغه څخه يې غوښتنه وکړله چې د ملي گټو په موخه دي خپلې دندې ته بيرته وروگرځي.⁹⁵

د اکتوبر د ۱۸ نېټې له پريکړې وروسته د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون په اړه د ولسمشر کرزي له پلوه دا راپور ورکړل شو چې د ټاکنو د شکايتونو د کميسيون د پريکړو د منلو يا نه منلو په اړه فکر کوي. دا په داسې حال کې وه چې په

⁹⁰ - د دموکراسي بين المللي موسسې احصائيه قرنننن شوو بکسونو ته نه شاملېږي (ځکه د قرنننن شوو مرکزونو پايلې په انټرنټ کې د عامو په اختيار کې نه وي ورکړل شوي). د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې د کميسيون د تصميمونو په اساس بايد د رايه اچونې ۱۸ نور مرکزونو اضافه شوي وای. له هغه ځايه چې د رايه اچونې ۶۰۰ پاڼې هر مرکز ته وپېشل شوي وي، په ۱۸ مرکزونو کې مجموعي شمېره بايد د ۱۰، ۸۰۰ په شاوخوا کې وای چې په تخميني توگه د مجموعي رايو ۰،۲۵ په سلو کې د اعتبار وړ وي. په دې اساس هغه مجموعه چې د دموکراسۍ د بين المللي موسسې په راپور کې يې يادونه شوې ده توپير نه کوي.

⁹¹ - که څه هم چې د رايه اچونې ځيني مرکزونو تر شکايتونو او تفتيش لاندې و او په همدې اساس دهغه رايو دقيقه شمېره چې تر پوښتنې لاندې وي له هغه څه زياتې وي کومې چې يادونه يې شوې وه.

⁹² - ۳۱۹،۳۱۷، ۱ رايې له مجموعي ۵،۶۶۲،۷۵۸ رايو څخه باطلې اعلان شوي وي. په دې کار سره ۴،۳۴۳،۴۴۱ رايې باقي پاته شوي.

⁹³ - کمشنر بارکزي ټول کمشنران د بهرنيانو تر لاس لاندې وگڼل او د ټاکنو د شکايتونو د اورېدنې کميسيون فيصلې يې غير اسلامي وگڼلې.

⁹⁴ - د اکتوبر ۱۳ مه نېټه، ABC خبري رسنۍ.

⁹⁵ - کمشنر بارکزي بيا کار ته د دوام ورکولو په موخه د ټاکنو د شکايتونو خپلواک کميسيون ته وروگرږد.

سلو کې د اعتبار وړ ۵۰ فیصده رایو د نه ترلاسه کولو په دلیل دوهم پړاو ته د ټاکنو د تلو اړتیا احساس کېده. د اکتوبر پر ۲۰ نېټه ولسمشر کرزي د دویم پړاو ټاکنو ته غاړه کېښوده.⁹⁶ د ټاکنو خپلواک کمیسیون د نوامبر ۷ نېټه د دویم پړاو د ټاکنو لپاره وټاکله او په لومړي ځل یې د لومړي پړاو پایلې اعلان کړې چې تر مخه یې ولسمشر کرزي ۴۹،۶۷ فیصده رای او ډاکټر عبدالله ۳۰،۵۹ فیصده رایې تر لاسه کړې وې.

د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون د اکتوبر د ۱۸ له تصمیمونو وروسته چې دوهم پړاو ته د ټاکنو په تلو ولاړ و چې ولسمشر کرزي ونشو کړای پنځوس فیصد جمع یوه د اعتبار وړ رایه ترلاسه کړي او د خلکو د منلو وړتیا تر لاسه کړي، ولسمشر کرزي اختیار درلود چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون پریکړې یا ومني او یا رد کړي.

په دې پروسه کې څو د پام وړ تګرونو شتون درلود. د ټاکنو خپلواک کمیسیون د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون ټولې پریکړې پلې نکړې چې له (۲۱۰) مرکزونو څخه یې یوازې د (۱۴۷) مرکزونو رایې د شکایتونو پر بنسټ لغوه اعلان کړې. سربېره پر دې یې له قرننن شویو رایې ځایونو څخه (۷۹) یې په نهایی پایلو کې ورګډ کړل (په داسې حال کې چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون یوازې د (۱۸) رایې ورکولو ځایونو له قرننن څخه ویستل تصویب کړي و. هغه نهایی پایلې چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په انټرنټي سایټ کې خپرې شوي، هغوی نه یوازې له هغه شمېرو سره سر نه خوږ چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون له پلوه په خپلواک ډول شمېرل شوي وې بلکه نامکملې هم وې او د ټاکنو د خپلواک کمیسیون نهایی پریکړه یې هم تر اغیزې لاندې راوستله. په ځانګړې توګه هغه وخت چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون اعلان وکړ چې د رایې ورکولو (۲۳۹۶۰) ځایونه یې د خلکو پرمخ پرانیستي ول.⁹⁷ د اروپا د امنیت او همکارۍ د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا (O.S.E.C/ODIHR) د ټاکنو سره د همکارۍ کولو ټیم تحلیل او ارزونې د افغانستان د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د سایټ له محتوا څخه د رایې ورکولو له مرکزونو نه یوازې د (۲۱۰۰۴) مرکزونو پایلې پیدا کړې چې خپرې شوي وې یعنې د (۲۹۵۶) ټاکنیزو ځایونو پایلې ورکې وې. له خپرو شویو پایلو څخه د (۱۰۱۸) ځایونو بې له مالوماتو (ډیټا) وې. په مجموع کې د رایې ورکولو د (۴۰۳۷) ځایونو پایلې ورکې وې چې یوازې د (۱۹۹۳۲) رایې ځایونو پایلې میدان ته راووتلې.

د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د نومبر په (۴) د ټاکنو خپلواک کمیسیون ته لیک واستاوه⁹⁸ او د پایلو د توپیر په اړه یې د سپیناوي غوښتنه وکړه. په دې لیک کې پوښتنه شوې وه چې آیا له شمېرل شوو رایونو نه د اضافه رایو فیصدي سمه ده که نه؟، د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون دا موندلې و چې (له شمېرل شوو رایو نه د اضافه رایو چې (۱۵۴۰۰۰) رایو ته رسېدې، زیاتره یې په یوه ناڅرګنده توګه شمېرل شوي او د حامد کرزي په ګټه شمارل شوي دي چې د هغې شمېرلو د څرنګوالي په اړه او دا چې ټولې د حامد کرزي په ګټه شمارل شوي دي څرګندونې نه وې شوي. همدا راز په نوموړي لیک کې یادونه شوې وه چې د هغه قرننن شویو رایو د شمېرلو څرنګوالی چې د ټاکنو په نهایی پایلو کې شاملې وې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته څرګند نه دي). د اروپا د امنیت او همکارۍ د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا (O.S.E.C/ODIHR) د ټاکنو سره د همکارۍ کولو ټیم د هغه پوښتنو د ځواب څرګندولو په اړه کومه خبرتیا نلري کومې چې د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د ټاکنو له خپلواک کمیسیون نه د دغه لیک په ترڅ کې کړې وې.

د ټاکنو خپلواک کمیسیون په پیل کې ویلي و چې د رایې ورکولو (۲۶۱۶۲) ځایونه په (۶۲۸۹) درایې ورکولو مرکزونو کې د ټاکنو په ورځ د رایه ورکونکو پرمخ پرانیستل شوي و،⁹⁹ خو د ټاکنو د وروستۍ پایلې د تایید پرمهال نوموړی کمیسیون خبر ورکړ چې یوازې د رایې ورکولو (۲۳۹۶۰) ځایونه د رایې ورکولو په (۶۱۶۷) مرکزونو کې پرانیستل شوي و.¹⁰⁰ د ټاکنو خپلواک کمیسیون د دې (۲۲۰۲) رایې ځایونو د فرق په اړه هیڅ جزئیات ورنکړل.

⁹⁶ - ولسمشر کرزي د یوه مطبوعاتي کنفرانس په ترڅ کې د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون هغه پریکړه چې د هغه پر بنسټ د خلکو رایې لغوه شوي وه تر پوښتنې لاندې راوستل او ویې ویل چې "له یو میلیون څخه زیاتې د خلکو رای لغوه شويده چې دیری یې د جنوب څخه راغلي وې، پدې اړه رایه ورکونکي ملامت ندي. دوی پوښتنه کوي چې ولې ددوی رایې په حساب کې نراځي، پدې هکله باید جدې او ژور پلټنې وشي مګر اوس ددې کار دپاره مناسب وخت ندي، مونږ باید دملي پوډال په خاطر مخته لار شو".

⁹⁷ - د اکتوبر ۲۱، د ټاکنو د خپل واک کمیسیون مطبوعاتي کنفرانس.

⁹⁸ - دغه لیک د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون په انټرنټي پته کې موندل کېدای شي چې په لاندې ډول دی:

www.ecc.org.af/en/images/stories/pdf/ECC2009%20pequest%20to%20IEC%20for%20expalnation%20on%20Final%20Results%2020091107ENG.pdf

⁹⁹ - د ارونډ ارګانونو ناسته د اګست په ۳۰.

¹⁰⁰ - د ټاکنو د خپلواک کمیسیون خپرونه، د اکتوبر ۲۱.

ر. د ولسمشرۍ د دوهم پړاؤ دټولټاکنې مهال ویش

د ټاکنو خپلواک کمیسیون د ولسمشرۍ د دوهم پړاؤ ټاکنو لپاره چې د نومبر په (۷) به ترسره شوي وای خپل تیاری پیل کړ خو دغه پروسه لانجمنه شوه. د اندیښني وړ مسئلې په لاندې توگه وي:

- د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون د پریکړې کولو د طریقې په اړه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د پوهېدنې مسئله، د هغه طریقې په پام کې له نیولو سره چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون د لومړي ځل ټاکنو د پایلو په بررسی کې کارولي وه.
- د دوهم ځل ټاکنو د شفافیت مسئله، دا د ولسمشرۍ د لومړي ځل ټاکنو په پروسه کې د عدم شفافیت په پام کې له نیولو سره.
- د رایې ورکولو د مرکزونو د شمېرې مسئله، د مشورو او هیلو برعکس د ټاکنو خپلواک کمیسیون د دوهم ځل ټاکنو لپاره د رایې ورکولو د مرکزونو شمېره له هغه تایید شوي شمېرې نه زیاته کړه کوم چې د لومړي ځل ټاکنو په ورځ پرانیستل شوي و. دا زیاتوالی د افغان امنیتي ځواکونو او د محلي ارگانونو د خپلواکي ادارې پرغوښتنه منځته راغی.¹⁰¹
- د کارکوونکو د محدودو بدلونونو مسئله او د رایې اچونې د طرز العمل د نه سمون او نه ځواکمنیدو مسئله.

د نوامبر په لومړۍ نېټه، ډاکټر عبد الله اعلان وکړ، چې د دوهم ځل ټاکنو لپاره د ده شرطونه په پام کې ندي نیول شوي، نو د دوهم پړاؤ په هغه ټاکنو کې به برخه وانه خلي چې د نومبر په (۷) نېټه سرته رسول کېږي. د ډاکټر عبدالله په غوښتنو کې په فوري توگه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د رئیس گوښه کېدل، د کورنیو چارو، پوهنې او د سرحداتو اقوامو او قبایلو وزیرانو په موقت ډول له دندو گوښه کول شامل و. همدارنگه د ماليې وزارت، اطلاعاتو او فرهنگ وزارت، حج او اوقاف وزارت او ملي راډیو ټلويزون په کارونو د نظارت کولو غوښتنه یې هم کړې وه.

د دوهم ځل ټاکنو له سرته رسولو نه د یوه کانديد د په شا کېدو په اړه د افغانستان په اساسي قانون، د ټاکنو په قانون او د ټاکنو د کمیسیون په طرز العملونو کې هیڅ یادونه نه ده شوي چې څه باید وشي. د دې برسېره د دوهم پړاؤ ټاکنې له امنیتي اندیښنو سره مخ و او داسې وړاندوینه شوي وه چې د دوهم پړاؤ ټاکنې به له ځانه سره تلفات ولري. ولسمشر کرزی چې په لومړي ځل کې وړاندي و او د ډاکټر عبدالله له په شا کېدو وروسته د دوهم ځل لپاره یوازینی کانديد پاته و د نومبر په (۲) د ټاکنو خپلواک کمیسیون لخوا د گټونکي په توگه اعلان شو. نوموړي کمیسیون د خپل دغه اقدام لپاره د اساسي قانون په (۶۱) ماده تکیه وکړه او ویې ویل چې: د دوهم ځل ټاکنو سرته رسول په هغه صورت کې امکان لري چې لږ تر لږه دوه مخکښ گټونکي کانديدان په ټاکنو کې په رقابت کې واچول شي¹⁰² ډاکټر عبدالله د نومبر په (۴) تاریخ یو مطبوعاتي کنفرانس راوغوښت چې پکې ویې ویل د ټاکنو د کمیسیون دغه تصمیم کوم قانوني اساس نلري او غیر قانوني دی.

وړاندیزونه:

۱۲۱. چې کله یو کانديد د دوهم ځل ټاکنو له سرته رسولو وړاندي پرشا شي په دې اړه باید د ټاکنو قانون څرگند، بنسټه او مفصل حکم وکړي چې څه باید وشي. د ټاکنو د خپلواک کمیسیون په طرز العمل کې باید د کانديدانو د په شا کېدو لپاره ضرب الاجل وټاکل شي.

¹⁰¹ - د ټاکنو کمیسیون د رایې ورکولو (۵۸۱۷) مرکزونه د پخوانیو (۶۱۶۷) مرکزونو په بدل کې چې ویل شوي و د اکتوبر په ۲۰ چې د جمهوري ریاست د ټاکنو په ورځ به پرانیستل شوي و، پیشنهاد کړل (د ټاکنو د خپلواک کمیسیون مطبوعاتي اعلامیه، د اکتوبر ۲۱) د رایې ورکولو د مرکزونو د شمېرې لږ کېدنه د گڼ شمېر لاملونو لکه تقلب، په نا امنه سیمو کې د نظارت او کنترول مسئلې، د ناڅېزه رایه ورکونکو برخه اخیستې له کبله رامنځ ته شوې وه. بین المللي ټولني د دغه اقدام حمایت وکړ خو له امنیتي مراجعو او د ځایي ارگانونو له خپلواک ریاست سره د یوې ناستې په ترڅ کې داسې تصمیم ونیول شو چې د رایې ورکولو زیات مرکزونو باید پرانیستل شي ځکه امنیت سم دی. له همدې کبله تصمیم ونیول شو چې د رایې ورکولو (۶۳۲۲) مرکزونه پرانیستل شي چې د لومړي ځل ټاکنو له پخواني (۶۱۶۷) شمېرې نه (۱۵۵) مرکزونه زیات و او له هغه مرکزونو چې پخوا د ټاکنو خپلواک کمیسیون پیشنهاد کړي و (۵۰۵) مرکزونه زیات و.

¹⁰² - د ټاکنو د خپلواک کمیسیون مطبوعاتي اعلامیه، د نومبر ۲.

س. د ولایتي شوراگانو د ټاکنو پایلي

د ولسمشرۍ په ټاکنو کې د تغلب په اړه اندېښنې د ولایتي شوراگانو په ټاکنو کې هم موجودې وې او د ولایتي شوراگانو په اړه اندېښنې په ځانگړې توگه د تشویش لامل وې ځکه چې د ولایتي شورا د گڼ شمېر کانديدانو د برياليتوب پایلي له يو بل سره ډير نژدې وې له همدې کبله امکان لري چې په پایلو کې يې زيات تغلب رامنځ ته شوي وي.¹⁰³ د ولایتي شوراگانو د ټاکنو د پایلو تحليل د ولسمشرۍ د ټاکنو د تحليل په پرتله ډير گران و ځکه چې د دا ډول پيچلو او ستونزمنو مبارزو په اړه د دقيقو معلوماتو د راټولولو لپاره يو ښه چوکاټ شتون نه درلود. د رایې اچونې غير طبيعي لار (لکه: د رایې ورکولو په گڼ شمېر ځایونو کې د شرایطو وړ پوره (۶۰۰) کسانو رایه ورکونې) د رایه اچونې د واقعیت کېدو او پاکوالی په اړه پوښتنې رامنځ ته کوي. د هغه رایو مجموعي شمېره چې د ولایتي شوراگانو په صندوقونو کې اچول شوي دي د هغه رایو له شمېرې سره د پرتلې وړ دي چې د ولسمشرۍ د ټاکنو په صندوقونو کې اچول شوي وي،¹⁰⁴ د دواړه ډوله ټاکنو د رایو دغه د پرتلې وړ گرزېدنه په ذهن کې پوښتنه رامنځ ته کوي، چې د ولسمشرۍ د ټاکنو په پایلو کې (۱۳۱۹۳۱۷) ¹⁰⁵ شمیر پانې لغوه شوي او دا چې په منطقي لحاظ داسې توقع کېدله چې په ولایتي ټاکنو کې به کم شمېر خلکو رایه ورکړي وي (ځکه چې کوم خلک چې په خپلو اړوند ولایتونو کې نه و، نو کولای یې نشول چې د ولایتي شوراگانو کانديدانو ته رایه ورکړي او کوچیانو یوازې کولای شول چې د ولسمشرۍ کانديدانو ته رایه ورکړي). په افغانستان کې د آزادو او عادلانه ټاکنو بنياد (FEFA) او گڼ شمېر کانديدانو د رایې ورکولو په مرکزونو کې د ولایتي شوراگانو د ټولټاکنو (غير رسمي پایلو) د لاسته راوړل شوو رایو او د ټاکنو د خپلواک کميسيون په ويب سايټ کې د خپرو شوو رایو ترمنځ د نه سمون او نه مطابقت راپور ورکړی دی.

د ټاکنو خپلواک کميسيون د غزني، کندهار، پکتیکا او ننگرهار د شوراگانو د پایلو په اړه څېړنې ترسره کړې او وروسته يې هغې نوې پایلي خپرې کړې چې په دی اساس اړوند شکایتونه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدلو کميسيون ته وړاندې کيدلای شول.

وراندیزونه:

۱۲۲ - د ولایتي شوراگانو د ټاکنو د مشخصو ستونزو په اړه يوه ارزونه باید له ټاکنو وروسته تر سره شي ځکه چې دغه ټولټاکنې له راتلونکو پارلماني ټاکنو سره ډير ورته والی لري نو له همدې کبله د هغه ستونزو پېژندنه چې په راتلونکې کې يې رامنځ ته کېدنه شونې ده ډېره بېړنۍ او ضروري ده.

۱۲۳ - د رایې ورکولو په يوه ځای کې د مشکوکو او تغلبي رایو تشخیصول په دې دلالت کوي چې د ټاکنو په همدغه ځای کې ټولې اچول شوي رایې باید وپلټل شي.

ص. له ټاکنو وروسته فعالیتونه

کله چې د اروپا د امنیت او همکارۍ د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر يا (O.S.E.C/ODIHR) ټیم له کابل څخه رابللو د ټاکنو خپلواک کميسيون په دې اړه چې له ټاکنو وروسته به کوم کارونه سرته رسوي، کوم پلان وړاندې نکړ. د ټاکنو په اړه د شکایتونو د اورېدنې کميسيون د اکتوبر په ۳۱ نېټه د ټاکنو خپلواک کميسيون ته يو ليک واستاوه په هغه کې يې غوښتنه کړې وه چې د رایه اچونې د هغو ځایونو د کارکوونکو په اړه جزئیات ورکړي چیرې چې د درغلیو ښکاره او څرگند شواهد لیدل شوي و تر څو د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کميسيون د هغوئ د کړنو په اړه چې د رایې ورکولو او رایې شمېرنې پرمهال يې ترسره کړي، څېړنې وکړي.¹⁰⁶ په دغه ليک کې د ټاکنو د شکایتونو د

¹⁰³ - د مقدماتي پایلو سره سم چې خپرې شوي دي، د هغه رایو د شمیرې اوسط چې د ولایتي شوراگانو د هر کامیابه شوي کانديد لپاره اچول شوي دي، له (۱۱۵۶۴) رایو څخه عبارت دي چې نوموړې شمېره په زابل کې لږ وه هر کانديد ته یوازې (۱۶۶۷) رایې رسېدې. د هغه رایو اوسط چې هر کانديد زياتې رایې ترلاسه کړې دي (۸۰۳) فیصده وې چې نیمایي هغه کانديدانو چې د لومړي مقام دعوا یې کړې وه پایلي یې د ولایت په سطحه د اعتبار وړ اچول شو رایو له (۷) فیصده څخه لږ وې.

¹⁰⁴ - د ولایتي شوراگانو د اعتبار وړ رایو د لومړنيو پایلو مجموعي شمېره (۵۴۸۰۰۳۳) وه او د ولسمشرۍ په ټاکنو کې (۵۶۶۲۷۰۸) وه. په ټاکنو باندې نظارت کوونکي گروپونه د دې غوښتونکي شول چې پایلي په فارمتونو او یا د (اکسل) په قالب کې د استفادې وړ وگرزي.

¹⁰⁵ - د دموکراسي انټرنشنل موسسې له راپور سره سم.

¹⁰⁶ - دغه تقاضاګانې د دغه شیانو په اړه د معلوماتو د څرګندولو غوښتونکي دي: (۱) د ټاکنو د خپلواک کميسيون د هغه کارکوونکو شمیر چې د رایې ورکولو په هغه ځایونو کې یې دنده درلوده چې هلته د څرګند او قانع کوونکي تغلب راپور ورکړل شوی و، د رایې اچونې (۱۳۹۱) ځایونه په

اوربډني کميسيون خپله غوښتنه د ټاکنو له خپلواک کميسيون نه داسي خلاصه کړې وه" د هغه مرکزونو د کارکوونکو د پېژندلو او توضيحاتو په اړه چې هلته تقلب تر سترگو شوی و د توضيحاتو د غوښتنې برسېره د ټاکنو د شکايتونو د اوربډني کميسيون غوښتنه لري چې هماغه کميسيون په دې اړه څرگندونه وکړي چې آيا نوموړي افراد مسؤل گڼي او که نه، که ځواب مثبت وي نو آيا د ټاکنو خپلواک کميسيون د نوموړو افرادو پر خلاف کوم اقدامات تر لاس لاندې لري او يا په نظر کې لري چې هغوی ته به کومه سزا وټاکي".

وراندیزونه:

۱۲۴. د ترسره شويو تقلبونو يو تحليل او ارزونه بايد ترسره شي ترڅو د تقلبونو څرنگوالی او لاري مشخصي شي او د ټاکنو د لارو چارو په اړه غوښتل شوي بدلونونه بايد رامنځ ته شي. په دغه تحليل کې بايد د رايې اچونکو راجستر کېدل، رايه اچونه، د رايو شمېرنه، د رايې د صندوقونو انتقال، د موادو امنيت او په ټاکنو کې د کار پرمخ بيولو موارد او د رايو راټولو وسايل او مواد تر تحليل، تجزيې، غور او بررسي لاندې ونيسي.

۱۲۵. د تقلب خلاف بايد ځواکمن معيارونه په کار واچول شي. دا معيارونه بايد لاندې شيان راوغاړي: د ټاکنو کارکوونکو ته جدي لارښونه کول او هغوی ته دا څرگندول چې يوازي هغه کسان د رايې اچونې په ځای کې رايه ورکړي چې په هماغه ځای کې دغه کارکونکی د دغه رايې ورکونې دمرکزونو مسؤل دي او رايې اچونکی د هماغه ځای په لست کې يې نوم ثبت دی يوازي همدغه ثبت شوی کسان کولای شي ترڅو د رايې اچونې وړې ترلاسه کړي او بايد د هغوی نوم په يوه لست کې له معتبرو او حساسو وسايلو سره ثبت شي او د پايلو وړې بايد سرپټې وي او د پايلو کالم بايد په يوه رابريپ سره په شفاف ډول وپوښل شي. په هغه ولسواليو او د رايو ورکولو په ځايونو کې چې پايلې يې پوښتنه رامنځ ته کوونکې وي بايد په مسلسل توگه د ټاکنو په ورځ وخت په وخت د اچول شوو رايو د شمېرې راپور ترلاسه شي.

۱۲۶. له راټلونکو کانديدانو نه بايد غوښتنه وشي چې په يوه طرز العمل پابند وي، همدارنگه د ټاکنو د اخلاقي مسئلو په اړه بايد د ټاکنو د خپلواک کميسيون کارکوونکي د هغه کسانو په گډون چې د رايې ورکولو په دروازو کې کار کوي، سياسي گوندونه، کانديدان، امنيتي مراجع او رسني د يوه تړينگ له لارې وپوهول شي.

۱۲۷. د مالي مسئلو په پام کې له نيولو سره د ټاکنو خپلواک کميسيون کولای شي خپل ځيني کارکوونکي له هغه منطقو څخه چې هغوی يې اوسېدونکي دي له هغه ځايه تبديل کړي. د ټاکنو خپلواک کميسيون کولای شي د ټاکنو په ورځ له هغه کارکوونکو نه چې د هيواد د نورو برخو اوسېدونکي دي د رايې اچونې په ځايونو او مرکزونو کې د کار د بررسي لپاره ځواکمن سيستم ته په انکشاف او پلي کولو کې گټه اوچته کړي.

۱۲۸. د جزايي اجرائو قانون ته بايد په ټاکنو کې د تخلفاتو د رسېدگي په موخه بيا کتنه شي او تعديل شي چې دغه بيا کتنه او تعديل بايد د ټاکنو لپاره د مبارزو په ترڅ کې د تخلفاتو، د رايې اچونې په ترڅ کې د تخلفاتو او له ټاکنو وړاندې پراونو کې د تخلفاتو په وړاندې د سزاگانو ټاکل شامل وي.

۱۹. د ظرفيتونو لوړول او د پروسي د د وام مساله

د ملگرو ملتونو دامنيت شورا (۱۸۰۶) قطعنامه په کلکه ټينگار کوي چې د ټاکنو پروسه دې افغاني او افغان مشرتابه لخوا پرمخ يوړل شي. دا د استقلاليت او هغو تورو په وړاندې يو مثبت گام دی چې ويل کيږي د ولسواکي فعاليتونه د بهرنيانو

ښه شوي و چې هلته په څرگنده توگه تقلب سرته رسېدلی و او د دغه شمېره (۷۴۱) مرکزونو ته شامله ده چې بررسي گانو او د ټاکنو د شکايتونو د اورېدلو د کميسيون په واسطه د رايو بيا شمېرنه پکې سرته رسېدلی ده داسي څرگندوي چې هلته تقلب سرته رسېدلی و داسي په ښه کوي چې په نوموړو مرکزونو کې (۹۶) فيصده اچول شوي رايې جعلي وي. (۲) د رايې ورکولو د (۴۵۳) مرکزونو د مديرانو په اړه معلومات دا دي چې په نوموړو ځايونو کې کم تر کمه د اچول شوي رايې (۵۰) فيصده جعلي وي. (۳) د ولسواليو په سطحه د کارکوونکو په اړه معلومات دادي چې په ۲۳ ولسواليو کې د رايې اچونې په ځايونو کې کم تر کمه د اچول شوو رايو (۵۰) فيصده رايې جعلي تشخيص شوي دي. د ټاکنو د شکايتونو د اورېدني د کميسيون د دغه غوښتنې په اړه د لازياتو معلوماتو تر لاسه کولو لپاره لاندېني انټرنټي آدرس ته مراجعه وکړئ:

www.ecc.org.af/en/index.php?option=content&view=artical&id=50&Itemid=56

له لوري تپل شوي دي. 107 خو افغانانو ته د دغه کار په انتقالولو کې لاندې مقدمات لازم دي ترڅو دموکراتیکه فعالیتونه د افغانانو له لارې او د افغانانو په لاس تضمین شي:

۱. د ټاکنو د سرته رسولو لپاره بین المللي معیارونو ته پاملرنه کول.
۲. د ټاکنو د دوران او پړاونو لپاره د یوه معیار جوړول.
۳. د ټاکنو د سرته رسولو لپاره د یوه دوامداره مهال وپش لرل.
۴. د نړیوالې ټولني اوږده مهاله مرسته.
۵. په ټاکنو کې د ښخولو لوریو لپاره متوازنې نړیوالې مرستې.

الف. د ټاکنو د ترسره کولو لپاره نړیوالو معیارونو ته پاملرنه کول

افغانستان په ۱۹۸۳ میلادي کال کې د سیاسي او مدني حقونو نړیوال کنوانسیون (ICCPR) ومنلو، له همدې کبله مکلف دی چې د هغې د حکمونو پیروي وکړي. د سیاسي او مدني حقونو او له هغې سره د تړل شویو لازمو عمومي ملاحظو نړیوال کنوانسیون، په ځانګړې توګه د (۲۵) مې شمېرې عمومي ملاحظې د ټاکنو په اړه ګڼ شمېر نړیوال معیارونه بیانوي¹⁰⁸ په ټاکنو کې هغو نړیوال ابتدايي معیارونو ته مراجعه او لازمه پاملرنه نه کول چې د ملګرو ملتونو په لارښوونو کې د میکانیزم او د بشر د حقوقو د وسایلو په اړه راغلي دي، داسې کمټیاوې او خطرې دي چې د یوې ټولټاکنې شفافیت بدنامه کوي.¹⁰⁹ د ۲۰۰۹ کال ټولټاکنې په نښه کوي چې تنظیم او بیا جوړونه او همکارې کول ضروري دي ترڅو هغه ستونزې تکرار نشي کومې چې د دغه کال په ټاکنو کې رامنځ ته شوې وې.

په افغانستان کې د ټاکنو د لازمو معیارونو د پلي کولو لپاره د نړیوالې ټولني له خوا ټولې غوښتنې د سیاسي او مدني حقونو یا (ICCPR) نړیوال کنوانسیون سره سمې دي، چې په څرګنده توګه باید د افغانستان له تعهداتو سره هم سمون وځوري. د اروپا د امنیت او همکارۍ د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا O.S.C.E/ODIHR د ټاکنو سره د همکارۍ د ټیم مقدماتي پېشنهادونه په مستقیمه توګه له نړیوال معیارونو سره تړاو لري او د هغې مطابق لاندې پېشنهادونه په ګوته کوي:

- د ټاکنو د کمیسیون د خپلواکۍ په اړه: د سیاسي او مدني حقونو (ICCPR) نړیوال کنوانسیون (۲۵) شمېره ملاحظه ټینګار کوي چې: یو خپلواک ټاکنیز ارګان باید تشکیل شي ترڅو د ټاکنو د پروسې نظارت وکړي او د داسې شفافو، بی لوریو، او د هغه اړوندو قوانینو سره سمې ټولټاکنې سرته ورسوي چې د سیاسي او مدني حقونو د نړیوال کنوانسیون (ICCPR) مطابق وي¹¹⁰.

- د ټاکنو د نظارت میکانیزم ته پاملرنه: د سیاسي او مدني حقونو یا (ICCPR) نړیوال کنوانسیون (۲۵) شمېره ملاحظه وايي چې "د رایې اچونې او د رایو د شمیرلو د څارنې لپاره باید یو عدلي یا د هغه معادل خپلواک سیستم موجود وي ترڅو رایه ورکونکي د خپلو رایو د مصنون کېدو او د رایو د شمېرلو د مصنوني طریقې په اړه ډاډمن کړي.¹¹¹

¹⁰⁷ - دغه قطعه نامه د مرستو د اغیزمن توب په اړه د پاریس له اعلامیې سره ورته والی لري چې په هغې کې: د مالکیت، هماهنگ کولو، لوری ورکولو او یواځې توب، او د ښخولو ټولو لوریو د پایلو او ځواب ویولو په اړه خبرې شوي وې. د لازياتو معلوماتو لپاره لاندیني سایټ ته کتنه وکړئ.

www.oecd.org/dataoecd/11/34/428351.pdf

¹⁰⁸ - د ټاکنو لپاره د بین المللي معیارونو په اړه د لازياتو معلوماتو لپاره "د ټاکنو لپاره د بین المللي معیارونو لنډیز" ته په لاندیني انټرنټي پته مراجعه وکړئ:

www.ec.europa.eu/external_Relations/human_rights/election_observation/index_en.htm

¹⁰⁹ - د سبا لپاره د قانوني او ټولټاکنیز ظرفیت د ځواکمنولو د پروژې یا ELECT د بیا کتل شوی اسنادو په خلاف چې په (دېسمبر ۲۰۰۸) کې تیار شوي دي، داسې په نښه کوي چې د دغه پروسې د (۵) شمېرې لنډیز د: "ملې ټاکنو له سرته رسولو" څخه عبارت دی. دا په دې معنا دی چې د ۲۰۰۹ او ۲۰۱۰ ټولټاکنې به د ټاکنو د خپلواک کمیسیون او نورو مسولو ارګانونو په واسطه له بدلون پرته ترسره کېږي.

¹¹⁰ - د سیاسي او مدني حقوقو بین المللي کنوانسیون یا (ICCPR) د (۲۵) شماری ملاحظې شلم پرګراف الحاقی ته مراجعه وکړئ.

¹¹¹ - د سیاسي او مدني حقوقو بین المللي کنوانسیون یا (ICCPR) د (۲۵) شماری ملاحظې شلم پرګراف الحاقی ته مراجعه وکړئ.

- د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د فعالیتونو پوره شفافیت: د ملګرو ملتونو د عمومي شورا (۵۵۱۹۶) شمېره قطعنامه له دولتونو نه غوښتنه کوي چې "د قانونو د طرح کولو، د ارګانونو د جوړولو او د لازمو مکانیزمونو د جوړولو له لارې ټولټاکنې عادلانه کړي" 112 همدارنګه دغه اعلامیه له دولتونو نه غواړي چې "د عامه ارګانونو شفافیت رامنځ ته کړي" او د عامه ارګانونو په کارکونکو کې ځوابونه هم ځواکمنه کړي.¹¹³

- د درغلیو پر ضد مبارزه: د سیاسي او مدني حقونو نړیوال کنوانسیون یا (ICCPR) د (۲۵) شماری الحاقیه ملاحظه دا په نښه کوي چې "هره هغه مداخله چې د نوم ثبتونې او یا رایې اچونې په پروسه کې د ناوړه ګټې اخیستې په موخه ترسره کېږي او د رایې ورکونکو په وړاندې هر رنگ فشار یا زور وینه سرته رسېږي باید د جزایي قانونو له خوا یې مخه ونیول شي او همدغه قانون باید په جدي توګه پلي شي. د رایې اچونې د صندوقونو امنیت باید تامین او رایې د کاندیدانو او یا د هغوی د نماینده ګانو په مخ کې و شمارل شي.¹¹⁴

تمویل کونکو ته ډیره ګرانه ده چې له ټاکنو سره د مرستو په اړه په اړوندو مراجعو شرطونه وټاکي دا په داسې حال کې ده چې هغه سیاسي مسولین چې ټولټاکنې پر مخ بیایي په پروسه باندې اغیز او کنترول ولري. هغه جدي ستونزې چې د ۲۰۰۹ کال په ټاکنو کې پېښې شوې هغې ته په پام سره او د ټاکنو د سرته رسولو لپاره د ملګرو ملتونو له مالي مرستو سره د افغانستان پوره تړاو او د سیاسي او مدني حقونو یا (ICCPR) نړیوال کنوانسیون سره د تړونونو اړیکې تمویل کونکو ته چانس ورکوي او هغوی اړ باسي ترڅو په مرسته کولو باندې ځواکمن او جدي شرطونه وټاکي.

وړاندیزونه:

۱۲۹ - په راتلونکي کې د تمویل کونکو لخوا د تمویل دپاره شرطونه باید وټاکل شي. په ټاکنو کې د نړیوالو معیارونو په پام کې نیولو لپاره باید مقدماتي غوښتنې شتون ولري، په ځانګړې توګه هغه معیارونه چې د نړیوال بشري حقونو په اسنادو کې راغلي دي او افغانستان یې غړی دي او اړ دي چې په هغې عمل وکړي. په ټاکل شوو شرطونو باندې د عمل نه کولو په صورت کې د دغه نیمګړتیاو یادونه په هغه راپورټونو کې کېږي کوم چې تمویل کونکو او ښخولو لوریو ته ورکول کېږي. دغه کار د ټاکنو په پروسه کې له ټاکنو وړاندې د شته ستونزو په اړه د پوهاوي په کچه مرسته کوي. دغه شان تمویل کونکي کولای شي تصمیم ونیسي چې مناسب سیاسي اقدام کوم یو دی او په کومو اړخونو کې په کار دي چې مرستې ودرول شي او په کومو اړخونو کې ادامه ومومي. د جدي او خطرناکو نیمګړتیاو شتون هم کېدای شي د دوامدارو مرستو د اندازې او تمرکز لپاره یوه کتنه او ملاحظه وبلل شي.

ب. د ټاکنو د دوران د پړاونو ډیاګرام.¹¹⁵

د ټاکنو د دوران د پړاونو ډیاګرام په اته پړاونو وېشل کېږي:

- له ټاکنو وړاندې تیاری نیول چې د ټاکنو د دوران څلورو پړاونو ته شاملېږي عبارت دي له: د ټاکنو قانوني چارچوب، پلان جوړونه او پلي کېدنه، تر ټاکنو پورې اړوند زده کړې او روزنه، نوم ثبتونه او کادیداتوري او د ټاکنو کمپاینونه.

۱. قانوني چارچوب: دغه پړاو لاندې کارونو رانغاړي:

- اساسي قانون ته مراجعه.
- د ټاکنو لپاره قانون جوړونه.
- د ټاکنو لپاره د سیستم جوړول او د انتخاباتي حوزو د حدودو او سرحدونو ټاکل .
- د ټاکنو نهادونه را منځ ته کول.

¹¹² - د دیموکراسي د ځواکمنیدو او حاکم کېدو په اړه د ملل متحد قطعنامې (A/Res/55/96) مادې (1d) پرګراف: (iv) ته په لاندیني انټرنټي پته مراجعه وکړئ.

<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/656/15/PDF/N006515.pdf?operElement>

¹¹³ - د دیموکراسي د ځواکمنیدو او حاکم کېدو په اړه د ملل متحد قطعنامې (A/Res/55/96) مادې (1d) پرګراف: (iv) ته مراجعه وکړئ. دغه قطعنامه دملل متحد په عمومي شورا کې د ۲۰۰۰ کال د دېسمبر په (۴) د افغانستان په ګډون د (۱۵۷) ملکونو د تایید په رابو منظوره شوه.

¹¹⁴ - د سیاسي او مدني حقوقو بین المللي کنوانسیون یا (ICCPR) د (۲۵) شمېرې ملاحظې ۲۰۱۶-۲۰ پرګراف الحاقیې ته مراجعه وکړئ.

¹¹⁵ - د ټاکنو د دوران د پړاونو ډیاګرام په ګډه سره: د (IDEA) بین المللي دفتر، د اروپایي کمیسیون EC د دفتر او د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام UNDP د دفتر په واسطه تیار شوی دی.

- د ټاکنو لپاره د طرز العمل جوړونه.
 - ۲. پلان جوړونه او د هغې پلي کېدنه : دغه مرحله لاندې کارونو رانغاړي:
 - بودیجه برابرېدنه، بودیجه موندنه او تمویل.
 - د ټاکنو لپاره د زمانې مهال ویش جوړونه.
 - د افرادو استخدام او د وسایلو پېرودنه.
 - د لوجسټیکي او امنیتي مسئلو وړاندوینه.
 - ۳. د ټاکنو اړوند زده کړې او روزنې: دغه پړاو لاندې کارونو رانغاړي:
 - د عملیاتي کارونو د پرمخ وړلو د کار په اړه د پوهاوي لپاره عملیاتي مدیرانو ته د ترپنځونو ورکول.
 - خلکو ته د پوهاوي زده کړې ورکول.
 - د رایه ورکونکو په اړه د معلوماتو راټولول.
 - ۴. نوم ثبتونه او کانډیداتوري: دغه پړاو لاندې کارونو رانغاړي:
 - د رایه ورکونکو نوم ثبتونه.
 - د نظارت کونکو ګمارل.
 - د ګوندونو او کانډیدانو په اړه معلومات.
 - ۵. د ټاکنو کمپاینونه: دغه پړاو لاندې ځانګې رانغاړي:
 - د کمپاینونو هم غږې.
 - د کمپاینونو، کانډیدانو، ګوندونو او رایه ورکونکو لپاره د سلوک د طریقې جوړونه.
 - د ګوندونو او کانډیدانو د مالي مواردو مشخص کول.
 - رسنیو ته د لاسرسی مساله څرګندول.
- د ټاکنو په ترڅ کې هغه کارونه او عملیات چې د ټاکنو د پړاونو په ډیاګرام کې شامل دي، په لاندې ډول دي: د رایې اچونې او پخپله د ټاکنو د ورځې اړوند عملیات او کارونه.
- ۶. د رایې اچونې اړوند عملیات او کارونه: دغه پړاو لاندې کارونو رانغاړي:
 - د ځانګړې رایې اچونې او له سرحد نه بهر د رایې اچونې لپاره د سیستم برابرول.
 - پخپله د رایې اچونې جریان.
 - د رایو شمېرنه.
 - ۷. د ټاکنو د پایلو تاییدول او تصدیقول: دغه پړاو لاندې کارونو رانغاړي:
 - د ټاکنو د پایلو جدول بندي.
 - شکایتونه او د هغې لپاره د سزا ټاکنه.
 - د ټاکنو د پایلو رسمي اعلان.
- له ټاکنو وروسته د کارکولو په اړه سټراتیژي ګانې چې د ټاکنو د دوران د ډیاګرام په وروستي پړاو کې راځي په لاندې ډول دي:
- ۸. له ټاکنو وروسته پړاو: دغه پړاو لاندې کارونو رانغاړي:
 - رسېدګي او ارزونه.
 - د راتلونکي لپاره د سټراتیژیک پلان جوړول.
 - د لاسته راوړل شوو شمېرو او اعدادو مطابق د رایې ورکونکو د لست پوره کول.
 - د اړوندو ارګانونو ځواکمنول او تخصصونو ته وده ورکول.
 - د قانونو اصلاح کول.
 - په آرشیف کې د معلوماتو او څېړنې راوستل.
- د ټاکنو د پړاونو ډیاګرام ټینګار کوي چې " انکشافی سازمانونه او مرسته کوونکي هیوادونه باید د ټاکنو لپاره د دموکراتیکي حکومتدارۍ د سیستم په پام کې د نیولو تر څنګ چې لس کاله پر وړاندې باید پام کې ولري، خپلې مرستې

پلان او پلي کړي دا نه چې کاري کړنه يې داسي وي چې د ټاکنو د هرې پيښې لپاره ځانگړی عکس العمل وښيي.¹¹⁶ دغه وسيله (د ټاکنو د پراونو ډياگرام) دغه معيار په پام کې نيسي چې د ټاکنو لپاره مرستې بايد ټولو هغه کارونو ته چې د ټاکنو د پراونو په ډياگرامونو کې په پام کې نيول شوي، شاملې شي. همدارنگه د پراونو دغه وسيله له ټاکنو وړاندي او وروسته پراونو ته پخپله د ټاکنو د جريان د پراو په شان اهميت ورکوي. له همدې کبله د دغه وسيلې (د ټاکنو د پراونو ډياگرام) غوښتنه دا ده چې د ارگانونو ترمنځ دوامدارې اړيکې شتون ولري او له ټاکنو وړاندي د مرستو کارونه، د ټاکنو په ترڅ کې د مرستو کارونه او له ټاکنو وروسته د مرستو کارونه، له هغې څخه د ترلاسه شويو درسونو په اړه د پوهېدو په موخه د ډيربطو ارگانونو د گټې اخيستنې او په هغه هېوادونو کې چې د ټاکنو د پروسو د ځواکمنېدو لپاره گټه ترېنه اخلي، سرته ورسېږي.¹¹⁷

په افغانستان کې د ۲۰۰۵ کال له ټاکنو وروسته د ټاکنو وړاندي پراو او د قانونو د اصلاح پراو ته سمه پاملرنه ونشو او د ټاکنو قانوني چارچوب هم اصلاح نشو او د ټاکنو له خپلواک کميسيون سره لږې مرستې وشوې. همدارنگه د رايه ورکونکو نوم ثبتونه نامکمله پاتې شوه. په اوسني حالت کې لانجمن مهال وپېش او د ټاکنو د لگښتونو په پام کې نيولو سره نوموړو کارونو ته کتنه ستونزمن کار برېښي. که څه هم چې د ۲۰۱۰ کال ټاکنو د پلان جوړونې پروسه بايد په گړندۍ توگه پيل شي خو اوس د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو د ارزونې (د ټاکنو د پراونو د دوران د ډياگرام اتم پراو) لپاره ښه چانس دی. دغه ارزونه بايد د ټاکنو د خپلواک کميسيون، نور اړوند ارگانونه او همدارنگه تخنيکي مرستې راوغاړي. هغه موارد چې لومړيتوب لري بايد لاندې موضوعگانې واوسي:

- د ارگان رول او مسوليتونه: دا بايد هغه مسوليتونه چې تر اوسه سرته رسېدلي، او هغه چې بايد ترسره شي او تر سره کېدای، راوغاړي. د بيلگې په توگه: د ټاکنو خپلواک کميسيون د هغه تقلياتو په اړه چې رامنځ ته شوي و يوه فعاله کړنلاره سرته ونه رسولو خو بايد د راتلونکو ټاکنو لپاره پلان جوړ کړي چې څه ډول کولای شي اغيزمن واوسي.

- موجوده ظرفيتونه او د ظرفيت د نيمگړتياو په نښه کول: د اړوندو ارگانونو د رول او مسوليتونو پر اساس دغه برخه باندې بايد يو ځل بيا څانگې - په څانگې کتنه وشي ترڅو په نښه شي چې په دې اړه لانجې په کوم ځای کې له حل پرته پاته دي.

- د ظرفيتونو د پورته وړلو اغيزمنتوب: په دې اړه چې تراوسه پورې کومې مرستې ترلاسه شوي او د ۲۰۱۰ کال د ټاکنو او له هغې څخه د وروسته مودې لپاره وړانديزونه کېدای شي گټور تمام شي. پدې کې تر اوسه پورې د ظرفيتونو د لوړولو د فعاليتونو کره کتنه او هم د مشاورينو رول او روزنه شامليدلای شي. پدې کې د ورکړل شوو مشورو او هم هغه مشورې چې پلي شوي نه دي ارزونه کيدلای شي ترڅو د تصميم نيونې طريقې مشخصې شي او د همکاريو د ښه کولو لپاره لارې چارې رامنځ ته شي. د يوه ارگان د کار ټول ابعاد په شمول د هغه د مالي او اداري مسئلې په دغه پروسه کې بايد وارزول شي. دغه ارزونه بايد د ټاکنو په اړه د مشورې ورکولو سنتراتيژي گانې، د اغيزو لارښوونه او د هغې ارزونه او د تحليل او تجزيې ميتودونه له ځان سره ولري.

راتلونکي تړونونه او توافقات بايد له خدمت وړاندي کولو مخکې او وروسته د ظرفيتونو د ارزيايي کولو په اړه څرگندي غوښتنې شاملې وي، د دې ثبت هم پکې شوی وي چې د ظرفيت جوړولو کومې وسيلې باقي پاته دي چې گټه ترېنه اخيستل شوې نه ده همدارنگه په راتلونکي کې د ظرفيت جوړولو لپاره هم لازم پېشنهادونه پکې ثبت وي. تړونونه او توافقات د دې غوښتونکي هم دي چې د هغه مشورو په اړه څرگند وي چې عمل ورباندې شوی نه وي او د دغې کمټيا (په ورکړل شوو مشورو عمل نه کول) د اغېزو پايلې هم پکې څرگندي وي.

وړانديزونه:

¹¹⁶ د ټاکنو لگښتونه او اداره (ACE) هغه مرستو باندې ولاړ دی چې د ټاکنو لپاره ورکول کېږي، د لازياتو معلومات ترلاسه کولو لپاره لاندینې انټرنټي پتي ته مراجعه وکړئ:

<http://aceproject.org/ace-en/focus/focus-on-effective-electoral-assistance>

¹¹⁷ - د ټاکنو لپاره د مرستو په اړه د اروپايي کميسيون ميتوديکو لارښونو ته مراجعه وکړئ چې په لاندینې انټرنټي پته کې د لاسرسي وړ دي، http://www.ec.europa.eu/europeaid/multimedia/publications/publications/thematic/evaluation-methodology-ezternal-assistance_en.htm

۱۳۰. هغه مرستی چې د ټاکنو د سرته رسولو لپاره کېږي باید د ټاکنو د پړاونو د دوران له پلي کولو نه وړاندې وشي او تخنیکي مرستی باید په دوام لرونکي توګه د ټاکنو په هر پړاو کې ترسره شي. مرستی باید په داسې وخت کې ورنه کړل شي چې ټولټاکنې د سرته رسولو په حال کې وي.

ج. د ټاکنو زماني مهال ویش

د ولسمشرۍ او پارلماني ټاکنې په هرو پنځو کلونو کې ترسره کېږي، د ولایتي شوراګانو ټاکنې هر څلورکاله او د ولسوالیو او کلیو د شوراګانو ټاکنې په هرو دريو کلونو کې ترسره کېږي.¹¹⁸ د اساسي قانون (۱۴۱) ماده حکم کوي چې ښاروالی او ښاروالان هم باید د ټاکنو له لارې وټاکل شي خو داسې یادونه کوي چې د ټاکنو زماني مهال ویش باید د نورو قانونو له لارې برابر شي. د ټاکنو دومره غټ شمېر (اوه ټولټاکنې) او د اوسني تسلسل د طریقو پایله دا ده چې په راتلونکو اولسو کلونو کې به یوازې درې کاله له ټاکنو پرته وي او بس. د قانون له مخې د دومره ډیرو مسلسلو ټاکنو لازم والی ستونزې رامنځ ته کوي او نه پرېږدي چې د ټاکنو د پړاونو دوران په سمه توګه پوره شي او انکشاف وکړي. د دې برسیره د اوسنیو لانجمنو شرایطو په پام کې نیول او لازمي کیدل په حکومت باندې د بودیجې بار دروند تماموي. د دغه بودیجو اچونه په اوږد مهاله ټاکنو کې هم د افغانستان حکومت او همدارنګه تمویل کوونکي مراجع ته هم ممکنه نه ده. په همدې توګه مسلسلې ټولټاکنې رایه ورکوونکو ته هم ستومانه وونکې تمامېږي.

وړاندیزونه:

۱۳۱. په لومړي فرصتونو کې باید ټول کوښښونه د ټاکنو د مهال ویش په منطقي ګرزولو باندې ټینګار وکړي. دا کار کېدای شي د شوراګانو او د ګڼ شمېر منتخبو ارګانونو د کاري مودې یو شان کولو او دهغوی د ټاکنو د سرته رسولو د وخت په یوشان کولو سره سرته ورسېږي ترڅو وکولای شو د ټولو شوراګانو او منتخبو ارګانونو ټولټاکنې په یوه ورځ او یو کال کې ترسره شي.

د. نړیوالې مرستی

د ۲۰۰۹ کال د ټاکنو په ګډون ټولټاکنې په افغانستان کې د نړیوالې مرستی په مټ ترسره شوي. د ۲۰۰۹ کال ټولټاکنې د دې لپاره چې دا ټولټاکنې د افغانانو له لارې په لاره اچول کېږي، ستاینه او توصیف وشوه خو له ټاکنو څخه څو ورځې مخکې نوموړې انتخابات د غیر معیاري ټاکنو او د ټولټاکنو د کمیسیون د یو شمېر بېطرفه تصمیمونو له کبله تر نیوکې لاندې راغی. نو پر همدې بنا د پروسې د افغاني کیدو په اړه او د نړیوال نظارت د اغیز نه لرلو په اړه پوښتنې پيدا شوي.

د (۲۰۰۴) او (۲۰۰۵) کلونو له ټاکنو وروسته د ټاکنو په اړه اصلاحاتو رامنځ ته کولو ته پاملرنې دوام ونه موند. د رایه ورکوونکو یوه عام شموله نوم لیکنه سرته ونه رسېده، د ټاکنو قانون د اصلاح او بررسي لاندې رانه غی او د ټاکنو خپلواک کمیسیون له بیا کتنې او ځواکمنېدني سره مخ نشو. د اساسي جوړونو د سرته رسولو لپاره چانسونه لکه صادقانه بې لوري توب، د ټاکنو دیوه خپلواک او موثر کمیسیون جوړونه، د یوه داسې ټولټاکنیز سیستم ستونزې ته پاملرنه چې په هغه کې د انتقال نه وړ یوه رایې کارول کېږي او په یوه سم او د اعتبار وړ سیستم سره د تقلب کمول او په لنډه موده کې د رایه ورکوونکو نوم ثبتونه، ټول له لاسه ولاړل.¹¹⁹ د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام ټولټاکنیز پلان چې په ۲۰۰۶ کال کې یې په کار پیل وکړ، په پیل کې د کمیت، تمرکز او د کار د ساحې له لوري ډېر ناخپزه و، له همدې کبله یې هغه فرصت له لاسه ورکړ چې باید د راتلونکو ټاکنو لپاره د ظرفیتونو په ځواکمنولو کې ترې ګټه واخیستل شي.

د ملګرو ملتونو د امنیت شورا پخپله (۱۸۰۶) قطعنامه کې د ۲۰۰۸ کال د مارچ د میاشتې په ۲۰مه نېټه پریکړه وکړه چې د افغانستان لپاره د ملګرو ملتونو د مرستې پلاوي (UNAMA) او د افغانستان لپاره د ملګرو ملتونو ځانګړی استازي د خپل مسولیت او کاري ساحې او د افغاني مقاماتو له غوښتنې سره سم، د قضیې د څښتن کېدلو، د افغانانو د مشري، د نړیوال او نورو لویڅارو د هڅو په پام کې له نیولو سره د ټاکنو پروسه په ځانګړې توګه د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له لارې د تخنیکي مرستو په برابرولو، د ټولو مرسته کوونکو همهانګ کولو او د هغه ارګانونو او موسسو له لارې چې د

¹¹⁸ - د ښاروال او ښاروالی د شوراګانو د کار موده د محلي حکومتداري په پالیسي کې مشخصه شوي ده.

¹¹⁹ - دغه پروسې تقریباً پنځه ملیونه ډالره بودیجه لرله، که څه هم چې له راپورونو سره سم دغه ټوله بودیجه ونه لګول شوه. (د ۲۰۰۷ کلني راپور).

هغه همکاريو، موجوده او اضافه بودیجو برابرولو مسولیت په غاړه لري چې د ټاکنو د سرته رسولو لپاره ځانگړي شوي دي، رهبري وکړي. د پروسي د افغاني کېدو د مناسب توب او گټور توب پالیسي اوس هم تر پوښتنې لاندې پاتې ده.

یوازې د ۲۰۰۸ کال په منځ کې د ملگرو ملتونو د انکشافی پروگرام (UNDP) انتخاباتی پروژې، پراختیا وموندله ترڅو د یوه دوامداره د رایې ثبتونې ملي سیستم د رامنځ ته کولو، د ۲۰۰۹ کال او ۲۰۱۰ کال د ټاکنو د سرته رسولو، او د ظرفیتونو د جوړولو، د عامه پوهاوي د اداره کولو او رامنځ ته کولو او د رایه ورکونکو د لارښوونې او د رسنیو، سیاسي گوندونو، محلي نظارت او نورو هغه تازه رامنځ ته شوو مسئلو چې موافقه ورباندې شوي وي د انکشاف او د ټاکنو لپاره د پراخ چارچوب د رامنځ ته کولو په برخو کې، کار وکړي.¹²⁰ د دغه اساسي کارونو ځنډنې پیل د هغه دندو د پلي کېدو لپاره د چانس د لږ کېدو لامل شو چې د مختلفو لوبغاړو په غاړه و. دغه لانجې له ناوړه امنیتي وضعیت، محدودو زیربناگانو او د سواد له ډېرې ښکته سطحې سره نوري هم ستونزمنې شوي دي.

هغه کارونه چې د ملگرو ملتونو د انکشافی پروگرام د ټاکنو د پروژې په غاړه و په اساسي توگه پخپله د همدغه پروژې له لارې پلي شول. د دغه کارونو ځیني نور د گڼ شمېر تمویل کوونکو له لارې چې په سر کې یې د متحدو ایالتونو نړیواله پراختیایي اداره (USAID) لخوا له نورو پلي کوونکو سره په ځانگړې توگه د ټاکنیزو سیستمونو د نړیوال بنیاد (IFES) او د آسیایي انکشافی بنیاد (TEA) سره د تړونونو له لارې ترسره شوه. په مجموعي توگه نړیوالې ټولني له څلور سوه ملیونه نه زیات ډالر له ۲۰۰۸ نه تر ۲۰۱۰ پورې ژمنه وکړه (پدې کې امنیتي لگښتونه ندي شامل).

تر اوسه پورې د افغانستان حکومت د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له یو فیصد څخه لږ لگښتونه د ۲۰۰۸ - ۲۰۰۹ کلونو په ټاکنو کې غاړه اخیستی دي او د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون لپاره یې کومه بودیجه نه ده اچولې. د ټاکنو لگښتونه ډېر لږ دي چې په همدې توگه یې دوام نشي تضمین کېدای او ډېره سخته اړتیا ورته لیدل کېږي چې د دغې پروسي لپاره باید د ټاکنو لگښتونه لږ شي. دا موضوع باید د داسې ټاکنو د په لاره اچونې سره هماهنگه شي په کوم کې چې د ښځو لورېو د منلو او ډاډ وړ وگرځي او د نړیوال معیارونو سره هم مطابق وي.

هغه پراخ تقلب چې په هکله یې ویل کېږي چې د ټاکنو په ترڅ کې رامنځ شوی دی¹²¹ او د فساد په هکله د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له ځواب نه ویني سره یوځای د تمویل کوونکو او نړیوالې ټولني د مرستو د گټور توب او اغیزمن توب په اړه گڼ شمېر پوښتنې رامنځ ته کړي دي. په پایله کې دا چې تمویل کوونکو ونشو کړای د هغه ټاکنو لپاره چې د دوی په مالي مرسته سرته ورسېدې د لازمو معیارونو په کار اچولو باندې کنترول ولري.

وړاندیزونه:

۱۳۲. د افغانستان لپاره د ملگرو ملتونو د همکاريو د نمایندگي هیئت (UNAMA) د ملگرو ملتونو د انکشافی پروگرام (UNDP) د ټاکنو پروژې په اړه په همکاري او نظارت کې د پام وړ رول ولوبوي او هغه ټاکنیز مسایل چې منځته راځي د نړیوالې ټولني له خوا له ښځو افغاني لورېو سره له سیاسي اړخه رسېدگي وکړي.

۱۳۳. ملگري ملتونه باید خپلو مسئولیتونو سرته رسولو ته دوام ورکړي او د مرستو د هماهنگ کولو لپاره لابنه اغیزمنه لاره په کار واچوي. پدې کې باید له ټولو هغه سازمانونو سره دوامدارو ملاقاتونو شامل وي کوم چې د مرستو پلي کول په غاړه لري او دغه ملاقاتونه باید تر ټاکنو پورې اړوند ټول مسائل تر غور او بررسی لاندې راوړي ترڅو د موجوده مسئولیتونو، لازمو فعالیتونو، اړوندو پلانونو او خپل منځنیو وړاندیزونو په اړه توافقاتو ته سره ورسېږي.

۱۳۴. د امکان په صورت کې له گڼ شمېر تمویل کوونکو څخه د بودیجې جلبونه وشي ترڅو موسسي او ارگانونه د راپور ورکونې ډبې وسه کوونکو غوښتنو کې مصروف نشي خو باید گڼ شمېر اداري بوردونه د پروژې د گڼ شمېر څانگو د مسئولیتونو په پام کې له نیولو سره د هغې د کنترول په موخه جوړ شي.

¹²⁰ - د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون او د ملگرو ملتونو د ځانگړي استازي مشترک مطبوعاتي کنفرانس ته چې د کال ۲۰۰۹ د اکتوبر په ۱۱ مه جوړ شوی و مراجعه وکړئ.

¹²¹ - د شکایتونو د اورېدنې د کمیسیون پریکړې او په دی اړه افغانستان ته د ملگرو ملتونو د سر منشي د خاص استازي مطبوعاتي کنفرانس ته چې د کال ۲۰۰۹ د اکتوبر ۱۱ نېټې جوړه شوی وه مراجعه وکړي.

۱۳۵. د راتلونکو ټاکنو لپاره مرستی او د ذیربطو ارګانونو د ظرفیتونو ځواکمنول دواړه باید په یوه وخت کې سرته ورسېږي. پلان جوړونه د اوږد مهاله مرستو دپاره د داسې دقیقې ارزښاتي په پام کې نیولو سره دهرې انتخابات نه وروسته سرته ورسېږي. ترڅو هغه درسونه چې له نوموړو ټاکنو څخه ترلاسه شوي مشخص شي او د راتلونکو مرستو لپاره پلان جوړ شي. د هغه نړیوالو مشاورینو چې د ټاکنو له خپلواک کمیسیون سره د ټاکنو د ځانګړو فعالیتونو په پلي کولو کې کار کوي برسېره، د ظرفیتونو د انکشاف لپاره باید ځانګړې ستراتیژي ګانې او فعالیتونه جوړ شي او همدارنګه د شته مشاورینو د رول او میکانیزم لپاره باید یو خاص تعریف وپېژندل شي ترڅو تخصصات او معلومات له مشاورینو او هغه میکانیزمونو څخه چې هغوی طرحه کوي هغه ارګانونو ته انتقال کړي کوم چې دغه مشوره هغوی ته ورکول کېږي او د هغوی د کار د آسانتیا لپاره میکانیزمونه په کار واچول شي.

ر. د ټاکنو له ګڼ شمېر څانګو او عناصرو سره په متوازنه توګه مرسته کول

د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام (UNDP) د ټاکنو پروژه دوه متناقضه څانګې لري، یعنی د ټاکنو له کمیسیون سره مستقیمه مرسته کول او په عین حال کې د ټاکنو هغه څانګو ته مرسته ورکول چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون د کارونو د بررسی کولو مسئولیت په غاړه لري لکه د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون او محلي نظارت کونکي. په یوه ټولټاکنه کې له یوې مرجع څخه د مرستې ترلاسه کول د بررسی او توازن د بېطرفي په اړه پوښتنې رامنځ ته کوي او همدغه مسئله د ټاکنو په هکله د خلکو باور کموي. برسېره پر دې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د داسې ټاکنیزې پروژې د بورد عضو دی چې د ټاکنو له نورو څانګو سره د همکاري مسئولیت هم پر غاړه لري، د ګټو دغه ټکر د ټاکنو په پروژه کې چې د ملګرو ملتونو د انکشافی پروګرام په مرسته رامنځ ته شوی دی د ټاکنو له خپلواک کمیسیون او د هغه له فعالیتونو سره ډیرې مرستې سرته رسوی ولې پدې کې د ټاکنو نورو څانګو او فعالیتونو ته لکه ځایي نظارت کوونکو، د کانديدانو استازي او د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته لږه پاملرنه شوې ده.

وړاندیزونه:

۱۳۶. هغه مرستی چې د هغه څانګو او ارګانونو سره کېږي کوم چې د ټاکنو د ادارې په بررسی او توازن رامنځ ته کولو کې کار کوي باید له هغه مرستو جدا وي کومې چې د ټاکنو له سرته رسونکو او برابرکونکو سره کېږي ترڅو د ګټو له ټکر او یا د ګټو د ټکر له ګومان څخه ځان ژغورنه وشي. دغه نظریه د شکایتونو د اورېدنې پر کمیسیون، ځایي نظارت کوونکو او د ګوندونو د کانديدانو پر نماینده ګانو او رسنیو باندې صدق کوي. همداسې له مدني ټولني سره، له عامه پوهاوي سره او له رایه ورکوونکو سره مرسته باید د ځانګړې ادارې له رامنځ ته کولو سره ترسره شي ترڅو په همدې توګه د هغوی ظرفیتونه هم ځواکمن شي.

۲۰. ضمیمه

د اروپا د امنیت او همکاري د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا (O.S.E.C/ODIHR) له ټاکنو سره د همکاري ټیم د ټاکنو د دوران د پړاونو (Election Cycle) ټول مسائل په خپل راپور کې ځای په ځای کړي دي خو څلورو پړاونو ته یې چې د نوموړې قضیې د نږدې نه د ارزونې لپاره افغانستان ته په خپل ابتدایي سفر کې ورباندې کار کړی و، ځانګړې پاملرنه کړې ده. لاندې ضمیمه د راتلونکو اساسي فعالیتونو په اړه ډېر معلومات وړاندې کوي او د هغه دوه څانګو لپاره همکاري ګانې په نښه کوي کومې چې د نوموړي سازمان د همکاري د ټیم د پام وړ ګرځېدلي وي چې عبارت دي له: د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې مسئله او د ځایي نظارتونو مسئله. دوه نورې څانګې چې عبارت دي له: د ټاکنو قانوني چارچوب او د ظرفیتونو لوړول او د پروسې په پښو ودرېدل چې د ټاکنو په ټولو څانګو کې له عمومي انکشافاتو سره نژدې اړیکه لري او د اروپا د امنیت او همکاري د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر یا (O.S.E.C/ODIHR) له ټاکنو سره د همکاري د ټیم له لارې څارل شوي دي، هم په راپور کې ځای په ځای شوي دي.

لومړۍ شمیره ضمیمه: د رایه ورکوونکو نوم لیکنه

د نوم ثبتونې د دريو دورونو محدودیتونه او پایلې چې د ۲۰۰۴ کال راهیسي پلي شوي دي دا په ګوته کوي چې نوم ثبتونه په هر دور کې جدا سرته رسېدلي ده، په داسې حال دا چې باید یوه اوږدمهاله پروسه وای، او پخپله پښو نډی ولاړ او د رایه ورکوونکو نوم ثبتونه د رایه اچونې په ځایونو کې سرته نه ده رسېدلي. د نوم ثبتونې پرله پسې توب او دوام کولای

شول چې د ټاکنو د پروسې پلي کېدل آسانه کړي او د تقلباتو اندازه را ټيټه کړي. د دې لپاره چې وکولای شو پوه شو چې کارونه څنگه په بڼه توگه ترسره شي د ټاکنو د خپلواک کميسيون او د ټاکنو د تمویل کوونکو تر منځ مشترکه، بېرني او شامله ارزونه پوه اړتيا ده.

په ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلونو کې د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې د پروسې د ارزونې لپاره لازم اقدامات:

۱. د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې په نویو فورمو کې د لاسته راوړل شویو معلوماتو او شمېرو درج کول.
۲. د شمېرو ثبتول باید د هغه لستونو له مخې سرته ورسېږي کوم چې د ټاکنو په ورځو کې تکمیل شوي و. هغه شمېرې چې د نوموړي کار په پایله کې ترلاسه کېږي د تحلیل او تجزيې لپاره د یوه مهم سند او اساس په توگه گټه ترېنه اخیستل کېږي. دغه کار د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې د پروسې د اضافي معلوماتو د تجزيې او تحلیل زمينه هم برابروي.
۳. د ټولو هغه وسائلو، چې رایه ورکوونکي ترینه گټه اخیستي وه او د رایه ورکوونکو د اته ملیونه فورمې چې چاپ ته رسېدلي وې او په هره یوه ځانگړي شمېره لگېدلي وه یوه ارزونه سرته رسول شي ترڅو په گوته شي چې د دغه پاڼو په کنترول او کارولو کې کوم شان میکانیزم په کار وړل شوی و او آیا له دغه پاڼو څخه گټه اخیستل شوې، که له منځه تللي او یا بې درکه شوي دي.
۴. د هغه معلوماتو په اړه، چې د بایو متریک یا د انسان د ځانگړتیاو په اړه د معلوماتو د ترلاسه کولو طریقې ده لکه د گوټي لگول او دهغې د نښې سموالی د رایه اچونې لپاره د کارول شو پاڼو په شمول چې بې درکه شوي او یا تلف شوي دي او د نوم ثبتونکو او رایه ورکوونکو د ځانگړتیاو (بایو متریک) د تشخیص لپاره کارول شوي مواد چې له ټیټ کیفیت څخه برخمن وې، یوه ارزونه سرته ورسېږي.
۵. ارزونه باید د ۲۰۰۵/۲۰۰۴ کلونو د ټاکنو د پخوانیو شمېرو او معلوماتو او د ۲۰۰۸/۲۰۰۹ کلونو د ټاکنو د نویو شمېرو په اساس ترسره شي. ارزونه باید د هغه کمپیوټري معلوماتو پر اساس وي کوم چې د احصائې په مرکز کې دي. دغه ارزونه باید د ثبت شویو معلوماتو محاسبې، بې درکه شوو معلوماتو، منطقه په منطقه د معلوماتو د اعتبار وړ گرزیدو، د نومونو واحده لست، جنسیتي مسئلو او د تعداد او نفوس اړوندو نورې مسئلې راوغاري.
۶. ساحوي محاسبه باید ټول پخواني او نوي معلومات راوغاري تر څو معلوم کړي چې په عمومي لستونو کې له هغه معلوماتو سره سرخوړي که نه چې په واقعي ساحه کې موجود دي. البته دغه کار باید "د نفوس له شمیرې سره د لست د تطبیق" او "له لست سره د نفوس د شمیرې د تطبیق" له لارې ترسره شي چې د عملیاتي او امنیتي وضعیت د ترلاسه کولو لپاره په کار وړل شوي وه.¹²²

د کال ۲۰۱۰ د انتخاباتو دپاره مخکې له مخکې پلان جوړونه

په اوږد مهال کې د رایه اچونې لپاره نوملیکنه په دوو سترو برخو وېشل کېږي. یوه یې د لستونو له مخې ده چې په یوه ملکي سیستم کې ثبت دي. دوهمه یې د نوم لیکنې یو واحد سیستم دی چې د ټاکنو د خپلواک کميسيون له لارې تیار شوی او برابر شوی دی. لومړی لاره چې د امتحاني پروژې پر اساس د ټاکنو د خپلواک کميسيون او د کورنیو چارو د وزارت په گډون په لاره اچول شوې وه چې په هغې کې نظر دا و چې د ملکي نفوسو د احوالو د ثبت یو لست چمتو کړي او خلکو ته تذکره یا د پېرندنې کارت ورکول کېږي تر څو د رایه ورکوونکو د نوم لیکنې او پخوانیو اسنادو ځای ونیسي. له دې لارې باید کار په داسې توگه ترسره شي چې د سیاسي مداخلې امکان پکې تر ډیرې کچې راټیټ شي او د ملکي افرادو د نوم ثبتونې لست چې له همدې لارې ترلاسه کېږي د هغه معلوماتو پر اساس وي کوم چې د کورنیو چارو وزارت تیار

¹²² - په ساحه کې د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې د پروسې یوه بررسې کولای شي ستونزې په داسې توگه مشخصې کړي چې په اساس یې د ټاکنو د سرته رسولو مدیره هیئت مخ پر وړاندې اقدامات وکاروي او یا وکولای شي هغه لاسته راوړنې چې مثبتې دي په اساس یې خلکو او نیدخلو لوریو ته د ټاکنو د سموالي په اړه ډاډ ورکړي. په دغه شان ارزونو او سروې گانو کې د رایه ورکوونکو د نوم ثبتونې د پاڼو شمېرې او معلومات څخه په ځانگړي توگه څرگنده شي هغه معلومات چې په لستونو کې شته د نظر لاندې منطقي له واقعیت سره یو شان دي او که نه. یا په عین حال کې د منطقي د واقعي اوسېدونکو چې د رایه اچونې په عمر کې وي یوه نمونه اخیستل کېږي او موجودیت یې د رایه ورکوونکو په لست کې پرته او چک کېږي او د دواړو نوعو سروې گانو پایله او چک کېدنه د ځانگړو معلوماتو بانک ته چې ترتیب شوی دی ننه ایستل کېږي او همدارنگه د دغه دوه نوعه ارزونو عمومي پایلې د مسئلو د تفسیر او راپور اچونې لپاره د معلوماتو بانک ته ننه ایستل کېږي.

کړي دي. بله لار یې دا ده چې د ۲۰۰۵|۲۰۰۴ کلونو په ټاکنو کې د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې نه ترلاسه شوي معلومات په پام کې ونه نیول شي او د ټاکنو لپاره د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې د کارتونو د تاریخ پای ته رسېدل اعلان شي او د افغانستان په کچه یوه تازه نوم ثبتونه پیل شي او د څلور عشاریه اوه ملیونه (۷،۴) خلکو برسېره چې تر اوسه یې نومونه ثبت شوي دي، ټول هغه کسان چې د رایه اچونې شرطونه پوره کوي نوم لیکنه تر سره کړي. دغه دواړه لارې او طریقې زیات وخت او منابعو ته اړتیا لري او د داسې پروسې غوښتنه لري چې په سمه توګه پلان شوي وي او دغه کار د مسلسلو ټاکنو ترمنځ وخت کې سرته رسول کېدای شي.

نوم لیکنه د ملکي نوم ثبتونې پر اساس (د هویت کارت یا تذکره په اساس)

د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید له پیل څخه د ملکي نوم ثبتونې په پروسه کې او د ملي هویت د کارت یا د تذکرې د ویش په پروسه کې لاس ولري ترڅو د اړمن شي چې د معلوماتو بانک او کومی شمېرې او معلومات چې د دغه پروسې په پایله کې ترلاسه کېږي د ټاکنو په پروسه کې د ګټې اخیستنې وړ دي.¹²³ همدارنګه د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د هویت د کارت د ویش او تذکرې په پروسه کې رول ولوبوي ترڅو وکولای شي رایه ورکونکو ته ډاډ ورکړي چې هغوی کولای شي چې د لستونو ارزونه وکړي او په هغې کې تعدیلات رامنځ ته کړي آن تردې چې د لستونو په اړه د هغوی باور ترلاسه کړي او رایه ورکونکي د اړمن کړي چې د اړوندو ارګانونو سیاسي تخلفات (په دې اړه د دولت یو وزارت "د کورنیو چارو وزارت" دی) چې د معلوماتو او شمېرو د راټولولو مسئول دي، په ډېره لږ اندازه کې دي.

په افغانستان کې د ملکي افرادو د نوم ثبتونې یا د ملکي احصائې مسئله د تذکرې په نوم له یوه کاغذي سند څخه پیل شوي ده چې دغه سیستم له لسیزو راپدېخوا دوام درلود. تذکره یو عادي کاغذي سند دی چې د هر نوع خوندیتوب د اساساتو فاقد دی او د یوه سند په توګه د ملي هویت د ثابتېدو لپاره لږ ارزښت لري چې د رایه ورکونکو په اړه معلومات ترېنه اخیستل کېږي او یا له هغه سره د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې معلومات تطبیقېږي خو کوم معلوماتی بانک او یا مرکزی احصائیوی معلومات د تذکرې نه د اخیستل شوی معلوما څخه شتون نلری .

په افغانستان کې د ملکي نوم ثبتونې او د ملي هویت د سطحې د برابرولو هڅې په دغه پروسه کې د ګڼ شمېر دولتي ارګانونو د مالکیت د نه څرګندېدو قربانې شوي ځکه چې په نوموړې پروسه کې یو شمېر ارګانونه لاس لري، لکه: د مالیې وزارت، د کورنیو چارو وزارت، او په دې وروستیو کې د مخابراتو او تکنالوژي د معلوماتو وزارت، د محلي ارګانونو خپلواکه اداره او همدارنګه ګڼ شمېر تمویل کوونکي ارګانونه (ډونران) چې د متحدو ایالاتونو د نړیوالې پراختیایي اداره (USAID)، د ملګرو ملتونو انکشافی پروګرام (UNDP)، د ټاکنیزو سیستمونو نړیوال بنیاد (IFES) او د آلمان د تخنیکي همکارو موسسه (GTZ) پکې شاملې دي.

څرګنده ده چې زیات لګښتونه او د تذکرې د ویش او یا د ملکي نوم ثبتونې اوږد مهاله مهال ویش د نوم لیکنې د عاجلې پروسې د ترلاسه کولو مانع کېږي. د ۲۰۰۵ کال څخه راپدېخوا په ټاکنو کې د ستراتیژیکي رهبري نه شتون او د ښځو خپلواکونو د هم غړي کمزورتیا د رایه ورکونکو د ملي نوم ثبتونې لپاره د یوه سیستم شتون، تر شا پرېښود. د ټاکنو سخت او بوخت مهال ویش¹²⁴ چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون مخې خوا تلو ته اړ کوي، د دې غوښتونکي دی چې ځانګړي هڅې ترسره شي ترڅو د دغه پروسې لپاره د اړتیا وړ منابع تیار شي. لکه څنګه چې وړاندې یې یادونه وشوه، د نوم ثبتونې د پروسې د انکشاف لپاره د تذکرې د لرلو اختیار، د ملکي نوم ثبتونې او د نفوس شمېرنې په ضمن کې د یوې واحدې نوم ثبتونې په پام کې نیولو سره یوه ستراتیژیکه لاره په کار اچول، د پام وړ ګام ګڼل کېږي.

که د ملي هویت د کارت (تذکرې) د ویش یا د ملکي نوم ثبتونې امکان شتون ونلري یا مناسب ونه ګڼل شي نو د ۲۰۱۰ کال له ټاکنو وړاندې د رایه ورکونکو د یوځلې نوم ثبتونې لپاره د یوې پروسې د کارولو امکان زیات دی.

د ۲۰۰۸|۲۰۰۹ کلونو د ټاکنو څخه د اخیستل شوی درسونو په پام کې نیولو سره د ۲۰۱۰ کال د ټاکنو (د زمانې غوښتنو سره سم او د هغه انکشافی پروسو د تطبیق له لارې چې د دغه پروسې نیمګړتیاوې په پام کې ونیسي) لپاره د رایې اچونې

¹²³ - تراوسه پورې دا څرګنده نه ده چې د ټاکنو خپلواک کمیسیون د هویت د کارت یا تذکرې په پروسه کې چې دهغې د اساس جوړونکو په واسطه دهغې په هکله خبرې کېږي، دخپل دی او که نه.

¹²⁴ - د ټاکنو د اوسني قانوني چارچوب مطابق، په راتلونکو اولسو کلونو کې یوازې درې کاله کېدای شي له ټاکنو پرته وي.

پروسه باید د زمانې غوښتنو سره سم وي چې د افغانستان ټولې سیمې او خلک راوغاري، باید د لاندنيو ځانگړتياو په پام کې نيولو سره سرته ورسېږي:

۱. دغه پروسه باید د اقلیم، وضعیت، امنیتي مسایل او عملیاتي وضعیت په پام کې نيولو سره مرحله بندي او ترتیب شي.

۲. دغه پروسه باید د ډله ایزو زده کړو او پوهاوي کمپاین ولري ترڅو ملکي خلک د همدغه کمپاین له لارې پوه کړي چې پخواني کارتونه یې نور د باور وړ نه دي او ټول هغه کسان چې د ټاکنو شرطونه پوره کوي او د رایه اچونې د کارتونو په وخت کې یې عمر د رایه اچونې عمر ته رسېدلي وي باید له سره نوم لیکنه وکړي.

۳. دغه پروسه باید له ډېرو شفافو معیارونو سره سرته ورسېږي چې له متفرقه او جانيي نوم ثبتونې څخه پکې دده وشي، په شفافه او عادلانه توگه د هغې د جریان بررسې ترسره شي او د متخلفینو - که هغوی نوم ثبتونکي وي یا د نوم ثبتونې کارکوونکي وي - په خلاف جدي اقدامات ترسره شي.

۴. د ټولو هغه موادو جدي اداره کول او څارنه چې د نوم ثبتونې لپاره ورڅخه گټه اخیستل کېږي ترڅو د اسنادو د بې درکه کېدو او د رایه اچونې د کارتونو د غیر مجاز صادرېدو مخه ونیول شي.

۵. په دغه پروسه کې باید له هغه معلوماتو او شمېرو څخه چې د ۲۰۰۸/۲۰۰۹ کلونو له ټاکنو او د ۲۰۱۰ کال د احتمالي ټاکنو نه ترلاسه شوي دي د کیفیت د معیارونو د کنترول په موخه تمرکز وشي ترڅو د کم کیفیته عکاسي گانو او د رایه ورکونکو د گوتې اخیستلو لپاره له کم کیفیته موادو څخه استفاده ونشي.

۶. د ۲۰۰۸/۲۰۰۹ کلونو له ټاکنو او د ۲۰۱۰ کال د احتمالي ټاکنو څخه د تر لاسه شوو معلوماتو او د (ټاکنو د ورځې) د رایه ورکونکو له لست نه د تر لاسه شوو معلوماتو څخه په گټې اخیستنې هغه ځایونه چې هلته په نوم لیکنه کې د جدي تقلباتو خطر شتون درلود په گوته شي او له هغې څخه د ځان ژغورنې په موخه په هماغه ځایونو کې د منابعو داخلي بررسې او ارزونې سرته ورسېږي.

۷. په دغه پروسه کې باید نارینه او ښځینه و ته د نوم ثبتونې په کارتونو کې عکس لرل لازم وگڼل شي (ترڅو د تقلب لپاره د هڅو مخه ونیول شي). دغه کار د ښځو د نوم ثبتونې لپاره د ښځینه کارکوونکو استخدام ته اړتیا لري چې باید محدودې ورځې د نوم ثبتونې په مرکزونو کې تېر کړي. د معلوماتو د ثبتولو لپاره د ښځینه طبقې گمارل، هغه معلوماتو ته د نورو د رسېدو مخه نیول چې په کمپیوټرونو کې ځای په ځای شوي دي او د نورو شفافو میکانیزمونو کارول لکه د پوهاوي او زده کړې کمپاین، باید په پروسه باندې د باور کولو لپاره ترسره شي.

۸. هغه معلومات او شمېرې چې له دغه پروسې څخه ترلاسه کېږي باید په جدي توگه تر بررسې او څارنې لاندې ونیول شي. هغه معلومات چې د دوه گوني یا تکراري نوم ثبتونې په اړه ترلاسه کېږي د څېړنې، تتبع او لازمو اقداماتو(د قانوني اقداماتو په شمول) لپاره باید اړوند مراجعو ته ورکړل شي.

۹. د رایه ورکونکو هغه مقدماتي لست چې له دغه پروسې څخه ترلاسه کېږي د ټاکنو د قانون مطابق به د عامه امنیت ارگانونو ته سپارل کېږي. دا کار په طبیعي توگه یوازې د امنیتي وضعې د کنترول لپاره حساس او د پام وړ نه بلکې داسې یو لازم میکانیزم هم دی چې د رایه ورکونکو د نوم ثبتونې په اړه د خلکو او ذیدخلو لوریو ډاډ رامنځ ته کوي.

دوهمه شمېره ضمیمه: داخلي نظارت

تراوسه پورې د داخلي نظارت کوونکو لپاره د دوامدارو تخنیکي مرستو په برابرولو کې نیمگړتیاوې شتون لري. د ټاکنو په دوران کې ځواکمنې، همکاري گانې او مرستې داخلي نظارت کوونکو ته دا توان ورکوي چې مخکې له مخکې اساسي ستونزې په گوته، په پروسه باندې د خلکو ډاډ او د اتباعو لاس لرل زیات او داخلي ظرفیتونو ته وده ورکړي. په راتلونکي کې د داخلي نظارت په برخه کې همکاري باید د اوږدمهالي پانگه اچونې له مخې د داخلي نظارت ارگانونو ته او د هغوی ظرفیتونو ته پاملرنه وکړي ترڅو هغوی وکولای شي په اغیزمنه توگه نظارت وکړي. ترهغه ځایه پورې چې تر نظارتې فعالیتونو پورې اړه ولري باید د پایلو ځواکمن چارچوب ته وده ورکړل شي، د مثال په توگه: د نظارتې فعالیتونو د اړوندو لاسته راوړنې او نتیجې لپاره باید معلوماتي بانک تیار شي، ترڅو د رایه اچونې د مرکزونو پایلې له هغه څخه سره چې په

رسمي توگه خپري پرتله شي او تر تحليل او تجزيې لاندې راوستل شي او د هغې له پايلو، تحليل او تجزيې څخه يو راپور تيار شي.

د نظارتی ارگانونو ځواکمنول او پراختيا

د افغانستان د عادلانه ټاکنو بنياد (FEFA) له داسې داخلي ننگونو سره مخ شو چې د دی نظارتی ارگان د ودې لاره يې له نيمگرتيا سره مخ کړه او د دغه ننگونو يوه برخه د بودیجې کمښت او هغه پېچلي ننگونې دي چې د ديموکراسي خوا ته يې د افغانستان د تلل کار له نيمگرتيا سره مخ کړی دی. دغه بنياد د ۲۰۰۸ کال د دسامبر په مياشت کې يوه بهرنی ارزونه په کار واچوله چې د نوموړي بنياد د جوړښت د ځواکمنېدو لپاره يې پېشنهاده وړاندي کړل. په پايله کې د ۲۰۰۹ کال په لومړيو کې د نوموړي بنياد يا ارگان په جوړښت کې بدلونونه څرگند شول او د اجرائی رئيس د خدمت موده يې له دوه کلونو څخه پنځه کلونو ته تمدید شوه او اداري شورا يې له (۱۶) کسانو نه (۵) کسانو ته راټيټه شوه.

نوموړي ارگان کې د مشاورينو يوه شورا هم زياته شوه ترڅو په اداري شورا کې د شته غوښتنو په اړه لانجو ته رسېدگي وکړي چې زياتره دغه لانجو د ساحو او محلونو په سطحه د استخدام، د ناظرينو د لېږدولو او د هغوی د اداره کولو لپاره د مالي سرچينو له ویش څخه را پيدا شوی و. خو تر اوسه پورې څرگنده نه ده چې د نوموړي ارگان په جوړښت کې د دغه بدلونونو په اړه خبرتيا د ارگان د ټولو اعضاءو غورځونو ته رسېدلي ده او که نه او آيا د مشاورينو هغه بورډ چې د دغه ارگان په جوړښت کې اضافه شوی دی په سمه توگه فعال دی او که نه.¹²⁵ له هغه چلینجونو څخه چې دغه بنياد به کېدای شي ورسره مخ شي يوه هم د دغه ارگان ثبتول دي چې د افغانستان د قوانينو مطابق دغه ارگان د يوه ټولنيز ارگان په توگه ثبت شوی دی حال دا چې بايد د غير حکومتي موسسې (NGO) په توگه ثبت شوی وای او دغه کار کېدای شي دا ارگان ته له بهرنيو مراجعو څخه د بودیجې د ترلاسه کولو پروسه له ستونزې سره مخ کړي. په دې اړه لاندې وړاندیزونه بايد په پام کې ونیول شي:

- د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو بنياد (FEFA) بايد هڅه وکړي ترڅو يې نوی اداري سيستم پلي کړی او په هغه کې ټول عضویت لرونکي ارگانونه بايد د دغه بنياد د نوي جوړښت په اړه پوهاوی تر لاسه کړي. هڅه بايد وشي چې دغه بنياد د دي توان تر لاسه کړي چې د خپلو ټولو عضویت لرونکو ارگانونو ځواکمنېدل په سمه او متوازنه توگه په پام کې ونيسي ترڅو هغوی وکړای شي په ښه او لازمه توگه د اصلي ارگان په انکشاف، ځواکمنولو او اداره کولو کې برخه واخلي.

- د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو بنياد (FEFA) بايد د داخلي ننگونو په پام کې نيولو سره چې ورسره مخ کېږي خپل د ځواک ټکي او د هغو چانسونو په پام کې له نيولو سره چې په مخکې يې لري، هڅي وکړي ترڅو يو ستراتيژیک پلان تيار کړي او په دغه کار سره وکولای شي يو انکشافی پلان ولري چې د دغه ارگان په اوږد مهالي انکشاف باندې تمرکز ولري او همدارنگه د ټاکنو د نظارت لپاره د دغه ارگان توانونه ځواکمن کړي. دغه بنياد د ځينو ننگونو څېړنه او بررسي وکړي لکه: د خپلو کارکوونکو ساتنه او له ځان سره د هغوی لرل، د کارکوونکو داخلي ویش، په پروسو کې د بنياد د ساحوي نماينده گانو دخپل کېدل، د بنياد د داخلي اړیکو سيستم او د بنياد د کارونو د پر مخ بوولو لپاره د بودیجې جلبول او جذبول. دغه ستراتيژیک پلان د بنياد لپاره شته چانسونه په ښه کوي ترڅو وکولای شي داسې کارونه سرته ورسوي چې د اساسي ارزښتونو لکه ټاکنيز اصلاحات، د اتباعو دخپل کېدنه او د پروسو د شفافیت د ځواکمنېدو او انکشاف لامل شي.

- د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو بنياد (FEFA) بايد د داخلي نظارت په برخه کې د توسعی دپاره له نړيوال تجربو څخه د ترلاسه شويو چانسونو ته پاملرنه وکړي او دا کار د عادلانه او آزادو ټاکنو لپاره آسيابي شبکې (ANEREL)¹²⁶ سره د تماسونو او زياتو اړیکو له لارې سرته ورسوي او له نورو داخلي نظارت کوونکو

¹²⁵ - د مدني ټولني شپارلس ارگانونه چې د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو عضویت لري، هر يو يې په مختلفو برخو او مسائلو کې کار کوي او تجربي لری که هغه د قوانينو اصلاح وي، د ښځو له حقونو څخه دفاع وي او که د ډله ايز تعليمات او پوهاوی وي او که د مدني ټولني انکشاف وی

¹²⁶ - بنياد انتخابات آزاد و عادلانه افغانستان (FEFA) از عضویت و همکاري با شبکه آسيابي برای انتخابات آزاد و عادلانه (ANFREL) از راه شرکت فعالانه در هیات نظارت انتخابات های خارجی و کنفرانسهای مربوطه و از راه همکاري با ناظرین بین المللی شبکه آسيابي برای انتخابات آزاد و عادلانه (ANFREL) در جریان دو انتخابات افغانستان، بهره برده است د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو بنياد (FEFA) د افغانستان د دوه ټاکنو په ترڅ کې د آسيابي عادلانه او آزادي ټولټاکنې شبکې (ANFRAL) سره د بهرنيو ټاکنو او اړوند کنفرانسونو د نظارت په پلاوي کې د فعال گډون له لارې او آسيابي عادلانه او آزادي ټولټاکنې شبکې (ANFRAL) سره د همکاري له لارې ډيری گتی تر لاسه کړی.

ارگانونو سره د اړیکې له لارې هم دغه کار سرته ورسوي لکه: په ټاکنو باندې د اروپايي نظارت کونکو شبکه (ENEMO). او همدارنگه د منطقي په سطحه له ورته ارگانونو لکه: په پاکستان کې د عادلانه او آزادو ټاکنو شبکه سره د مستقیمو اړیکو ټینګولو او د تجربو شریکولو لپاره د زميني د برابرولو له لارې، سرته ورسوي.

د نظارت اغیزمنه ستراتیژي

له هرو ټاکنو وړاندې باید نظارتي گروهه د هغه مشورتي پروسي له لارې چې په هغې کې د اړوند نظارتي ارگان دارالانشا او ادارې یوږد برخه لري، یوه ستراتیژي خپل کړي، نوموړې ستراتیژي باید لاندې موضوعات له ځان سره ولري:

- په پراخه توګه د نظارت د طریقې او میتود جوړونه او په داسې محدوده او تمرکز لرونکې توګه د هغې جوړونه چې په شمېرو باندې بنا وي.
- د نظارت عملیاتي جوړښت لړل او د مرکزي دفتر د رولونو او مسئولیتونو څرګند تعریف، د ولایتونو او ولسوالیو د نماینده ګانو او د مقطعي او لنډ مهالو نظارت کونکو رول او مسئولیت څرګندول.
- د یوه داسې امنیتي پلان جوړونه چې د نظارت کونکو سلامتیا یې په لومړي سر کې ځای ولري او د امنیتي هڅو د ځواکمنولو لپاره وړاندوینو ته شامله وي چې موخه یې په ټاکنو کې د پراخو ګڼ شمېر ساحو تر پوښښ لاندې راوستل وي.
- د اوږدمهالو او لنډ مهالو نظارت کونکو لپاره او هم د هغه پرسونل لپاره چې په ملي سطحه کار کوي د دندو یوه څرګنده او مشخصه لایحه جوړول.
- د داخلي راپور ورکونې او د راپور ورکونې د چیلونو په اړه ښکاره او څرګنده لارښوونه ورکول. د داخلي اړیکو په اړه د طرز العمل لړل کوم چې د بورډ د اعضاو، د کارکوونکو، د ولایتونو او ولسوالیو او نظارت کونکو ترمنځ د اړیکو نظم ساتي.
- د بهرنیو اړیکو په اړه د څرګندو پالیسي ګانو لړل چې هغه کسان راوغاري چې له رسنیو او تمویل کونکو سره د اړیکې مسئولیت په غاړه لري. په اصولي توګه باید د اړیکو یوه څانګه جوړه شي ترڅو بهرنی اړیکې ځواکمني او هماهنگي کړي.
- باید له ټاکنو وړاندې د ارګان د اصلي اعضاو ترمنځ، د مرکزي دفتر د پرسونل، د ولایتي هماهنگ کونکو او ولسوالیو او همدارنگه د داخلي نظارت د ارګان دننه د عضویت لرونکو ارګانونو ترمنځ د اړیکو لپاره د یوې ستراتیژي جوړه شي.

د نظارت د ستراتیژي تطبیق

د نظارت د پلان تطبیق او پلي کول باید د نظارت له ستراتیژي نه الهام واخلي. د نظارت د ستراتیژي د پلي کولو په طرحه کې باید په احتیاط سره لاندې مسائلو ته پاملرنه وشي:

- د موادو د برابرولو طرحه، روزنه او د چکلسټونو برابرول.

د ترینګ مواد، د نظارت د لارښوونې اسناد، د اوږد مهالو او لنډ مهالو نظارتونو لپاره طرز العملونه او د ټاکنو د ورځې د نظارت لپاره چکلسټونه، دا ټول باید په داسې توګه برابر شي چې د ټاکنو د سرته رسېدو له مودې وړاندې د نظارت د مفرداتو او محتویاتو په نښه کونکي وي.

- د استخدام پروسه.

د ټاکنو داخلي ارگانونه باید د داوطلبانو د گمارني تفصیلي پلان له ټاکنو وړاندي تیار کړي. هغه نظارتي گروپونو چې په ائتلافي توگه کار کوي په کار دي چې د ائتلاف عضویت لرونکي ارگانونه د استخدام په پروسه کې برخه ورکړي.

- د رایه اچونې د مرکزونو ټاکنه.

د رایه اچونې د هغه مرکزونو لپاره ستراتیژي جوړول چې د ټاکنو په ورځ یې نظارت کېږي او د دې کار لپاره باید د ساحوي نماینده گانو نظرونه په پام کې ونیول شي، همداشان امنیتي وضعیت، د رایې اچونې مرکز ته رسېدگي او د نفوسو تراکم هم په پام کې ونیسي. د رایه اچونې په هغه مرکزونو باندې د نظارت کونکو گمارل چې د نمونې په توگه ټاکل شوي وي نه دا چې د رایه اچونې په زیاته اندازه مرکزونو کې د نظارت کونکي ټاکل په پام کې ونیول شي.

- امنیت

یو مفصل امنیتي پلان باید جوړ شي چې په ملي سطحه امنیتي مسائل راوڅاري او هغه خطرونه لږ کړي چې اوږد مهالو او لنډ مهالو نظارت کونکو ته متوجه دي. د پام وړ پرسونل او نظارت کونکو د ساتنې او پلوي توب لپاره باید له امنیتي څانگو سره په هماهنگۍ احتمالي پلان جوړ شي. په هغه صورت کې چې د هیواد په ټولو برخو کې نظارت کول امکان ونلري باید داسې ستراتیژي وکارول شي چې د پام وړ او حساسو منطقو متبادل معلومات خپل کړي لکه: د گړخنده نظارت کونکو له لارې د معلوماتو تر لاسه کول. په هغه صورت کې چې رسېدگي هیڅ امکان ونلري نو له نورو منطقو سره د هغه منطقو چې لاسرسی ورته کېږي د مقدماتي پایلو د پرتله کولو له لارې کېدای شي د تخلفاتو او بې قانوني په پیدا کولو کې گټور تمام شي.

- د معلوماتو راټولولو، تحلیل او تجزیې، راپور ورکول او د اړیکو ستراتیژي.

د نظارتي گروپونو له لارې د تایید شوو او مشخصو دعوگانو پر ځای له داسې اوږدو جملو څخه چې کيفي معلومات ځان سره ونلري استفاده کول د باور وړ نه ده. باید مشخصې فورمې طرحه او د استفادې وړ وگرځي، د راپور ورکونې موزون قالبونه تیار شي، د نظارت چکلسټونه جوړ شي او د پېښو د ثبت فورمې دېزاین او د استفادې وړ وگرځي. دا کار د پایلو د چټکه انتقال له یوه سیستم لږلو سره کولای شي په خپل وخت او په اغیزمنه توگه د افغانستان د عادلانه او آزادو ټاکنو بنیاد راپور ورکونې چارې ته وده ورکړي.

- سرعرونی، د معلومات چمتو کول او د شکایتونو پروسه

د نظارت ډلې په عام ډول د حوادثو فورمې د سرعرونی یا ټاکنیزو درغلیو په اړه د راپور ورکولو لپاره په کار اچوي. دا سیستماتیک ثبت د څارني سازمان ته گټه رسوي او په دې مانا چې د شکایتونو رغنیز معلومات وړاندې کوي. د فیفا سازمان باید د خپلې وړتیا د پورته وړلو لپاره دا کړنلاره په پام کې ونیسي تر څو د ټاکنیزې پروسې کمیت ارزیابي او د هغو معلوماتو کیفیت ښه کړي چې د ټاکنو د شکایتونو د اورېدنې کمیسیون ته یې وړاندې کوي.

په دغه راپور کې د گټه اخیستل شوو اختصاراتو لست

ACBAR	Agency Coordination Body for Afghan Relief	د افغانانو لپاره د مرستو د هماهنگ کولو ارگان
ACE	Administration and Cost of Elections	د ټولټاکنو د ادارې او لگښتونو پروسه
AIHCR	Afghan Independent Human Rights Commission	د افغانستان د بشر د حقونو خپلواک کمیسیون
AGCHO	Afghan Geodesy Cartography Head Office	د مساحت د سنجونې او افغان نقشه جوړونې مرکزی دفتر
AGE	Anti-Government Elements	حکومتي ضد عناصر
ANA	Afghan National Army	افغان ملي اردو
ANP	Afghan National Police	افغان ملي پولیس
ANSF	Afghan National Security Forces	افغان ملي امنیتي ځواکونه
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women	د ښځو په خلاف د هر رنگ تبعیض د له منځه وړلو کنوانسیون
CERD	International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination	د هر رنگ نژادي تبعیض د له منځه وړلو بین المللي کنوانسیون
CSO	Civil Society Organization	د مدني ټولني ارگان
CVR	Civil and Voter Register	د رایه ورکوونکو ملکي نوم ثبتونه
DFC	District Field Coordinator	د ولسوالي په سطحه ساحوي هماهنگ کوونکی
DIAG	Disbandment of Illegal Armed Groups in Afghanistan	په افغانستان کې د غیر قانوني مسلحو ګروپونو له منځه وړل او منحل کول
DRC	Disarmament and Reconciliation Commission	د بی وسله کولو او پخلاینې کمیسیون

ECC	Electoral Complaints Commission	د ټاکنو د شکایتونو د اوریدنی کمیسیون
ELECT	Enhancing Legal and Electoral Capacity for Tomorrow	د سبا (راتلونکی) لپاره د قانوني او ټولټاکنیز ظرفیت لوړول
EST	Election Support Team	له ټولټاکنو سره د همکاري ټیم
EU	European Union	د اروپا اتحادیه
FEFA	Free and Fair Elections Foundation of Afghanistan	د افغانستان د آزادو او عادلانه ټولټاکنو بنیاد
GDP	Gross Domestic Product	ناخالصه ځایي تولید
GTZ	Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit	د المان د تخنیکي همکاريو موسسه
IEC	Independent Election Commission	د ټولټاکنو خپلواک کمیسیون
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights	د مدني او سیاسي حقونو منشور یا د مدني او سیاسي حقونو نړیواله اعلامیه
ID	Identification Document	د هويت سند، د هويت کارت ، تذکره
IDLG	Independent Directorate for Local Governance	د محلي ارگانونو خپلواک ریاست
IDP	Internally displaced person	داخلي بي ځايه شوي کسان
IFES	International Foundation for Electoral Systems	د ټولټاکنو د سیسټمونو نړیوال بنیاد
IRI	International Republican Institute	د جمهوري غوښتونکو نړیوال انستیتوت
ISAF	International Security Assistance Force	د امنیتي همکاريو نړیوال ځواکونه
IM	International Military	نړیوال نظامیان یا نړیوال سرتېري
JEMB	Joint Election Management Body	

د ټولټاکنو د ادارې مشترک ارگان

MFA	Ministry of Foreign Affairs	د بهرنیو چارو وزارت
MOU	Memorandum of Understanding	د تفاهم توافقنامه یا یادداښت
NATO	North Atlantic Treaty Organization	د شمالي اتلانتيک تړون
NGO	Non Governmental Organization	غیر دولتي موسسې
NDI	National Democratic Institute	د دموکراسۍ ملي انستیتوت
NDS	National Directorate for Security	د ملي امنیت ریاست
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights	د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو دفتر
OSCE	Organisation for Security and Co-operation in Europe	د اروپا د امنیت او همکاریو سازمان
PRT	Provincial Reconstruction Team	د ولایتي بیا رغاونې ټیم
RTA	Radio and Television Afghanistan	د افغانستان ملي رادیو تلویزون
SNTV	Single Non Transferable Vote	د انتقال نه وړ یوه رایه
TAF	The Asia Foundation	آسیایي بنیاد
TEB	Tamper Evident Bags	د پټو او محرمو اسنادو او شواهدو صندوق
UNAMA	United Nations Assistance Mission in Afghanistan	د افغانستان لپاره د ملل متحد د مرستو پلاوی
UNDP	United Nations Development Programme	د ملل متحد انشکافي پروگرام
UNDSS	United Nations Department for Safety and Security	

د امنیت او ساتنې لپاره د ملل متحد اداره

UNSRSG United Nations Special Representative of the Secretary General

د ملل متحد د سرمنشي ځانگړی استازی

USAID United States Agency for International Development

د متحده ایالاتو نړیواله انکشافی اداره

VL Voter List

د رایه ورکونکو لست

VRU Voter Registration Update

د رایه ورکونکو بیا تر نظر لاندې راوستل شوی او پوره شوی لست

د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR په اړه معلومات

د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان یا (OSCE) یو اساسي ارگان دی چې په دې سازمان کې د عضویت لرونکو ملکونو سره په دغو برخو کې مرسته کول یې دنده ده: د بشر د حقوقو او بنيادي (ګوندي) آزادي ګانې، د قانون حاکمیت، د دموکراسي د اصولو د وده کولو او د دموکراتیکو نهادونو ځواکمنول، آبادول او ساتل. دغه ارگان همدارنګه له عضویت لرونکو ملکونو سره په ټولنو کې د تحمل کولو (ځغم) د سطحې د لوړولو په هکله (د ۱۹۹۲ کال په هلسنګي کې د ملکونو د مشرانو د ناستې د سند) مطابق مرسته کوي.

د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR چې مرکز یې د وارسا په ښار کې موقعیت لري د کال ۱۹۹۰ کې د اروپا د مشرانو ناسته کې چې دپاریس په ښار کې جوړ شوی و د آزادو ټاکنو د دفتر په توګه پرانستل شوه او په کال ۱۹۹۱ پخپل کارونو باندې شروع وکړه. پس له یو کال ددی دفتر نوم بدلون و موند ترڅو لازياتي دندی پر غاړه واخلي او کارونه یې د بشري حقوقو او دموکراتیک کولو پروسه ته و غزول شو.

د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR په اروپا کې د ټولټاکنو د نظارت په برخه کې یو پرمختللی ارگان دی. دغه ارگان هر کال د اروپا او نورو ځایونو په سطحه د ټولټاکنو د ارزونې لپاره په زرهاو نظارت کوونکي په دندو ګماري ترڅو د دموکراتیکو ټولټاکنو او هغه قانون رامنځ ته کولو نظارت وکړي کومې چې د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د معیارونو مطابق وي. ددغه ارگان ځانګړې تګلاره او میتود د ټولټاکنو د پروسو د ژورې ارزیابي زمينه برابروي. نوموړی نهاد د خپلې همکاری د پروژو له لارې تر پوښښ لاندې هیوادونو ته د هغوی د ټولټاکنو د چارچوب د ځواکمنېدو او پرمختګ زمينه برابروي. د دموکراتیک کولو په برخه کې ددغه ارگان فعالیتونه لاندینيو مواردو ته شامل دي: د قانون حاکمیت، د قانون د تسوید په څانګه کې مرسته، دموکراتیکه حکومتداری، مهاجرت او د سفر او خوځښت آزادي او همدارنګه د جنسیت برابروالی. د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR هرکال د دموکراتیکو جوړښتونو د ځواکمنېدو او پرمختګ په موخه یو لړ ځانګړي پروګرامونه د پلي کېدو لپاره رامنځ ته کوي.

همدارنګه د د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR په خپلو فعالیتونو کې له ګډون کوونکو ملکونو سره د بشر د حقوقو د ځواکمنولو او ساتلو په برخه کې چې د نوموړي نهاد د بشري برخې مکلفیتونو ته شامل دي، مرسته کوي. دغه نهاد نوموړي کارونه د ګڼ شمېر همکارانو په ګډون سرته رسوي ترڅو د ګډو زیارونو ګړندی کړي، ظرفیتونو ته وده ورکړي او په عملي برخو کې د بشري حقونو د برخې په شمول د تروریزم په خلاف د مبارزې په برخه کې، د انسان د قاچاق د قربانیانو لپاره د بشر د حقوقو ځواکمنېدنې، زده کړې او تحصیل، د نظارت ترینګونو، د بشر د حقوقو د وضعیت په اړه راپور ورکونو، د ښځو د حقونو او همدارنګه امنیت، په دغه ټولو برخو کې تخصصونه رامنځ ته کوي.

د تحمل کولو او تبعیض نه کولو په اړه هم د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR له ګډون کوونکو ملکونو سره په خپلو فعالیتونو کې او یا له دغه سازمان سره له عضویت لرونکو ملکونو سره، مرسته کوي، ترڅو یې د جنایتونو، له نژاد پرستي څخه د رامنځ ته شویو پېښو، له پردې نه وپېر په برخه کې، بد بڼې، لوړ پوره پالنې او د تحمل نه کولو د نورو انواعو په مقابل کې عکس العملونه ځواکمن شي. د تحمل کولو او تبعیض نه کولو په برخه کې د نوموړي نهاد کارونه لاندې شیانو ته پاملرنه کوي: قانون جوړونه، د قانون د پلي کولو ترینګونه، د جنایتونو په اړه او له بد بڼې څخه د رامنځ ته شویو پېښو په اړه راپور ورکونه او د عکس العملونو څارنه او همدارنګه د تحمل کولو، متقابل درناوي او منځني تفاهم د دود ګرزولو لپاره ښوونیز فعالیتونه.

د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقوقو دفتر یا O.S.C.E./ODIHR، عضویت لرونکو او ګډون کوونکو هیوادونو ته د (روما او سینتي ترون) له رویه د پالیسي جوړونې په اړه مشورې ورکوي. نوموړی نهاد د روما او سینتي ټولنو په منځ کې د ظرفیت جوړونې نهاد او د شبکو رامنځ کول ځواکمنوي او د روما او سینتي نمایندگان د پالیسي جوړونو په نهادونو کې ګډون ته هڅوي.

د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان د دموکراتیکو نهادونو او د بشر د حقونو د دفتر یا O.S.C.E/ODIHR ټول فعالیتونه د اروپا د امنیت او همکاریو د سازمان عضو ملکونو، ددی سازمان سره د ترلی نهادونو او ددوی د ساحوی فعالیتونو او همدا راز د نورو بین المللی سازمانونو سره په هم غږی او همکاری سرته رسول کیریږی.